

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2201

241

G-49

1855

Ը 28 Մ.

200
Բարձր.

մայ. 28

ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱՅԻՆԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ԿՈՂԿԵՍԵՅԻՏԵԱԿԱՆ—ՄԵՐԳԵՐԵՆԵԱԿԱՆ

ԴՐԱՊԱՐԱՆ

Կոմ. ր. Մարիամ Արամյանից՝ Ի յեւ-
սոյ իւր հօր՝ քժ. Միսակ Արամյանի.

3929

7

W. H. H. H.

1851

July 1877

47-48 1877-1878

1877-1878

11634

ՅԵՌԵՅԱՆ ԵՐԵՎԱՆ

Այս գիրքին հեղինակը Տօգթըր 'Նելսըն անունով Ամերիկացի բժիշկ մըն է, որ շատ տարիներ իր կեանքը համարձակ անհաւատութեամբ անցընելէն ետքը՝ Քրիստոնէութեան դառնալով Աւետարանին մէկ անուանի քարոզիչը եղաւ . ամէնասաստիկ նախանձով ու անխոնջ գործունէութեամբ կ'աշխատէր իւր Տէրոջը այգիին մէջ : Տօգթըր 'Նելսըն Աստուծոյ Բանը արհամարհող և անհաւատ ապրած ժամանակը իր պատճառած վնասներուն տեղը լեցընելու յուսով յօրինեց այս գիրքը, որն որ Անգղիարէն լեզուաւ քանի քանի անգամ նորէն տպուելէն զատ՝ Ալբրոպայի ուրիշ այլ եւ այլ լեզուներով ալ հրատարակուեցաւ . եւ կը կարծուի թէ քիչ գիրք կայ՝ որ ասոր չափ օգտակար եղած է :

Հիմա աշխարհաբար Հայերէնի ալ թարգմանեցինք, աղէկ համոզուած ըլլալով՝ թէ այս գիրքը Հայոց ազգին մէջ ճշմարտութիւնը սիրող անձանց խիստ ընդունելի կ'ըլլայ, և թէ շատ կարեւոր ու ազգու զեղծութի մը կ'ըլլայ անհաւատութեան, որ աւանդ՝ գրեթէ հասարակ եղած է հիմա այս երկրիս մէջ :

ՍԿՂՈՐԻՈՏԻՎՅԱՆ

ՅԵՆԿ

ԵՐԵՍ

ՅԵՐԵՄԵԱՅԱՆ

5 =

Գ Լ .

Ե . Ենասարսուռի մասին	1
Բ . Գարշնեալ Ենասարսուռի մասին	21
Գ . Ենհասարսուռի մասին պատգամաւր	45
Գ . Եսարսուռի շրջանին դէմ Բերսուռի ասարի մարտի մասին	53
Ե . Ենհասարսուռի պատգամաւր շրջանին մասին	64
Զ . Ենհասարսուռի շրջանին պատգամաւր մասին	70
Է . Նոյն նիւթին շարսուռի մասին	95
Ը . Իմաստասիրի պատգամաւր մասին	109
Թ . Ենհասարսուռի հասարսուռի մասին պատգամաւր մասին	131
Ժ . Մարտիկի խոստումը լոյսին մէջ մասին	140
ԺԵ . Նոյն նիւթին շարսուռի մասին	156
ԺԲ . Մարտիկի պատգամաւր մասին մասին	164
ԺԳ . Ենհասարսուռի մարտիկի մասին մասին	172
ԺԴ . Ենհասարսուռի մարտիկի դիմաց մասին	187
ԺԵ . Ենհասարսուռի մասին պատգամաւր	202
ԺԶ . Ենհասարսուռի մասին մասին դիմաց մասին	217
ԺԷ . Ենհասարսուռի լոյսին մէջ մասին	242
ԺԸ . Նոյն նիւթին շարսուռի մասին	258
ՊԵՐԵՄԵԱՅԱՆ ՈՒԹԻՒՆ	272

1100

1
19
24
27
40
70
85
100
131
140
150
160
173
187
202
217
242
258
272

ԵՆՆԵՒԵՏՈՒԹԵԵՆ

ՊԱՏՃԱՌՆ ՈՒ ԴԱՐՄԱՆԸ

ԳԼՈՒԽ • Ա

ԵՆԵՍՏՈՒԵՆՕՈՒԹԻՒՒՆ

Երբոր ճամբուն վրայ կամ փողոցին մէջ խել մը աղիւսներ տեսնենք՝ խառն ՚ի խուռն ասդին անդին ձգուած, անիկայ պատահմամբ կամ զիպուածով եղած բանի մը տեղ կը դնենք. այսինքն ըսել կ'ուզենք թէ՛ խորհուրդ կամ միտք բանեցունելով եղած գործ մը չէ : Իսկ ընդհակառակը՝ երբոր նոյն աղիւսներով կանոնաւոր շինուած պատ մը տեսնենք, անմիջապէս կ'ըսենք թէ խորհուրդով եղած բան մըն է ու ոչ թէ զիպուածով :

Վմանապէս՝ երբոր անտառներուն մէջ փոթորիկէն կոտրտած ծառերուն կոճղերը՝ անդին ասդին իրարու վրայ ինկած տեսնենք, անոնց ասդիւրքը զիպուածական բան կը սեպենք ու ոչ թէ նպատակով մը կամ զիտաւորութիւնով ու խորհուրդով մը եղած : Բայց ան նոյն փայտերով

կանոնաւոր շինուած տունի մը համար անհարին է որ հաւատանք՝ թէ դիպուածով եղած է . աւերկրայաբար կ'ըսենք թէ խորհուրդ բանեցունելով շինուած է :

Ընաստուածը անանկ կը հաւատայ՝ թէ Ըստուած չկայ . ու կը հաւատայ որ գոյութեանց մէջ ամենաբաձր էակը՝ մարդն է : Ինքը անանկ կը հաւատայ որ՝ տեսած բաներնիս , կամ ինքնին գոյացան կամ միշտ կային , որովհետեւ կը տեսնէ թէ կան անոնք հիմա : Ահաբանութեան մէջ էական բան մը չէ աս երկու կարծիքներուն որուն հաճութիւն տալը . ինքը թէ ըսէ որ՝ աշխարհը կամ նիւթը , որմէ շինուած է ան , ինքնին գոյացած է ժամանակի մը մէջ , կամ ըսէ որ յաւիտեանէն կար . բայց հիմակուանները աւելի վերջին կարծիքը կ'ընդունին , այսինքն նիւթը միշտ կար կ'ըսեն : Ասանորոյ մենք ալ գլխաւորապէս վերջինին վրայ պիտի խօսինք : Այլ ասիկայ ընելնուս մէջ հերիք պիտի սեպենք մինակ երկուքին՝ այսինքն անաստուածին ու քրիստոնեային հաւատքը կամ դաւանութիւնը կրկին ու կրկին պատմել և զանոնք իրարու քով բերելը :

Ընթերցող՝ երբոր աչքդ վերցունես ու շուրջըդ նայիս , խիստ շատ շնչաւոր կենդանիներ կը տեսնես : Այլ գիտես որ , անգամ մը շնչուած օդը՝ կրկին շնչուելու չ'զար , անանկ որ եթէ ըլլայ որ մէկ տեղ մը անանկ գոցուած մնանք՝ որ դուրսէն օդ չ'կրնայ մտնել , առջի բերան թէ

և մնաս մըն ալ չ'զգանք, սակայն թէ որ շարունակենք՝ անտարակոյս քիչ մը ատենէն պիտի մեռնինք . և կրնայ ըլլալ որ չիմանաս թէ ան օգրայնքան փոխուած է, որ պիտի մեռնիս եթէ անիկայ շնչիւր շարունակես : Բայց ճշմարիտ է որ, թէ որ շնչուած օգր՝ զուտ, առանց դուրսի օդին հետ խառնուելու, կրկին թոքերնուս մէջ առնենք, մեզ կը մեռցունէ : Հիմա ասանկ բան մը պատահելու վտանգ չ'կայ . և բնութեան աս գործքերուն վրայ տեղեկութիւն չունեցողներն ալ, կրնան բոլորովին ապահով ըլլալ . որովհետեւ շնչառութիւններնուս մէջ՝ արտաշնչած օգերնիս մեզմէ հեռու կ'երթայ, մինչև անգամ երեսնիս ծածկած ալ ըլլայ, և չ'կրնար կրկին մեզի դառնալ առանց շուրջերնիս գտնուած առողջարար օդին հետ խառնուելու : Բայց՝ գուցէ մէկը հարցունէ, ինտո՞ր կ'ըլլայ որ, քանի որ այսքան բազմութիւն մէկտեղ կը բնակինք, մթնոլորտը մեր մահը պատճառելու չափ չ'թիւնաւորուիր :

Երդարև ատանկ պիտի ըլլար, մանաւանդ հանդէսի տեղուանքը՝ ուր որ խուռն բազմութիւն մը մէկ տեղ եկած է, նախ և առաջ՝ թէ որ օգր՝ շնչուելով առջինէն աւելի ծանր չըլլար . շնչուած օգր՝ միայն քիչ մը ծանր ըլլալով շուրջերնիս եղած օգէն, իսկոյն գետինը կ'իջնէ : Այսպէս՝ բազմութիւն եղած սենեակի մը մէջ գործածուած օգր՝ ծանրութեան աս յաւելմանը պատճառովը տախտակամածին վրայ կ'իջնէ . և ասով ալ չ'բաւականանալով կ'աշխատի ծակտիք-

ներէն կամ գուռնէն աւելի ցածը անցնիլ ու ճամբայ գանկով գետինը կը հասնի : Հիմա ծանրութեան աս յաւելումը կամ խորհրդով է կամ զիպուածով : Մէկ միտքով մը ասիկայ ոչինչ չնչին բան մըն է , բայց նոյն ատենը ասով միլիոնաւոր կեանք մահուան վտանգէ կ'ազատին :

Գարձեալ . գուցէ ըսուի թէ՛ ուրեմն աս ապահանեալ և անկենդան օդին շանալէն վախնալու ենք . չը՞կրնար որ հեազհետէ շանալով այնքան բարձրանայ որ՞ զլուխներնէս վեր անցնի ու մենք մէջը մնանք : Ե, յո՞ առանկ պիտի ըլլար , և նախ չորքոտանիները՝ որոնց քիթերը երկրին աւելի մօտ է , պիտի վնասուէին ու մեռնէին , և ապա մարդիկ , թէ որ յետագայ քանի մը զիպուածները կամ լաւ ևս է ըսել օրհնութիւննէրը եղած չըլլային :

Նախ — Ես կերպով ապահանուած օդը՝ երբոր գետինը կը հասնի , գետինը եղած խոտերը կը ծծեն անիկայ : Խոտերուն տունկերուն և ընդհանրապէս բոյսերուն՝ ծակաթիքներուն մէջը կը մանէ . և ասիէ երկու բարիք յառաջ կու գայ . նախ՝ թունաւորուած օդը կը գործածուի և մէջանդէն կը վերնայ , և երկրորդ՝ աճման ընթացքին մէջ եղող բոյսերուն մէջը մանկելով , անոնց արագ աճմանը կ'օգնէ իբրև ամենաօգտակար թրիք :

Բայց՝ գարձեալ , ձմեռուան եղանակը որ գայ , երկրիս բոլոր կանանչեղէնները կը չորցունէ : Ետոր սա պատասխանը կու տանք թէ՛ այդպի-

սի երկիւղ մը ընելու պատճառ չ'կայ, որովհետեւ՝ կամ բարեսէր նպատակով մը և կամ բարեբաղդ զիպուածով մը ձմեռուան մէջ ալ ջուրերը կը ծծեն ան կազը : Արբոր ձիւնը երկիրը կը ծածկէ, վախ չ'կայ : Անձրեւները կ'իջնեն, ջուրերը կը սառին և նորէն թող կու տան, ու հովերը կը փչեն գետերուն և ծովակներուն երեսէն և այլն, բայց բնաւ հարկ չ'կայ վախնալու :

Արբեմն աս ծանր օդը՝ շատ ցած տեղերը փնտռելով, խորունկ փոսերուն մէջ կ'իջնէ, ուր որ ո՛չ խոտ կայ և ո՛չ ալ ջուր զանիկայ ծծելու, վասն որոյ անանկ կը մնայ և երբոր մէկը անզգուշաբար հոն իջնէ, կը վնասէ անիկայ : Աս բաները՝ մէկ կողմէն նայելով, պզտիկ ոչինչ բաներ են, բայց նոյն ատենը մարդկային սեռին շարունակութիւնը՝ աս բաներուն ըլլալէն կախուած է. և հարկաւ աս բաները կամ իմաստուն խորհուրդի մը և կամ բարեբաղդ զիպուածի մը կարգադրութիւններն են :

Ուրիշ տեսակ օդ կամ կազ մը կայ, որ ասոր նման մահացուցիչ է, (որուն քիմիաբանները ջրածին կազ կ'ըսեն :) Աս կազը՝ թէ որ շատ կէկ շնչենք, իսկոյն կ'սպաննէ մեզ : Տերեւաթափի ժամանակ թէ որ մէկը՝ գետը մանէ և յատակը եղած փտտող տերևներուն վրայ դալէ, կը տեսնէ աս կազին պղպջակ պղպջակ ջուրին երեսը լլլելը : Թէ որ ճրագ դպցունես աս կազին՝ իսկոյն կը բռնկի : Ինտոր որ տե-

րևին համար ըսինք , անանկ ալ բոլոր բաները
 փտտած ատեննին աս վնասակար կազը՝ շատ ա-
 ուատու թիւնով դուրս կու տան : Աւտի դարձ-
 լալ՝ երբոր անհամար տունկեր , բոյսեր , փայ-
 սի կտորներ և կենդանեաց մարմիններ և այլն
 և այլն մեր շուրջը կը տեսնենք որ շարունակ
 փտտել և կամ ապականելու վիճակին մէջ են ,
 իրաւամբ հարցունելու ենք , ինչո՞ւ ուրեմն բո-
 լոր մարդիկ մէկէն և անբուժելի կերպով չեն
 վնասուիր : Ընտարակոյս ատանկ պիտի ըլ-
 լար , թէ որ այն ինչ հանգամանքները չըլլային ,
 զորոնք հիմա պիտի յիշենք : Գիպուածով և
 կամ յատուկ խորհրդով աս կազը շուրջերնիս
 եղած ուրիշ օգերէն աւելի թեթե է . և հար-
 կաւ գէպ 'ի վեր ամպերը կ'ելէ : Ինչքան որ
 ջուրէն թեթե է , ջուրին երեսը կը լողայ , և ինչ
 քան որ օդէն թեթե է , վեր մթնոլորտին
 երեսը կ'ելէ : Ըս կազը՝ հասարակ օդէն այն-
 քան թեթե է , որ ամենայն արագութեամբ
 մեր առջևէն կ'անցնի վեր կ'ելէ և մեզ վնասե-
 լու սահմաններէն խիստ բարձր տեղերը կը կե-
 նայ : Ընոնք որ սովոր են այսպիսի նիւթերու
 վրայ խորհիլ , գուցէ պիտի ըսնն թէ՛ աս Բա-
 ր-Բողոք դիպուածին կամ Բարեւեր խորհուրդին
 կարգադրութիւնն ալ՝ մեր երկիւզը բոլորովին
 չ'փարատեր . որովհետեւ կրնայ ըլլալ որ՝ աս
 վնասակար թոյնը այնքան շատնայ օդին մէջ ,
 որ մինչև մեր եղած սահմանները իջնէ և մեզ
 վնասէ : Ինչ օգուտ ժամանակ մը անվնաս

մնալնէս՝ թէ որ վերջապէս վտանգի տակ ենք :
 Ասոր պատասխան՝ կ'ըսենք թէ երկու պըղ-
 տիկ բաներ կան , որոնցմով մեր կեանքը աս վը-
 տանգէն ալ ապահով է : Առաջինն է , որ դիպ-
 րուածին կամ իմաստուն խորհրդին կարգադ-
 րութիւնովը անանկ յարմարած է , որ երբոր
 աս կազը՝ ուրիշ թթուածին ըսուած կազի մը հետ
 միանայ , որ արգէն և միշտ՝ օդին վերի կողմը
 կամ ամպերուն սահմանները կը գտնուի , ջուր
 կ'ըլլայ : Արկրորդը ասոնց միանալու կերպն է .
 բնութեան մէջ ելլող արտականուխն ըսուած հե-
 ղանիւթ մը կայ , (որ հասարակօրէն փայլակ
 կ'ըսուի ,) ընթերցողը կրնայ յիշել՝ աս ելեքտրա-
 կանութեան կամ փայլակին սաստիկ զօրու-
 թիւնը , որ որեւիցէ բանի շատ ուժգնութեամբ
 կը զարնէ , թէ որ ինքը տեսած է հաստատուն և
 կարծր կաղնիները՝ զարնել փսոր փսոր ընելը :
 Աս փայլակը՝ ծառերը կը զարնէ երբոր ամպէն
 դէպ 'ի երկիրը իջնէ . բայց երբոր ամպէ ամպանց-
 նի , յիշեալ երկու տեսակ կազերուն կը զարնէ
 և յանկարծակի ու ամենայն ուժգնութեամբ ի-
 րար ճնշելով ջուրի կաթիլներ կ'ըլլայ : Անթեր-
 ցողը՝ թէ որ աս բաները աղէկ չ'հասկընար , ու-
 րիշ բան մը կայ որ անտարակոյս աղէկ գիտէ :
 Անշուշտ շատ անգամ տեսած է որ կածկլտու-
 քէ մը և ուժգին որոտումէ մը ետքը՝ սաստիկ
 անձրև կու գայ . ան ջուրին մեծ մասը ճիշտ ան

ժամանակը ձեռացած է : *

Այս կերպով ան թիւնաւորեալ ջրածին կազը կը վերնայ և մենք վտանգէն զերծ կ'ըլլանք , ու նոյն ատենը դաշտերը պարարտեցունող ու պրտադարեր ընող անձրեւները կ'առատանան : Հունձքերը արմախքները կը հասնին : Անաստուածին սեղանը քաղցրահամ կերակուրներով կը լեցուի , բայց ինք ինքզինքը երախտապարտ չ'ճանչնար մէկումը , անհամար օրհնութիւններ աչքին առջևը կեցած՝ յանդգնաբար կ'ըսէ , « թէ Աստուած չ'կայ » :

Աս նոյն խորհրդածութիւններուն հետ երկու մասնաւոր բաներ կան նկատելու : 'Ախ' վերը յիշուած առաջին կազը որուն համար ըսինք թէ՛ հասարակ օդէն ծանր ըլլալով գետինը կ'իջնէ և տունկերուն ու ջուրերուն ծծելովը մենք վտանգէ զերծ կ'ըլլանք , թէ որ հասարակ օդէն թեթեւ ըլլար և մեզմէ վեր բարձրանար , ան ժամանակը անոր հակառակը պիտի ըլլար . մենք վտանգի տակ պիտի ըլլայինք : Երկրորդ՝ անոր պէս ալ վերջի յիշուած կազը՝ (ջրածին) թէ որ հասարակ օդէն ծանր ըլլար , անանկ որ ցած տեղուանքը իջնալ ուզեր , մենք

* Ա՛յնպէս թէ՛ մօտերս եղած գիւտերը կը ցուցունեն որ աւելորդ կաթիլները այսպէս յանկարծակի ջուր ձեռացած չեն ճընշումով : (Ինչո՞ւ անանկ ըլլայ . հոգ չէ ամենեին ինտոր ըլլալը . որեւիցէ կերպիւ նոյն իսկ ջրածին կազին վեր ելլալու հակամիտութիւնը՝ բաւական է ցուցունելու հարողին կամ կարգադրողին զարմանալի իմաստութիւնը :

Վտանգի մէջ պիտի ըլլայինք , որովհետեւ տուն կերը ու ջուրերը զանիկայ պիտի չ'ծծէին :

Մերելի ընթերցող , մինչև հիմա տասն տասներկու կարգադրութիւններ ակնարկեցինք , որ եթէ չըլլային անոնք , անհնար էր մարդկային սեւին երկրիս վրայ ապրիլը : Քրիստոնեայն կը հաւատայ թէ՛ բոլոր աս բաները՝ իմաստուն և բարևսէր էակի մը կարգադրութիւնովն են . իսկ անասուածը կը սեպէ թէ՛ դիպուածով կամ պատահամբ եղած են :

Հոս ուրիշ հարկաւոր գիտելիք մը կայ ակնարկելու , որ գրէթէ ամենուն աչքին առջևն է : Ինչ կարգադրութիւններ և էական հանգամանքներ որ խօսեցանք նկատմամբ քանի մը մասնաւոր բաներու , աննոյն բաները նաև աչքերնուս երևցած ամէն բաներուն կը վերաբերին . չես կրնար երբէք նշմարել ու մտքէդ անգամ անցունել որեւիցէ տեսանելի առարկայ մը և զգալի նիւթ մը երկրիս երեսը , որ առանց սեփհական օրէնքի կամ յատկութիւններու ըլլայ . և թէ որ աւրուին անոնք՝ իսկոյն երկրիս հանգըստութիւնը կամ ապահովութիւնը կը վերնայ : Ես նիւթին վրայ՝ առիթ պիտի ունենանք կրկին խօսելու , վերը ըրածնուս պէս քանի մը մասնաւոր օրինակներ ալ յառաջ բերելնէս ետքը :

Սարդուն մէկը առտու մը կանուխ արևին ծագմանը ելաւ իր արտը գնաց . օրը քանի յառաջ գնաց այնքան տաքը սաստկացաւ . և թէ որ բոլոր օրը՝ տաքութիւնը նոյն իսկ կէս օրէն առ

Չի համեմատութիւնովը և արագութիւնովը աճելու շարունակեր, անտարակոյս՝ ան մարդը և իր հետը եղողները՝ ամէնքն ալ չարաչար պիտի մեռնէին արեւին ան սաստիկ տաքութենէն : Բնթերցող կրնաս գիտնալ՝ թէ ինչ է պատճառը որ ամառուան օրերը երկրիս բնակիչները տաքութենէն չեն վնասուիր :

Մենուն գիտցած բանն է, որ եթէ ամառուան տաք եղանակին մէջ գետինները թրջելու ըլլաս, շուտ մը ջուրերը կը վերնան և գետինները կը չորնան . որ ըսել է ջուրերը կը շոգիանան և մառախուղ ձևանալով վեր կ'ելլեն : Ե՛հա աս կերպով է ամպերուն ձևանալը . — Երևը կը ծագէ կամ կը ճառագայթէ թաց երկրին և խոնաւ տեղեններուն վրայ, նաև լիճերուն՝ գետերուն՝ Ավկիանոսին ու ծովակներուն վրայ և իր սաստիկ տաքութիւնովը ջուրերը մէզի կամ ամպի կը դարձունէ, և այնքան թեթեւ է որ դիւրաւ վեր կ'ելլէ և օդին մէջ կը տատանի :

Գարձեալ՝ դուցէ աս ալ դիտած ես որ, թաց սենեակի մը չորնալու ատենը, սենեակը շուտ կը պաղի . — սենեակին օդը՝ իր ունեցած տաքութեանը շատը տալով : Ես որ պատճառը սա է որ, ջուրը շոգի դարձած ատենը՝ իր ջուրջը եղած օդին տաքութեանը մեծ մասը կը ծծէ . կամ ուրիշ խօսքով . ջուրը շոգի դարձած ատենը՝ իրեն մօտ եղած տաքութիւնը կը ծծէ կամ իրեն կ'առնէ : Երդ աս սկզբունքները դարձնենք առջևնիս եղած առարկային : Երբոր առտու կ'ըլլայ, օրը

կ'սկսի յառաջանալ և հետ զհետէ տաքնալ , բայց նոյն ատենը՝ խոտերուն և տերեւներուն վըրայ ալ՝ ցօղերը կախուած են , և երբոր աս ցօղերը շոգի կը դառնան , տաքութեան մեծ մասը կը ծծեն և այսպէս կ'արգիլեն օրուան տաքութեանը սաստկանալը : Արեւին սաստիկ տաքութենէն անտարակոյս մենք պիտի այրէինք՝ տոջորէինք՝ մոխիր դառնայինք , բայց հիմա պայծառ երկինքին մէջէն արեւին ծագումն ու յառաջ գալը՝ մեզ չ'վախցուներ , քանի որ ահագին Ալկիանոսներ և բազմաթիւ ծովակներ շուրջերնիս պատած են , և ստուգապէս գիտենք որ ջուրը տաքցածին պէս շոգի կը դառնայ և երբոր շոգի կ'ըլլայ անտարակոյս իրեն մօտ եղած տաքութիւնը կ'առնէ :

Աերոյիշեալ անձը՝ ուրիշ օր մը յունիս ամսուն մէջ , երբոր արեւմուտին ատենը՝ արտէն իր տունը կը գառնար , դարձաւ իր հունձքին վրայ նայեցաւ , ու երբոր տեսաւ անոր կանանչագոյն ալեքները՝ մեծ ուրախութիւնով բերկրեցաւ իր սրտին մէջ : Բայց գիշերուան վրայ հասնելովը օգին հետ զհետէ ցրտանալը կը ցուցունէր թէ՛ խեղճին բոլոր ուրախութիւնը և յոյսերը պիտի փարատին , որովհետեւ թէ որ նոյն համեմատութիւնով բոլոր գիշերը ցուրտը սաստկանալու ըլլար՝ անտարակոյս առտու չեղած բոլորը պիտի սառէին , ու այսպէս՝ խեղճ երկրագործը յուսակտուր պիտի ըլլար :

Բայց անանկ չեղաւ , ցուրտը քանի գնաց չ'չատցաւ : Ուրեմն հարցունելու չե՛նք՝ թէ ի՞նչ

չու անանկ չեղաւ . տխմարութիւն չէ՞, այսպիսի խորհուրդները զանց ընելը :

Միբելի ընթերցող, տեսանք որ՝ օրուանը սաստիկ տաքութենէն մեզ ազատ պահելու համար, ջուրը շոգի կը դառնայ և օգին մէջը տատանելով՝ անոր աւելորդ տաքութիւնը կ'առնու : Բայց գիշերը՝ որովհետև աւելի ցուրտ է արև չըլլալուն համար, աս շոգին կամ մէզը կրկին ջուր կ'ըլլայ ցորեկուան ծծած բոլոր ջերմութիւնը նորէն դուրս տալով : Են նոյն ջուրը՝ որ շոգի դառնալով ցորեկը մեզ անվտանգ պահեց, հիմա բոյսերուն և տերեւներուն վրայ ցօղերու կաթիլներ ձևացած, զանոնք սառելէն կը պահէ : Եւ ինտոր որ ստոյգ է որ, ջուրը շոգի դարձածին պէս ջերմութիւնը իրեն կ'առնու, անանկ ալ հաւասարապէս ստոյգ է որ՝ ցօղ եղածին պէս բոլոր ունեցած ջերմութիւնը կրկին դուրս կու տայ :

Ես փոքր իրողութիւններուն միջոցովն է, որ յիշեալ օրհնութիւնները ամէն տարի ամառուան տօթագին օրերուն մէջ երկրիս վրայ կ'ըլլան . մեր մարմինները՝ ցորեկուան սաստիկ տաքութենէն անմնաս կը մնան, ու նոյն ատենը գիշերուանը մէջ հունձքերը և բոյսերը սառելու վտանգէն ապահով են :

Քրիստոնեայն՝ որ գիտէ և կը խորհի բոլոր աս բաներու վրայ, կ'զգայ իր սրտին մէջ՝ թէ իր կեանքը այսպիսի վտանգներէ բոլորովն ապահով է : Ենիկայ անկեղծ ու զուարթ դէմքով .

ինտոր որ սիրաին մէջ կ'զգայ , անանկ ալ բերնովը կը խոստովանի և կ'ըսէ , « Իմ Արկնաւոր Հայրս իր ամէն գործքերուն մէջ բարի է » :

Իսկ անաստուածը իր ամէն առատութենովը՝ բարիքներով լեցուն սեղանը կը նստի , և անոնցմով յղիացած ևս առաւել կը գոռողանայ , և իր ամբարտաւան և կոյր աչքերը երկինքի աթոռին վերցուցած՝ յանդգնաբար կ'ըսէ , « Աստուած չ'կայ » . և նոյն ատենը ինքզինքին համար՝ « Աշատ իմաստուն եմ » , կը խորհի :

Մինչև հիմա ամառուան մէջ եղած քանի մը իրողութիւններու վրայ խօսեցանք . հոս քանի մը ուրիշ բաներ յառաջ պիտի բերենք՝ որոնք նմանապէս վտանգներ կ'սպառնան , և որոնցմէ նմանապէս նախաինամական կամ դիպրո-տժական սկզբունքներ կը պահեն մեզ ձմեռուան ամէն մէկ բոպեններուն մէջ :

Իեկտեմբեր ամսուն մէջ արևը մարը մտնելէն ետքը ցուրտը՝ թէ որ առջև իրիկուան համեմատութիւնովը բոլոր գիշերը միօրինակ սաստկանայ , յառաջ գալիք չարիքները մինչև անգամ երևակայելը անհնար է :

Բնաւ մէկ բան մը՝ մեզ վտանգէ չ'կրնար զերծ պահել . ո՛չ ածուխ՝ ո՛չ հանդերձ՝ և ո՛չ որևիցէ արհեստական տաքութիւն՝ չեն կրնար մեզ պահել սառել ու փայտ կտրելու վիճակէն , թէ որ բնական ցրտութիւնը ան համեմատութիւնով յառաջ երթայ :

Իայց հիմա գիտենք որ անանկ չըլլար . ցուր-

տը հեազհեաէ չ'շատնար : Եւ արդեօք ի՞նչու համար : Եսոր պատասխան , որովհետև դիշերն երբը երկրիս վրայի ջուերերը կ'սկսին սառիլ , և երբոր կը սառին կամ սառելու վիճակին կը հասնին՝ ունեցած ջերմութիւննին դուրս կու տան . որ ըսել է պաղ ջուրը՝ իր ունեցած ջերմութիւնը տալով , աւելի կը պաղի . և այսպէս՝ ջուրը սառելով ցուրտը սաստկանալէն կ'արգելուի : Եհազին Ալկիանոսը՝ ամէն տարի ձմեռուան սկիզբէն մինչև վերջը , իր ջերմութիւնը դուրս կու տայ : Եւ թէ որ ասանկ չըլլար , անհնար էր մարդոց՝ երկրիս վրայ բնակիլ :

Միբելի ընթերցող , ահա այսպէս՝ աչքիդ տեսած բոլոր բաները , միօրինակ ու հաստատուն օրէնքներու տակ են : Եւքդ որ կողմը դարձունես , ուր որ նայիս , վարը երկրիս վրայ՝ կամ վերը երկինքը՝ աջդիդ կամ ձախդիդ՝ բոլոր տեսած բաներդ՝ մինչև անգամ ամենափոքր առարկաները՝ այսպիսի իմաստուն օրէնքներով կարգադրուած են : Եւ թէ որ աս օրէնքները վերնան կամ փոխուին , յայանի է որ աշխարհս մէկէն պիտի կործանի : Եյսպիսի բարեսէր կարգադրութիւնները անթիւ ու անլախճան են . բազմաթիւ հատորներ կարող չեն զանոնք պարունակել թէ որ մէկիկ մէկիկ պատմուի . որովհետև ինչպէս որ արարչադործութեան առարկաները անթիւ են , անանկ ալ անոնց օրէնքները : Վասնորոյ աս նիւթին վրայ խօսքերնիս ալ ևս շատ պիտի չերկարենք : Եւ հոս

խօսքերնիս կը վերջացունէինք մինչև հիմա խօսածնիս բաւական սեպելով , միայն թէ ուզեցինք մէկ երկու իրողութիւններ ալ յառաջ բերել ցուցունելու թէ՛ անձնար էր որ երկիրս աս վիճակին մէջը հաստատուն մնար , ինտոր որ հիմա մնացած է , թէ որ անանկ պատահեր որ , որեւիցէ տեսած բաներնուս մինչև անգամ մէկը՝ հիմակուան եղածէն տարբեր եղած ըլլար :

Ընթերցող՝ կը յիշես որ , նիւթերէն ոմանք մեծ դժուարութիւնով ջուրին հետ կը միանան կամ կը յարին . և ոմանք շատ շուտով ու դիւրութեամբ : Օրինակի համար՝ թէ որ քիչ մը ծծումք և ջուր առնես ու իրար խառնես զանոնք , պիտի գտնես որ մեծ դժուարութիւնով իրար կը յարին : Աւ թէ որ քիչ մը ջուր և շաքար գնես՝ նոյն ամանին մէջ , պիտի գտնես որ մէկէն կը միանան : Արկրիս հողը՝ որուն վրայ ամէն օր կը շոջինք , յիշեալ նիւթերուն երկուքէն ալ տարբեր է : Եսիկայ նըկատմամբ միւսներուն՝ միջին աստիճան մը ունի ջուրին հետ միանալուն մէջ : Ես բանիս մէջ իրեք գլխաւոր բաներ կան , որոնց վրայ պատճառ ունինք ուրախանալու . և անոնք որ չեն խորհիր ասոնց վրայ և չեն զգար աս բաները , կամ վերջին ծայրը ապերախտ են և կամ բոլորովին կուրութեան և խաւարի մէջ են : Կարգաւ նկատենք զանոնք :

1 . Թէ որ գիպուածը անանկ կարգադրած

ըլլար, որ մեր մշակած երկիրը ծծումբին պէս՝ ջուրը կամաց կամաց ծծէր, ան ժամանակը անձրևները իրենց արագընթաց հոսումովը լեռներէն և բլուրներէն պիտի իջնէին ու գետերը և ծովակները վազէին առանց հունձքերուն և բոյսերուն արմատները հասնելու. և այսպէս՝ տիեզերական սով մը երկիրս անբնակ պիտի ընէր :

2. Թէ որ գետնի հողը ջուրին հետ շաքարին կամ ուրիշ նիւթերու պէս՝ անանկ շուտով միանալու ըլլար, ան ժամանակը՝ անձրև գալէն ետքը ոտքդ դուռնէն դուրս կոխել չ'պիտի համարձակէիր : Անշար պիտի ըլլար երկիրը մշակել, արտերը հերկելը : Ալ ասանկով անձրևը օրհնութիւն մը ըլլալու տեղը, անշարին աղետք մը պիտի ըլլար :

3. Թէ որ հողը ջուրերը շատ շուտով և կամ շատ ծանր ծծելու ըլլար. թէ որ դիւրութիւնով կամ շատ դժուար միանալու ըլլար անոնց հետ, ան ժամանակը անշար պիտի ըլլար որ կաթնայինք երկրիս վրայ բնակելու : Յառաջ եկած փնասակար չարիքները մեզ անմիջապէս պիտի կորսնցունէին :

Անթերցող՝ արարչագործութեան բոլոր առարկաները աչքէ անցունել և զանոնք զատ զատ քննելը անհնար է : Մենք աս նիւթիս վրայ ալ ևս պիտի չերկաբենք : Աչքդ վերցուր ու որ քանի վրայ որ կ'ուզես նայէ, երբէք չ'պիտի գտնես բան մը կամ նիւթ մը որ աս իրողութեանէս խոտորի. և կամ թէ փոխելով անոր բնու-

Թիւնը՝ տակաւին ան նոյն նպատակին ծառայէ ։
 Թէ որ բաները առանց սկզբնապատճառէ մը ծա-
 դում առնելու՝ յաւիտենականութենէն հոս ա-
 սանկ կային , ուրիմն անպատմելի բարեբաղդու-
 տութիւն մը եղած է որ , դիպուածը անանկ շե-
 նեց որ բաները հիմակ ինտոր են՝ միշտ անանկ
 ըլլան , վասն զի եթէ տարբեր պատահելու ըլլա-
 յին , աննար էր որ կարենայինք երկրիս վըայ
 ապրելու ։ Դիցուք թէ՛ ջուրին կամ օդին մէկ
 երկու յատկութիւնները՝ փոխելու ըլլաս , ա-
 նանկ որ եղածնէն աւելի խիտ կամ թանձր ըլ-
 լան և կամ թէ նուրբ ։ Ենգամ մը մտքէդ՝ երկ-
 րիս ջուրերը եղածէն աւելի խիտ կամ թանձր
 երեւակայէ , և տես ինչ պիտի ըլլայ ։ Են իր թա-
 փանցկութիւնը իսկոյն պիտի կորսնցունէ և իր
 մէջը անանկ նիւթեր պիտի պահէ որ պիտի չ'կըր-
 նայինք խմել ։ Ետոր հակառակ սեպէ թէ աւելի
 նուրբ ըլլար . նաւերուն անոր վըայ կենալը ան-
 կարելի պիտի ըլլար և մարդ ամենեկին պիտի չ'կըր-
 նար անոր մէջ ողջ մնալ լողալով . և այսպէս՝ ա-
 հագին Ուկրիանոսները և ծովերը՝ անգործ և դա-
 տարկ պիտի մնային ։ Ետնց նման կամ աւելի
 չարիք յառաջ պիտի դան , նմանապէս թէ որ
 օդին կամ փայտին և կամ որեւիցէ մետաղներու
 թանձրութիւնը փոխելու

1004
 1943
 ԿՇԿԵԼ

Խոհուն և բարեմիտ քրիստոնէսյալ որեւիցէ
 բան որ կը տեսնէ՝ կ'զգայ իր սրտին մէջ որ
 Լորը՝ եր երկնա-որ Լայրը Երկնայի Սէփարէսի վը-
 պատասխով կարգողութիւնն է ։

տին համար . և թէ անոնցմով իրենց փոխադարձ սէրն ու երախտագիտութիւնը կը պահանջէ : * Իսկ անաստուածին սրտին՝ ամենահաճելի խորհուրդը սա է . որիպոքան առէն բան բան կան ալէկ ըրած է . և որոհելու ես ե՛մ բուրբ բաները վայելող էակն , մասնորոյ ինժե՛ կը վայելէ փութը :

Անաստուածին սիրտը վերը մեր ըրած խորհրդածութիւններուն մէկովն ալ՝ չ'շարժիր . անոնք բնաւ ազդեցութիւն չունին իր մտքին վը-

* Իարեպաշտ երկրագործ մը երբոր ձեռքը կ'առնէ՝ իր ունեցած գանազան տեսակ երկաթեղէն գործիքները , որքան խորհրդածութիւններ կան՝ իր սրտին երախտագիտութիւնը շարժելու : Արեսուն տեսակ մետաղներուն մէջէն մէկ տեսակը կայ որ միայն տաքութիւնով կը փակչի , այն է երկաթը :

Ուրիշ տեսակ մըն ալ կայ անանկ . բայց շատ նուազ կամ հազուադիւրս է , և անիկայ բնաւ չ'ըսներ անոր տեղը ընտանեկան կամ ուրիշ գործածութեանց պիտոյիցը մէջ : (Թէ որ երկաթն ալ՝ կապարին , արծաթին , զի՛քին կամ ոսկին պէս՝ միայն տաքութիւնով փակչիլու բնուանալութիւն չունենար , արդեօք ինչպէս պիտի կարենայինք բնել կամ գործել նկատմամբ բազմաթիւ բաներու որ գրէթէ ամէն բոլորէ ձեռքերնիս պէօք են :

* Կաև աս ալ յիշիլու ենք թէ՛ անոր աս յատկութիւնն ալ միզե շատ օգուտ պիտի չընէր , թէ որ ան ալ միւսներուն պէս նուազ կամ հազուադիւրս ըլլար :

Այսու ամենայնիւ՝ ճշմարիտ է որ երկաթը յիշեալ յատկութիւններովը շատ օգտակար է . և ոսկոյն բազմապատմամբ իր օգուտը շատ քիչ եղած պիտի ըլլար , թէ որ կապարին պէս՝ աս ալ կարծրութիւն չունենար : Եւ այն քսանիներ մետաղներէն , երկաթն է

- 1 . Սիւս ամենէն աւելի առատ :
- 2 . Աւելի կարծր և զիմացիուն :
- 3 . Ան մինակ կրնայ փակչիլ միայն տաքութիւնով :

բայ : Ինքը թէպէտև զիտէ և կը տեսնէ վերը
 յիշուած օրնութիւնները , որոնք որ բնութեան
 օրէնք անուսով ճանչցուած են , սակայն ինքը
 ասկէ անդին բան չ'ճանչնար . օրէնք կ'ըսէ հոն
 կը կենայ : Կը նմանի ան մարդուն որ բազմարդ-
 ինք մեքենայի մը անիւը և անոր կատարած
 գործքը տեսաւ , բայց բնաւ անկէ անդին բան մը
 չ'նկատեց , աչքը անիւէն անդին չ'վերուց ու մըտ-
 քէն ալ չանցուց թէ անդին ուրիշ գործող մըն
 ալ ըլլայ : Ահրջապէս երբոր իմացաւ թէ անի-
 ւը ուրիշ դարձունող կայ , աւելի ուշադրու-
 թեամբ նկատեց . և տեսաւ ուրիշ անիւ մըն ալ
 որ առջինը կը դարձունէր : Արբոր աս վեր-
 ջինը տեսաւ՝ հաստատեց մտքին մէջ թէ գոր-
 ծը կատարողը աս է , և աննարին էր համո-
 զել թէ երկրորդ անիւն ալ դարձունող կայ .
 որովհետև ինքը անանկ տեղ մըն էր կայներ
 որ չէր կրնար ուրիշ զօրութիւն մը կամ
 գործող մը տեսնել : Ա՛չ թէ մինակ անաստ-
 ուածները և անաստուածութեան կէս ճամբան
 առնողները , հապանակ միլիոնաւոր աստուա-
 ծապաշաները՝ մինչև անգամ քրիստոնեայ բու-
 ուածները՝ Բնութեան օրէնքները վրայ այնքան
 կը խորհին որ , ան օրէնքները հաստատող ու-
 շարժող ձեռքը բոլորովին կը մոռնան : Ինաւ-
 չին խորհիր ան օրէնքները գաղափարող մտքին
 վրայ : Ոմանք ալ օրէնք բաւ այնքան չեն
 գործածեր՝ որչափ որ Բնութեան բառը : Ինչ

որ կ'ըլլայ Բնո-Ռիան ըրածն է կ'ըսեն : Արքայ
 բաներուն իրենց հանգստութեանը և ապահո-
 վութեանը ծառայող յատկութիւններուն վրայ
 խօսին , ան՝ անոր Բնո-Ռիանն է կ'ըսեն : Աս խօս-
 քը չափով մը շիտակ կ'ըլլար , եթէ ըսածնէն
 անդին երբէք բան մը տեսած կամ գիտցած ըլ-
 լային . կամ ուրիշ խօսքով՝ եթէ ըսածնին եր-
 բէք իմաստ մը ունենար : Բնո-Ռիանը իրենց
 մտքին հասողութենէն վեր է : Ինչ նշանակու-
 թիւն որ տան Բնո-Ռիան կամ օրէնք բառերուն ,
 տուած նշանակութիւննին անանկ կը շփոթեն
 որ՝ իբրև լայնատարած քող մը կը սփռեն ա-
 ըրարչագործութեան բոլոր առարկաներուն վրայ .
 անանկ որ՝ թէ որ երբէք տեսնելու ըլլան ան
 քողին մէջէն , ունեցած տեսութիւննին խիստ ա-
 ղօտ և այլազոյն է : Այսու ամենայնիւ ան քողը
 պատռելու ճամբայ մը կայ : Քրիստոնեայն կամ
 խոհական անձը շատ դիւրաւ կրնայ մէկդի վեր-
 ցունել անիկայ , անանկ որ՝ կէս անաստուածը
 անգամ կարենայ տեսնել կամ նայիլ որ տես-
 նէ : Բայց զանոնք որ Աստուծոյ հոգին բո-
 լորովին բարձի թողի ըրած է , անհար է որ կա-
 րենան տեսնել ու կրկին շտկել մտքերնին : Ա-
 նոնց՝ կամ անանկներուն աւելի դիւրին է մէկ
 անտեղի ու այլանդակ բանի մը հաւատալ , քան
 թէ իրաւացի ու պատշաճ իրողութեան մը . ստու-
 թեան մը հազարաւոր անգամ աւելի դիւրին
 կը յափշտակուի մտքերնին , քան թէ ճշմար-
 տութեան :

ԳԼՈՒԽ • Բ

ԿԵՐՉԵՍԷԼ ԵՆԵՍՏՈՒԵՆՕՍԻԹԻՒՆ

Արկրիս վրայ՝ ուրիշ անհամար իրողութիւններ կան, որոնց վրայ ալ ևս օրէնք, օրէնք, Բընո-լի-ն, Բնո-լի-ն բառերուն երգը՝ չ'կրնար երգուիլ : Հիմա այսպիսի իրողութիւններ յառաջ պիտի բերենք և աչքէ անցունենք :

Արկրիս վրայ՝ մեր հանգստութեանը և կեանքին անհրաժեշտ, այնպիսի օրհնութիւններ և կարգադրութիւններ կան, որոնց ըլլալուն կամ յառաջ գալուն մէջ՝ քարշման յարակցութեան, և բնութեան որեւիցէ օրէնքները՝ իրենց հաղաբաւոր վերաբերութիւններովը, բնաւ մասնակցութիւն մը կամ ազդեցութիւն մը չունին : Այսպիսի իրողութեանց անհամար օրինակներէն միայն մէկ քանին բաւական են, մեր նպատակին հասնելու :

Սիրելի՛ ընթերցող, Հարաւային Ամերիկայի մէկ մասը կայ ուր որ բնաւ անձրև չ'գար : Ուրեմն ի՞նչպէս եղած է, անանկ գեղեցիկ երկիր մը՝ մարդուս կեանքին ամենահարկաւոր եղած պիտոյքէ մը զուրկ մնացած է : Քաւ լիցի, անոր աս կարօտութիւնը կամ պիտոյքը ուրիշ ճամբով կը լեցուի : Թէ որ Հարաւային Ամերիկայի աշխարհացոյցին վրայ նայիս, պիտի տես-

նես որ՝ անոր բարձրագագաթ լերներուն շարքը՝ ուրիշ երկիրներու լեռներուն պէս, երկրին մէջ տեղէն կամ մէջ տեղին մօտ չանցնիր : Ենդեան լերներուն շարքը՝ գրէթէ երկրին ճիշդ եղերքէն կ'անցնի : Հաստատուն կամ կանոնաւոր հովերուն վրայով լսած ես, որոնք որ Երարիչին մասնաւոր բարութիւններն են՝ նաւորդներուն ու նաւաստիներուն համար : Վաւորդները այրեցած գօտիին ծովերէն պիտի չ'կրնային անցնիլ՝ թէ որ աս հովերը գագաթ կամ անըստոյգ ըլլային : Ես բանը կամ ասոր հետ ուրիշ պատճառներ ալ միացած՝ երբոր մեծ բարութիւն մը եղած է՝ մարդկային սեռին մէկ մասին, կը տեսնանք որ ուրիշ մասի մը անձրեւներէ զուրկ մնալուն պատճառ եղած է :

Ենդեան լեռները Հիւսիսային Ամերիկայի լեռներէն շատ բարձր են, և հոս կը տեսնենք թէ որչափ պատճառ կայ աս բանին վրայ ուրախանալու : Ենոնց գագաթը՝ ամպերուն հասարակ սահմանէն վեր բարձրացած է : Հոն գացողները կ'ըսեն թէ հովերը կը մղեն ամպերը ու աս լեռանը դէմ կը բերեն, որուն չափազանց բալ ճշութիւնը կ'արգիլէ զանոնք վրայէն անցնելէն : Աւ կը հաստատեն թէ այս կերպով ամպերը հոն կը հաւքուին, որմէ յառաջ եկած է՝ ինչ որ իրաւամբ կրնայ ըսուիլ, գրէթէ յարաւե որոտում մը : Կ'ըսուի թէ գետերը շարունակ և առատ կը յորդեն, և նկատմամբ իրենց երկայնութեանը՝ Հիւսիսային Ամերիկայի

գետերէն մեծ են : (Մտիկայ աշխարհացոյցին վրայ կրնաս տեսնել :) Կ'ըսեն թէ արեւը իր ճանազայթները Մնգեան լեռանը մէկ երեսին վրայ՝ (Մրեկեան Հարաւային երեսին վրայ ,) երեսուն կամ վաթսուն մղոն լայնութեամբ և քանի մը հարիւր մղոն երկայնութեամբ կը սփռէ . ու նոյն ատենը շարունակ անձրևի կաթիլներ կ'իջնեն , մինչև որ ելած գոլորշիքը օդը մտախուզով կամ շոգիով աղէկ մը լեցունէ : Ես գոլորշիները կ'անցնին երկրին գէպ 'ի ցամաք կողմերը , և ցօղ ձևանալով տունկերը և արտերը կը ջրեն : Ե՛հա՛ն երկրին մէջ այս առատ ցօղերը անձրևին տեղը կը բռնեն և անոր գործը կը տեսնեն : Կանաչ կարպետը կը տարածուի այն պտղտողներուն ոտացը տակ : Պտղատու ծառերուն գեղեցիկ ճիւղերը կը կախուին անոնց գլուխներուն վրայ : Բայց երբէք մտքերնէն ալ չեն անցուներ թէ իմաստուն ու բարեսէր Տնօրինող մը հոգացեր է իմ հանգստութիւնս : Կը խորհին թէ՛ բնութիւնը մեր պիտոյքները կը պատրաստէ :

Ես իրողութենէս ծագած հեռութիւնը յառաջ բերելէս առաջ՝ աչքերնիս երկրիս մէկ ուրիշ մասին պիտի դարձունենք , ուր որ նմանապէս անձրև չ'գար : Եզիպտոսի մէջ անձրև չ'գար և հոն ամպերը բռնելու համար յարմար լեռներ չ'կան , և թէ որ ըլլար ալ որ մինչև անգամ Մնգեան բարձրագագաթ լեռները իրենց գլուխները կարմիր Ծովուն եզերքը

բարձրացունեն , տակաւին պարապ են , քանի որ արագընթաց ամպերու հոսանք մը չ'կայ անոնց վրայ հաւքուելու : Ենանկ զօրաւոր պատճառ մը կամ քանի պատճառներ մէկ տեղ գտնուած չեն Եզիպտոսի արտերունն ասանկ առատութեամբ ջրուելուն , սակայն այսու ամենայնիւ աշխարհիս շտեմարանը ճանչցուած է ան երկիրը :

Ես բանին համար՝ քանի մը հանգամանքներու պարտաւոր է ան երկիրը , որոնցմէ միայն չորսը կամ հինգը պիտի ակնարկենք : 1 . Եզիպտոս հարթութեան կամ տափարակութեան կողմանէ՝ եզական է . չենք լսած կամ կարգացած ուրիշ երկրի կամ տէրութեան մը վրայով՝ որ ոչ թէ մինակ հարթ ըլլայ , այլ և բաւական ցած ալ անանկ առատութեամբ ոռոգուելու : 2 . Քետ մը կը վազէ անոր մէջէն , որ բաւական է երկրին մակերևոյթին մէկ մեծ մասը ոռոգելու : 3 . Լուսնոյ լեռները՝ ամպերը իրենց վրայ կը հաւքեն , և կամ թէ քանի մը պատճառներ մէկ տեղ գալով՝ ասանկ կ'ըլլայ : Ես անկով լեռներուն վրայ առատ անձրեւներ կու գան , անանկ որ բաւական են գետ մը այնքան առատացունել որ բոլոր երկիրը ծածկէ : Կեղոս գետին գլուխը Լուսնոյ լեռներուն հասած է : 4 . Կեղոս գետին գլխէն , ուրկէ որ ջուրերը կ'իջնեն , մինչև Եզիպտոս եղած հեռաւորութիւնը՝ բաւական երկայն ճամբայ է : Քանի մը ամիս կը քշէ ջուրերուն քաղաքը հասնիլը , անանկ որ ջուրերը՝

և Ազիպտոսի աւազոււտը ցօղերը չեն ոտոզեր :

Արբոր այսպիսի իրողութիւններ յառաջ կը բերենք, և նոյն ատենը ասոնց պէս իրողութիւններով լեցուն է տիեզերքը, փախչելու ուրիշ ճամբայ չ'մնար բայց մինակ ըսելու, թէ՛ սանանկ պարտաւոր է որ Ազիպտոսի մէջ անձրև չ'գար : Գիպուածով ան երկիրը հարթ կամ տափարակ եղած է. ու ան ալ՝ անանկ ըլլալու կարօտ միայն մէկ երկիր մը կար, անոր պատահած է : Ենդեան լեռները բարեբաղդ շարք մը ունին. և գիպուածը անանկ բրաւ որ Հիւսիսային Ամերիկայի լեռներէն բարձր ըլլան, կամ թէ՛ ոչ շրջակայ ամպերը իրենց վրայ պիտի չ'կրնային հաւքել : Աեղոս գետէն խիստ շատ հեռու տեղ՝ եկած գիպուածական անձրևները՝ գիպուածը շինեց որ ճիշտ յարմար եղանակին գան : Ես անձրևները՝ բարեբաղդ գիպուածով մը, երկրիս միւս կողմերուն պէս՝ շատ երկար ժամանակ չեն տևեր, որ եթէ ասանկ չըլլար կրնար տարուան մէջ երկու անգամ գետը սռատանալ ու առջի անգամին յառաջ եկած հունձքը երկրորդին կորսուիլ՝. եւ եւ եւ : Եսկէ դիւրաւ կրնաս հասկնալ թէ՛ Ատուածային շնորհաց ազդեցութենէն զուրկ միաք մը ինչ անհասարակ խորհուրդներու կը տանի կամ կը հաւատայ : Ինտոր որ վերը ըսինք՝ երկիրը աս աղնարկածներնուս պէս իրողութիւններով լեցուն է : Ուստի դիւրաւ կրնաս մակարբերել թէ՛ ան-

աստուածին հաւատք ընծայած անտեղի ու այլանշահ բաներուն շղթան ինչպէս անվախճան է :

Չենք ուզիր ընթերցողին ձանձրութիւն տալ բազմաթիւ թերթեր՝ մասնաւոր օրինակներով լեցունելով , բայց՝ որպէս զի պայծառ ու յրատակ տեսութիւն մը տանք մարդու սրտին անհնարին ապականութեանը վրայ , կ'ուզենք քանի մը նման օրինակներ և իրողութիւններ ալ յառաջ բերել :

Այս ուրիշ երկիր մը , որուն բնակիչները թէպէտ՝ «^{Հոս անիլն զ'գոր}» [սօսքը ըսելու առիթ չունին , սակայն պարտաւորած են՝ «^{Հոս անորոշի և փոյս օրուս Ժառէր զ'ն թոսանի}» , ըսել : Արտէնլանտիոյ մէջ անտառ ըսած բանդ ամենեին չ'կայ : Գուցէ պիտի հարցունես թէ՛ հապա բնակիչները ձմեռուան մէջ ի՞նչ կ'ընեն , ինտոր կը տաքնան : Հոն գացողներէն կ'իմանանք որ՝ կէտ ձուկին իւղը կը գործածեն : Բայց տակաւին շատ ուրիշ բաներու համար՝ փայտ պէտք է իրենց : Տուներ պիտի շինեն , այլևայլ ընտանեկան կարասիքներ և արհեստական գործիքներ պէտք են . որսորդութեան կամ ձկնորսութեան տեսակ տեսակ գործիներ , որոնց գէթ կոթերը փայտ են , ու փոքրիկ նաւակներ և և , առանց որոց գրեթէ անհնար է երկրին մէջ բնակիլը : Բայց քանի որ փայտ չ'կայ , յիշեալ բաներուն մէկն ալ չ'կրնար ըլլալ :

Ճամբորդներուն ըսածներէն կ'իմանանք որ , Ալկիանոսին մէջ մասնաւոր հոսանք մը կամ

հով մը կայ՝ և կամ գուցէ երկուքը մէկ տեղ , որ շարունակ շատ մը հաստ և խոշոր ծառեր կը բերեն կղզիններուն մէջ տեղը կը հաւքեն , ուր որ այս կերպով արհեստական կամ ծովային անտառ մը կը կազմուի տեղացւոց պիտոյքը լեցունելու , զորոնք Տէրը աս մասին ալ մոռցած չէ : Երկրիս հողը իրենց հասարակ գործածութեանը համար պէտք եղած ծառերը յառաջ չ'բերեր չ'բուսցուններ , սակայն Ովկիանոսն ու հովը Բարձրեալին ձայնին կը նազանդին ու հեռաւոր և անձանօթ տեղերէ ահագին ծառերը կ'առնեն կը բերեն :

Ընթերցող , եթէ ըլլար որ մենք՝ կէտ ձուկին իւղէն զատ վառելու ուրիշ նիւթ չունենայինք , մեր բանը խիստ դժուար պիտի ըլլար . բնաւ չ'պիտի կարենայինք գտնել զանիկայ , որովհետեւ Երարիչը անանկ կարգադրած է որ , աս ձուկը իր միսը կամ իւղը աւելի հարկաւոր եղած երկիրներուն մօտ ծովերուն մէջ գտնուի : Ուրիշ տեղի մը համար չենք լսած որ աս կերպով ծառերը կու գան եզերքները կը հաւքուին . Գաղղիայի , Սպանիայի , Ընդղիայի և կամ գուցէ ուրիշ որեւիցէ երկրի եզերքները այսպիսի բան եղած չէ . որովհետեւ աս տեղուանքը հարկաւոր չեն , այլ մինակ սառուցեալ կլիմաներուն մէջ՝ ուր որ անտառ ըսուած բանը տեսնուած չէ : Ըս ծառերը ուրկէ կու գան և ինչպէս կու գան ընդհանրապէս գիտցուած չէ , սակայն ասիկայ հոգ չէ . մեզի գիտնալու հարկաւոր բանը աս է , որ շնորհքը կրօն-

լանտացւոց չ'պակսիր, իրենց պիտոյքը աս ճամբով կը լեցուի: Եւ թէ որ ուրիշ երկիրներ ասանկ եղած ըլլային առանց անտառի ու առանց ծառի, անոնց աս մասին կարօտութիւնը՝ ան սառնապատ երկրին պէս նոյն ճամբով չ'պիտի լեցուեր. որովհետեւ ան յարմարութիւնները չ'կայ անոնց վրայ. Ովկիանոսէն ահագին ծառերով բեռնաւորուած հոսանք մը՝ գէպ 'ի իրենց եզերքները չ'վազեր. և թէ՛ կղզիները մասնաւոր դիրքով մը դալիք ծառերուն հաւաքմանը համար յատուկ շտեմարան մը ձեւացուցած չեն, և՛:

Երգ՝ այսպիսի իրողութիւնները աչքէ անցուցած ատեննիս՝ որ գրեթէ բոլոր երկիրը լեցուած է անոնցմով, ակներե կը տեսնենք մեր երկնաւոր Հօրը բարութիւնը ան կարգադրութիւնները ընելուն մէջ: Ասկէ տարբեր հաւատալու համար՝ ստութեան սէր կամ իղձ մը հարկ կ'ըլլայ, որ փափաքելի բան չէ:

Երբոր՝ աս Խորհողի մը գոյութիւնը ցուցունող կարգադրութիւններուն համար բոլոր երկրիս վրայ լեցուած են կ'ըսենք, հազիւ թէ առաջին քայլերնիս ճշմարտութեան սեմին վրայ կը դնենք: Խորհողը ցոյցանող իրողութիւններուն շղթան հոս չ'վերջանար, աշխարհքէ աշխարհք կ'անցնի ու աստղէ աստղ կ'ընդարձակի:

Ընթերցող՝ յետագայ գեղեցիկ ծանօթութիւններէն օգուտ քաղելու համար, քանի մը աստեղաբաշխական առաջին սկզբունքներ՝ պարտիս աղէկ հասկնալ և միտքդ պահել:

խարհ մը ,) որ արեւին շուրջը գրեթէ քառասուն միլիոն մղոն հեռաւորութեամբ կը շրջի : Եսիկայ մեզմէ խիստ շատ աւելի մօտ է արեգակին : Եստղաբաշխները աս փոքրիկ աշխարհը Փայլածոանուանեցին : Ենիկայ լուսին չունի , և կարօտ ալ չէ . որովհետեւ այնքան շատ մօտ է արեւին , որ մեզմէ խիստ շատ անգամ աւելի լոյս և տաքութիւն կ'առնու :

Արկրորդ . թէ որ քսան միլիոն մղոնի չափ աւելի հեռանանք արեգակէն՝ պիտի հասնինք ուրիշ գեղեցիկ աշխարհի մը , գրեթէ ճիշտ մեր բնական երկրին մեծութեանը հաւասար : Եսիկայ է որ շատ անգամ կը տեսնենք և առաւօտեան կամ երբեմն ալ երեկոյեան աստղ կը կոչենք : Եստղաբաշխները Երոսէակ կ'անուանեն զանիկայ : Աթսուն միլիոն մղոնէն աւելի հեռու է արեգակէն : Ալ թէպէտ ասիկայ շատ մեծ հեռաւորութիւն մըն է , սակայն տակաւին մեզմէ աւելի մօտ է արեւին , և ան առանց լուսինի աւելի լոյս ունի , քան թէ մեր երկիրը լուսինով : Լուսինի կարօտութիւն չունի , և անոր համար չունի ալ :

Արրորդ . ասկէ ետեւ մեր երկիրը կու գայ : Մերը արեւէն կարգաւ երրորդն է , և իննսուն և հինգ միլիոն մղոն հեռու է անկէ : Լուսին մը ունինք և խիստ շատ օգտակար է մեզի :

Չորրորդ . * թէ որ արեւը անցնինք և յառաջ

* Մեր ու Լուսնի մէջ տեղը եղած փոքր մըլորակները զանց

երթանք մեր եղած սահմանէն գրեթէ չորս հար-
իւր միլիոն միլիոնի չափ, կը հասնինք մեր բնական
երկրէն հազար հինգ հարիւր անգամ մեծ աշ-
խարհի մը, որուն անունը *Վոսնիա* է, — գրե-
թէ հինգ հարիւր միլիոն միլիոն հեռու արեգակէն :
Եսանկ ահագին աշխարհք մը աներկբայ լուսնոյ
կարօտ է, որն որ չորս հատ ունի : Բայց (նը-
կատմամբ քարչման օրէնքներուն և աստղաբաշ-
խական սկզբունքներուն,) չորս մեծ և արբան-
եակ լուսինները՝ մեր բնականին պէս աշխարհ
մը, ահաեւ կերպով պիտի կործանեն : *Վուսըն-*
թագին մեծութիւնը աս ահարկու վտանգին ա-
ռաջը առած է :

Ես մոլորակը իր այսքան լուսիններովը (գիպ-
ուածով է՞ արդեօք) որ այնքան մեծ և ծանր է
որ անխոտոր կը շրջի իր ընթացքին մէջ :

Ոմանք ըսին թէ՛ (և իրաւացի պատճառ ու-
նէին անանկ ըսելու,) որ այսքան ահագին հեռա-
ւորութեան մէջ չորս լուսինը անգամ հերիք չէ

ըրինք, խորհելով թէ՛ եթէ յիշելու ըլլանք զանոնք, հասա-
րակ մարդիկ կարող պիտի չըլլան աս մոլորակներուն վերաբեր-
եալ հարկաւոր գիտողութիւնները դիւրաւ հասկնալու : —
Ինչեւիցէ մեծութեամբ լուսին մը՝ շրտոր շատ դիւրաւ իր շըր-
ջանէն՝ դուրս կրնար հանել, և ուրիշ ծանր փնամներ տալ ա-
նոր : Բայց հիմա աներկբայ գիտնք որ իր աս մասին կարօտու-
թիւնը իր մթնոլորտին խտութիւնովը (և կամ ուրիշ ճամբով
մը) լեցուած է և կարօտ չէ լուսինի : Աստղաբաշխները իր կար-
միր կրակի պէս գոյնին նայելով աս անունը տուին անոր և կը
հաւատան թէ իր մթնոլորտին թանձրութիւնն է, որ ասանկ կաս
կարմիր կը ցուցունէ զանիկայ :

անոր կարօտութիւնը պէտք եղածին պէս լեցունելու, և մեր մէկ լուսինով ունեցածնուս չափ լոյս վայելելու :

Եսոր պատասխան՝ ուրիշները յառաջ բերին՝ անոր գիշերներուն կարճ ըլլալը : Ես ցրտագին մոլորակին ամէն մէկ կողմը՝ չորս կամ հինգ ժամը անգամ մը, արեւին դէմը կու գայ, որ ըսել է միայն այնքան գիշեր ունի :

Հինգերորդ. արեգակէն ինը հարիւր միլիոն մղոն հեռանալով ուրիշ հիանալի մոլորակի մը կը հասնինք, (որուն մեծութիւնը մերինին տասը հազար անգամն է.) եօթը արբանեակ ունի, և ուրիշ անանկ հանգամանքներ կան վրան, ու յայտնապէս կը ցուցունեն թէ լոյսին և տաքութեանը պակասութիւնը լեցունելու համար են :

Վեցերորդ. արեգակէն հազար ութը հարիւր միլիոն մղոն հեռանալով կը գանննք ուրիշ աստղին և գեղեցիկ մոլորակ մը : Ասիկայ վեց լուսին ունի, և գուցէ ուրիշներ ալ ունի, որ հեռաւորութիւնը անտեսանելի ըրած է և կարող չենք նկատելու :

Ընանկ ալ գուցէ որքան նարք և կարգադրութիւններ կան ան մոլորակին տաքութիւնը և լոյսը առատացունելու, որ մեր անկատար հեռադիտակներովը կարող չենք որոշել :

Հոս պարտինք քիչ մը կանկ առնել և խնդրել ընթերցողէն որ՝ անհամար օրինակներէ զատուած ու յառաջ բերուած աս մէկ քանի իրողութիւններէն՝ շատից հեռեւութիւն մը հանէ :

Սակայն ասիկայ ընելէն առաջ՝ կ'ուզենք քանի մը խորհրդածութիւններ յիշեցունել իրեն :

Ընաստուածը չ'կրնար ցուցունել որևիցէ քննող-խնայ օրէնք մը , քարշման օրէնք մը կամ բաներուն բնական միտում մը եւ , որ յաւիտենականութենէն կարգադրեց , թէ Փայլածուն լուսին չուեննայ , և մեր աշխարհքը մէկ հատ ունենայ : Բնաւ չենք լսած ու չենք ալ կարծեր որ երբէք պիտի լսենք աս բաները արտագրող կամ կարգադրող սն երկու պատճառներէն զատ ուրիշ պատճառներ : Մէկը՝ թէ բարեսէր Արարիչը միանգամայն իմաստուն էր , որ հրամայեց եօթը լուսիններ Արեակին շուրջը արբանակել , ու միայն չորս հատ Առանթագին , որովհետև Արեակը՝ անոր 'գրեթէ կրկին անգամը արեգակէն հեռու է : Արկրորդ պատճառը աս է , թէ որչափ որ աստիճանակ ըրտա որ Բանիւրը միշտ իրաւունքան պիտի լինէ : Բարեբաղդաբար յաւիտենէն ասանկ ճիշտ և բարեկարգ եղած են : Ինչպէս յիշուած վերջին իրեք ահագին աշխարհքները աւելի փոքր չեղան :

Վերոյիշեալ առջի իրեք աշխարհքները՝ վերջին իրեքին չափ մեծ չեն , եթէ ըլլար որ այնքան մեծ ըլլային , անտարակոյս արեւին վրայ պիտի իյնային , կամ թէ շարժումին պիտի շատնար , ու արագէր , որով մեր երկրին եղանակները պիտի փոխուէին ու խիստ կարճնային , որոնց կարճնալովը անվախճան փոփոխութիւն մը հարկ պիտի ըլլար գրեթէ անոր բոլոր բա-

զադրիչ մասերուն մէջ :

Մինչև հիմա տասնևհինգ կամ քսան իրողութիւններ՝ (պատահական դէպքեր կամ նախախնամական օրհնութիւններ,) աչքէ անցուցինք, որոնց մէկը եթէ կերպով մը փոխուելու կամ խանգարուելու ըլլայ՝ աշխարհք մը կը կործանի և քնաջինջ կ'ըլլայ : Այսպիսի իրողութիւններու ցանկը այսքանով չ'վերջանար : Բիւրաւոր և միլիոնաւոր օրինակներ յառաջ բերենք, տակաւին անոնց մէկ անթերի ցուցակը տուած չենք ըլլար : Մենք բացատրութեան համար միայն քանի մը ակներև իրողութիւններ նշանակեցինք, և ժամանակինս չէր ներեր առկէ աւելի ընել թէև ընթերցողք փափաքին աւելի մանրամասն դիտողութիւններ ընել : Աթէ հազար օրինակ յառաջ բերելու ըլլանք, չենք կրնար՝ գէթ անուննին մինակ յիշելով, էջի մը կամ երեսի մը վրայ զանոնք ամփոփել, ուր մնաց թէ որ ընդարձակ խօսելու ըլլանք իւրաքանչիւրին վրայ : Բայց ինչ պիտի ըլլայ հազար օրինակը անհամար բիւրաւոր օրինակներուն մէջ, որ երկրիս ամէն կողմը լեցուած են : Միայն քանի մը օրինակ ալ յառաջ պիտի բերենք, սակայն աս ընելնէս առաջ կ'ուզենք՝ վերը յառաջ բերուած օրինակներէն ծագած հետեւութիւնը կամ մակածութիւնը՝ որ խոստացանք ընթերցողէն խնդրել, հոս յիշել : Վերոյիշեալ իրողութեանց վրայ եղած ակնարկութիւններէն ելած հետագայ հետեւութենէն չենք

կրնար փախչիլ . անհրաժեշտ կը ծագի մտքերնուս մէջ , և կը հարցունենք թէ ընթերցողն ալ նոյնը չը՞հետեցուներ ան իրողութիւններէն :

Արբոր կը տեսնենք սիրտ մը՝ որ ինչևիցէ սրտութիւն կը սիրէ , և դիւրահաւանութիւն մը հարիւրաւորահագին (Վկիանոսներէ ընդարձակ , և կանխադոյն յօժարութիւն մը այլանդակ ու անտեղի ստութեանց՝ ընդդէմ ակներև ճշմարտութեանց որ բազմութիւ աշխարհներու կը հասնին , պարտինք իսկոյն մակաբերել թէ՛ մարդ (զուրկ յաւիտենական ճշմարտութեան Հոգիին ազդեցութենէն ,) կը սիրէ «խոստար» և «չ ըստ» :

Խաւարը կանխադասել և զանիկայ սիրելը ապականեալ բնութեան գործ է : Ալ թէ որ մարդը ապականեալ բնութիւն ունի , ուրեմն ինկած էակ մըն է . որովհետև Բարձրեալին սրբազան ձեռքը սկիզբէն անանկ չ'ստեղծեց զինքը :

Ընթերցող , ալ ևս պիտի չ'շարունակէինք աս նիւթը թէ որ մեր ամենուս բնութիւնը՝ նկատմամբ կարևոր ու օգտակար ճշմարտութեանց , մոռացկոտ չըլլար :

Վերը յիշեցինք որ նախախնամական օրհնութիւններուն շղթան՝ որ անաստուածք Դ. Ի. Գ ՈՒԵԾ կը կոչէ , անվերջ անվախճան է : Մենք կը փափաքինք ո՛չ թէ մինակ յառաջ բերել և հաստատել զանոնք , այլ և ընթերցողաց մշտքին վրայ տպաւորել :

Սիրելի՛ ընթերցող՝ թէ որ արժան դատես , կրնաս աստղաբաշխական հեռագիտակ մը առնել և անով նայիլ : Երբոր նայելու ըլլաս , կը տեսնես արեգակը և երեսունէն աւելի աշխարհներ կամ մոլորակներ՝ որոնք ամէն մէկը բաւական մեծ են մէջերնին բնակութիւն ըլլալու , և արե ինչուրջը կը դառնան : Եսոնց վրայ երբոր նայինք՝ զարմանքնիս կը շարժի , ու հիացմամբ կ'ապշինք կը մնանք : Պատահութիւննիս չ'ներեր՝ այնքան աշխարհներուն վրայ ալ զատ զատ գրել , սակայն կ'ուզենք միայն մէկ երկուքը ակնարկել , յիշեցունելով ընթերցողաց՝ որ Եստուածային իմաստութիւնն ու բարութիւնը , բոլոր միւս մնացածներուն վրայ ալ տարածուած է : Համառօտիւ մը աչքէ պիտի անցունենք մեզի խիստ մօտ եղած երկու աշխարհները , երկիրն ու լուսինը : — Լուսինը՝ երկու հարիւր քառասուն հազար մղոն հեռաւորութեամբ , մեր երկրին շուրջը կը դառնայ : Եւ իր տրամագիծն է 2180 մղոն :

Կրնայ ըլլալ որ մեր յառաջ բերելու իրողութիւններէն ոմանք՝ աստղաբաշխութեան ծանօթ չեղողներուն , դժուար դայ հասկնալու . բայց ասանկ բաներու մէջ՝ անոնք կրնան պարզապէս հեղինակներուն ըսածին կամ վկայութեանը նայիլ , որովհետեւ նկատմամբ այն ճշմարտութեանց՝ քրիստոնեաներն ու անհաւատները անմիաբան չեն : Ընթերցողին մտադրութիւնը՝ ան իրողութիւններուն միլիոնէն մէկին բաւական չենք դարձունելու , այլ կ'ուզենք քանի մը ա-

նանկ իրողութիւններ ակնարկել՝ որ կրկին մեզ ան նոյն անհրաժեշտ հետեութեանը բերին :

1. Լուսինը մեր երկրին շուրջը արեմուտքէն արեւելք շրջան կ'ընէ . եթէ անանկ պատահէր որ իր շրջանը հիւսիսէն հարաւ ըլլար, ան ժամանակը ամիսը երկու շաբաթ իր լուսափայլ դեմքէն զուրկ պիտի ըլլայինք :

2. Թէ որ լուսինը աւելի հեռու ըլլալու ըլլար մեր երկրէն՝ ան ժամանակը աւելի փոքր պիտի երևնար մեզի, և հետեւապէս իր լոյսն ալ շատ աղօտ պիտի ըլլար :

3. Թէ որ լուսինը եղածէն աւելի մօտ ըլլալու ըլլար մեզի, տակաւին իր լոյսը շատ աղօտ և մթին պիտի ըլլար . որովհետեւ իր փայլուն լուսաւորութիւնը արեւին ճառագայթներէն կախում ունի : Որովհետեւ ասանկով արեւին ճառագայթներուն անդրադարձական անկիւնը աւելի բուժ կամ բաց կ'ըլլայ, որմէ կախեալ է իր պայծառ լուսաւորութիւնը :

4. Թէ որ լուսինը հիմակուանէն աւելի մեծ ըլլալու ըլլար՝ երկիրը իր սեպհական շրջանակէն դուրս պիտի քարշէր . կամ թէ՛ երկրին մեծութեանը և շաբաթմանը մէջ փոփոխութիւն մը պիտի ըլլար, որով բոլոր միւս բաներուն մէջ անվախճան փոփոխութիւն մը հարկ պիտի ըլլար :

5. Ծովուն մակընթացութենէն և տեղատութենէն յառաջ եկած բազմաթիւ օգուտները պիտի չ'ընան մի ըստ միոջէ նշանակել : Միայն մէկ գլխաւոր օգուտին վրայ կ'ուզենք համառօ-

տիւ խօսիլ : Չուրը մաքուր կը մնայ կամ
 կը պահուի շարժումով : Հանդարտ կամ ան-
 շարժ լիճին ջուրը կ'ապականի , և մերձակայ
 բնակիչներուն առողջութիւնը կը վնասէ : Գե-
 տին ջուրը չապականի , քանզի անոր հոսան-
 քը՝ ջուրերը միշտ շարժման մէջ կը պահէ , և
 իր անընդհատ հոսումովը ջուրերը կը մաք-
 րուին : Ըստ լիճերուն ջուրերը ոչ թէ մի-
 նակ հովերուն սաստիկ զօրութեամբը կ'ալի-
 կոծին ու կը շարժին , այլ և անդադար կը
 փոխուին ու հետզհետէ նորը կուզայ տեղը :
 Տաքութեան ներդործութիւնովը գոլորշի կը
 դառնան ու կը նուազին ջուրերը , և մերձակայ
 կամ կցորդ գետերը մէկ կողմէն կը լեցունեն
 պակասաճը : Եւս ընթացքով լիճերը անընդհատ
 ու անդադար կը նորոգուին : Ես նարբը Ավկի-
 անոսին ահադին խորութեանը օգուտ չունի . և
 թէպէտ դետերը խառնակող կամ ալիկոծող փո-
 թորիկները նոյն իսկ Ավկիանոսն ալ կ'ընեն ու
 աւելի ուժգնութեամբ , սակայն ասիկայ չերևնար
 թէ ինքնին բաւական է աս բանը ընելու : Այսն
 որոյ աս բանին համար ուրիշ նարբ մը եղած է .
 Ավկիանոսին ջուրը աղի է , նաև երբէք կատարե-
 լապէս չ'խաղաղիր . քիչ կամ շատ միշտ շարժ-
 ման մէջ է : Եւս երկու նարբները մէկ տեղ՝
 Ավկիանոսը մաքուր կը պահեն : Բայց գետերը
 Ավկիանոսին հետ իրար պատահած տեղերնին՝ ի-
 րենց փոխադարձ մղումովը մէկզմէկ կը հան-
 գարտեցունեն , ու այսպէս գետերուն բերաննե-

ըր խաղաղ կամ անշարժ կ'ըլլան : Այլ ծովե-
զերքը գտնուած բարձր ցամաք երկիրները՝ հո-
վերուն զօրութիւնն ալ կ'արգիլեն ան տեղերը
հասնելէն , անանկ որ գետերուն բերնի ջուրերը
ոչ թէ մինակ գետին հոսանքէն յառաջ եկած
շարժումը չունին՝ որն որ Ավիհանոսին ջուրերը
արգիլած են , այլ եզերքի լեռներուն կամ բլու-
րակներուն պատճառովը հովին չ'հասած տեղե-
րը գրեթէ աղ ալ չունին : Արդ ի՞նչ պիտի ըլ-
լայ . աս ջուրերը որ ասանկ անշարժ կը մնան՝
պիտի ապականին ու մերձակայ տեղերը հիւան-
դութիւն տարածեն , և այսպէս ծովեզերեայ տե-
ղերը գրեթէ անբնակ թողնուին : Քաւ լեցի . Սա-
կընթացութիւնը ջուրերը կը բարձրացունէ ու
մինչև գետին հոսանքին կը հասցունէ , և տե-
ղատութիւնը նորէն ետ կը մղէ , ու այս կերպով՝
վախցուած չարիքները կ'արգիլուին :

Սակընթացութիւնն ու տեղատութիւնը լու-
սինին քարշումէն կը պատճառին . ուստի պար-
տինք ուրախ ըլլալ , որ դէպուածը մեզի լու-
սին մը տուաւ :

6 . Թէ որ լուսինը աւելի մօտ եղած ըլլար
մեզի , մակընթացութիւնը այնքան շատ կ'ըլլար
որ՝ մեր գեղեցիկ ու պտղաբեր տեղերուն մեծ
մասը ջուր կը կոխէր :

7 . Թէ որ լուսինը աւելի մեծ ըլլար , յիշ-
եալ մնասակար չարիքը անկէ ալ յառաջ կու
գար : Արդարև շատ մեծ դժբաղդութիւն մը ե-
ղած կ'ըլլար , եթէ ամէն օր ջուրերը միայն մէկ

քանի որք բարձրանալու ըլլային :

8 . Թէ որ լուսինը աւելի փոքր , կամ աւելի
հեռու եղած ըլլար , մակընթացութիւնը այնքան
քիչ կ'ըլլար , որ հազիւ թէ օգուտ մը ունեցած
կ'ըլլար :

9 . Թէ որ անանկ պարտաւէր որ երկրիս ա-
ռանցքը խոտորնակ կամ ծուռ եղած չ'ըլլար ,
ան ժամանակը երկրիս այրեցեալ գօտի կոչուած
մասին մէջ միայն բնակութիւն կրնար ըլլալ , և
հոն տարւոյն չորս եղանակներուն փոփոխու-
թիւնը կամ յաջորդութիւնը պիտի չ'ըլլար :

10 . Թէ որ երկրիս օրական շարժումը աւելի
արագ ըլլար , գիշերն ու ցորեկը կարճ ընելով ,
երկրին մէջ տեղին (հասարակածի սահմաննե-
րուն) մեծ մասը՝ Ովկիանոսին հետզհետէ բարձ-
րանալովը կ'ընկղմէր :

11 . Եւ թէ որ ընդհակառակը աւելի ծանր
ըլլար անոր օրական շարժումը՝ ան ժամանակը
յիշեալ չարիքը մեզի ու մեզմէ դէպ 'ի հիւսիս
բնակողներուն պիտի պատահէր , ջուրերը մեր ու
անոնց սահմանները պիտի կոխէր և կործանէր :

Երգ՝ սիրելի բարեկամ , հարկաւոր է որ յա-
ռաջ երթանք այսպիսի իրողութիւնները մէկիկ
մէկիկ աչքէ անցունելու : Չեմք գիտեր թէ ա-
նոնք ո՛ւր կը վերջանան : Մարդուն աչքը երբէք
տեսած չէ ասոնց ցուցակին վախճանը : Արկրիս
վրայ ակներև տեսնուած այսպիսի զարմանալի
կարգադրութիւններով հատորներ լեցուած են ,
որ ան կարգադրութիւններէն որն որ կերպով մը

փոխուելու կամ աւրուելու ըլլայ, յառաջ գալիքը աւերում և կործանում է: Աս հատորները գրուելէն ետքը, տեսնուած է որ առաջին քայլը գեռ առնուած չէ: Հազիւ թէ ան կարգադրութիւններուն բոլորին յառաջաբանական մասը կրնայ երբէք ամբողջ գրուիլ: Մինչև հիմա ուղեցինք ցուցունել թէ բոլոր աս բաները՝ հիմա ինտոր որ նն, միշտ ասանկ էին ըսողները պարտին հաւատալ թէ՛ շատ մեծ բարեբաղդութիւն մըն է որ բաները յաւիտենականութենէն ՚ի վեր ասանկ աղէկ ու յարմար կարգադրութիւն մը ունեցան:

Ասիկայ ընելէն ետքը՝ հոս կ'ուզենք ընթերցողին քանի մը կարևոր հարցմունքներ ընել:

Հարցմունք 1. Ի՞նչ կը խորհիս ան անձին վիճակին վրայ՝ որ առաւել յօժար է անանկ գիրքի մը հաւատալ, որ աս օգտակար կարգադրութիւնները՝ յաջող գիպուածներու և բարեբաղդ պատահմունքներու կարգ կը դասէ, քան թէ իբրև աս բաները ընող բարեսէր Հօր մը՝ իմաստուն և փառաւորեալ Արարչի մը վերայով յայանեալ ճշմարտութիւնը կ'ընդունի. հոգ չէ ամենեկին՝ թէ աս բաները հիմա եղած ըլլան, կամ յաւիտանէն գոյացած ըլլան:

2. Եւ թէ որ ասանկ գիրքի մը պարունակած իրողութիւնները մինակ երկրիս վրայ գանուածներէն հաւքուած ըլլան, համեմատաբար որչա՞փ ընդարձակ պիտի ըլլայ ասանկ հատոր մը՝ եթէ արեգակին բոլորախորը շրջող այն-

քան աշխարհներուն ամէն մէկին վրայ ալ դըրուելու ըլլայ :

Ն . 3 . Ի՞նչ կը խորհիս ան անձին վիճակին վրայ , որ աւելի կ'ընտրէ իր կեանքը երեսունի չափ անիմաստ խօսքերով լեցուն ընդարձակ հատորներ թղթատելով անցունել , կամ թէ բարիյաջող դիպուածներու երեսունէն աւելի անվասիճան ցուցակներուն հաւատալ , թէև առանց անոնց աս աշխարհներուն մէկն ալ չ'կըրնար կենալ , քան թէ բարերար Նօր մը՝ և իմաստուն Մարտիչի մը երկրպագու ըլլալ :

Ն . 4 . Հեռադիտակը ան , ու հաստատուն աստղերը դիտէ . պիտի տեսնես որ անոնց ամէն մէկը մէյմէկ արեգակ են : Իրաւացի պատճառ ունինք հաւատալու թէ անոնցմէ շատերը մեր արեւէն շատ անգամ աւելի մեծ են : Բայց նկատմամբ իւրաքանչիւր արեգակին դուրսէն մէջ պարունակած աշխարհներուն կամ մոլորակներուն թիւին եթէ (վերաբանութենէ հանելով) գուշակութիւն մը ընելու ըլլանք , անտեղի խորհուրդ մը պիտի չըլլայ թէ որ ըսելու ըլլանք . « Ես կ'ընդունիմ թէ՛ աս տեսած արեւներուս ամէն մէկը պարապ տեղը եղած չեն . կամ թէ՛ իրենց օգուտը մեր արեգակէն քիչ չէ . ուստի հաւանականաբար գոնէ երեսուն աշխարհներ կը շրջին ամէն մէկ արեւին բոլորտիքը :

Ինթերցող՝ հեռադիտակի մը միջոցով ութսուն միլիոնի չափ արեւներ կրնաս համրել երկինքին երեսը : Իիցուք թէ աս ութսուն միլիոն

արևներուն վերաբերեալ բոլոր իրողութիւնները գիտենք . կամ դիցուք թէ աս արևներուն դրութեանը մէջ եղած երեսուն աշխարհներուն ամէն մէկին վրայ մէկ մէկ գիրք գրուի, երեսուն անգամ ութսուն միլիոն հատոր գիրք կ'ըլլայ . բայց ասով՝ արարչագործութեան առարկաները նկարագրելու սկսած անգամ չենք ըլլար :

Մտղաբաշխները կը հաստատեն թէ՛ եթէ կարենայինք եղած արեգակնային դրութիւններուն ամէնքն ալ մէկանց՝ ակներև տեսնել, ան ժամանակը թէ որ պատահէր որ հիմա տեսնուած աստղերուն և արևներուն բոլորն ալ յանկարծ ոչնչանալու ըլլային՝ ութսուն միլիոն արևներուն ոչնչանալը մեր աչքին աւելի մեծ բան մը չ'պիտի երևնար, քան թէ բարձր լեռան մը գագաթէն ընդարձակ և դալար անտառի մը վրայ նայած ատեննիս կանանչ տերևի մը իյնալը :

Ընթերցող՝ մարդս որ և իցէ բանի մէջ՝ անգամ մը ճշմարտութիւնը պարզապէս աչքին առջևը դրուելէն ետքը, երբէք չ'հաւատար անանկ անտեղի ու այլանդակ խորհուրդներով լեցուն բազմաթիւ հատորներու՝ միայն թէ կրօնական բաներու մէջ :

Մարդս ասանկ միօրինակ յօժարութիւնով մը ստութիւնը չ'կլլեր, բայց Մստուածաշունչէն և անոր սրբազան հրամաններէն փախուստ գտնելու համար յօժար է :

Գ Լ ՈՒ Խ • Գ

ԵՆ ՀԵՒԵՏ ՈՒԹԵՆ ՊԵՏՃԵԹԸ

Մնահաւատութիւնը երկու զուգընթաց պատ-
 ճառներէ յառաջ եկած է : Առաջին կամ նախ-
 նական պատճառը՝ մարդուս ապականեալ բնու-
 թիւնն է . երկրորդ կամ հետագայ պատճառը՝
 մարդուս տգիտութիւնն է : Ակատմամբ առա-
 ջին կամ սկզբնական պատճառին՝ Գործող-ս շար-
 քնո-լի-նը , մէկէն կրնանք տեսնել , թէ ինչ-
 պէս դիւրաւ կրնայ ծռել մարդուս հաւատքը
 դէպ 'ի ստութեան կողմը : Անտարակոյս պիտի
 հակամիտէ զանիկայ մերժել ան Սրբազան Մատ-
 եանը՝ որ կը պատուիրէ արդարութիւն գործել ,
 անձնուրացութիւն ընել , մաքուր և սուրբ ըլ-
 լալ : Իարձեալ՝ դիւրաւ կրնանք հասկնալ , թէ
 ինչպէս անհաւատութեան աս նախկին պատճա-
 ուր՝ (մարդուս մեղանչական բնութիւնը ,) բնական
 ազդեցութիւն մը ունի անոր երկրորդական
 պատճառը՝ տգիտութիւնը , յառաջ բերելու :
 Չ'թողուր որ մարդ աշխատի ճշմարտութիւնը
 փնտռէ . կ'օգնէ իր տգիտութեանը մէջ յարա-
 տեւելու . կ'արգելու զինքը ճշմարտութիւնը հաս-
 տատող իրողութիւնները քննելէն : Ակատմամբ
 երկրորդական կամ հետագայ պատճառին , որ է
 տգիտութիւն , գուցէ ոմանց օտար խօսք մը ե-

բեկնայ գիտնականաց համար տղէտ են ըսելը :
 Եւ այ առ երեւոյթ հակասութիւնը վերջը աղէկ
 մը պիտի բացատրենք :

Հիմա՝ սկզբնական պատճառին , մարդուս ա-
 պականեալ բնութեանը վրայ պիտի խօսինք :

Եստուածաշունչը սուտ եղած կ'ըլլար , եթէ
 մարդս չարին հակամիտեալ չ'ըլլար : Սուրբ
 Դիրքը մարդուս ապականեալ բնութիւնը ցու-
 ցունելու համար երկու ոճ կը բանեցունէ : Ըռա-
 ջին՝ անոր առ Եստուած ունեցած ատելութիւնը .
 երկրորդ՝ ստութեան ունեցած սէրը : Ես երկու
 հաստատութիւնները զատ զատ աչքէ անցու-
 նենք :

1 . Մարմնուոր խորհուրդը Եստուածոյ դէմ
 իշխանութիւն է :

Չ'նորոգուած մարդը աս բանին չ'հաւատար ,
 իրեն սուտ կու գայ : Իր մէջը Եստուածոյ դէմ
 թշնամութիւն մը չ'զգար : Սովորաբար կը խոր-
 հի թէ՛ ինքը կը սիրէ իր Երարիչը : Վասն որոյ
 երբոր իր առ Եստուած ունեցած ատելութեանը
 վրայ կը խօսինք , հարկաւ ինքը հաւանութիւն
 չ'տար : Երբոր իրօք կ'արէ , կը սիրէ կարծելուն
 պատճառը պարզապէս աս է . ան էակը չ'ա-
 տեր , որն որ ինքը իր Եստուածը ճանչցած է :
 Հատ աղէկ կը հաւնի Երարիչին ան բնութեա-
 նը , որն որ ինք իր ուղածին պէս տուած է ա-
 նոր . բայց աս բնութիւնը , միշտ՝ Եստուածա-
 շունչին մէջ Եստուածոյ ընծայուած պատկերէն
 կամ ստորոգելիքներէն , մէկ կամ աւելի բանով

կը տարբերի : Միշտ քիչ կամ շատ՝ զանիկայ ձեացունող անձին բնութեանը կը նմանի : Ես բնութեանը մէկ մասը՝ Սուրբ Գրոց Լստուծոյ ընծայած բնութեանը կը համաձայնի . բայց մնացած մասը՝ շատ կամ քիչ, զանիկայ նկատող անձին կը վերաբերի, և 'ի հարկէ ինքը չ'ատեր զանիկայ : Եւ մէն դարու մէջ ասիկայ ճշմարիտ էր, և հիմա ալ ուր որ մարդ կը բնակի՝ եղելութիւնը նոյն է :

Օրինակներ : Թէ որ պատերազմասէր վայրենիներէն մէկուն՝ նիզակը ձեռքը առջևդ կանգնած ատենը հարցունելու ըլլայիր, «Գուն զԼստուած կը սիրե՞ս» . մէկէն Ե.Յո՛ պիտի պատասխանէր : Եւ թէ որ նորէն հարցունելու ըլլայիր, «Ո՛վ է Լստուած» ինքը պիտի պատասխանէր, Թօր . որ է՝ պատերազմի և յափշտակութեան աստուածը : Պատերազմասէրը անանկ չաստուած մը կը սիրէ, որուն բնութեանը մէկ մասը բարբարոսական է : «Սկատմամբ ամենակարողութեանը և ուրիշ ստորոգելիքներուն՝ ուղիղ գաղափար ունի, և ճշմարիտ աւանդութիւնով ճանչցած և ընդունած է . իսկ սրբութիւնը և մաքրութիւնը մարդս չ'սիրեր, և ուստի իր դաւանութեանը մէջ ալ չ'ընդունիր ու չ'տարան յատկութիւնները իր ճանչցած Լստուծոյն : Թէ որ երկու հազար տարի առաջ Եթէնքի մէջ Յոյնի մը հարցունելու ըլլայիր, «Կը սիրե՞ս զԼստուած» . Ե.Յո՛, պիտի պատասխանէր : «Ո՛վ է Լստուած» : Պատաս.

խան . Բաքոս , կամ Արուսեակ , կամ Արէս : Անիկայ գինեմոլութեան , զեղխութեան , հեշտասիրութեան , և կամ պատերազմի չաստուծոյն դէմ ատելութիւն չունի . բայց թէ որ Աստուածաշուքին յայտնած Աստուծոյն անթերի բնութիւնը առջևը դնելու ըլլաս , ինտոր որ Առաքեալները ըրին , իսկոյն կը բարկանայ և կ'սկսէ թշնամութիւնը յայտնել :

Անկէ գնա՛ Հնդկաստանցիի մը և խօսէ հետը Աստուծոյ դէմ ունեցած թշնամութեանը վրայ , տես ինչ զարմանք պիտի ցուցունէ խօսքիդ , պատրաստ է մինչև անգամ իր կեանքը տալ իր Աստուծոյն համար :

Հիմա՛ իր Աստուծոյն ո՛վ ըլլալը հարցուր , ու տես ինչ անուն կուտայ . անուն մը՝ որ կը նշանակէ զեղխութիւն , պղծագործութիւն և անգթութիւն . Աստուած մը՝ որ ըստ մեծի մասին , ճիշդ դէմդ խօսող անձին կը նմանի : Այլ եթէ խօսելու ըլլաս իրեն՝ ան Աստուծոյն վրայ որ կը սիրէ արդարութիւն , խոնարհութիւն , սրբութիւն և խաղաղութիւն , խիստ ծանր կու գայ իրեն և չուզեր մտիկ ընել : Ահաւասիկ ճիշտ ասոր պէս է քրիստոնեայ և լուսաւորեալ երկիրներուն մէջ ալ . ասանկ է Անգղիայի և Ամերիգայի մէջ : Գնա՛ տիեզերական փրկութիւն դաւանողի մը , և խօսէ իրեն՝ Աստուծոյ դէմ ունեցած ատելութեանը վրայ . տես ինչպէս կը բարկանայ խօսքիդ : Ան կը սեպէ թէ շատ մեծ եռանդով կը սիրէ իր բարեսէր Արարիչը . և կը խոր-

հի թէ երբէք առած չէ զանհիկայ : Եւ ճշմարիտ է որ կը սիրէ , բայց սիրած Եստուածը ըստ մեծի մասին իր բնութիւնը ունի . իրեն նման է : Հիմա առ մարդուն առջևը դիր ճշմարիտ Եստուածը . Եստուած մը որ՝ չարերուն Բէկ դի՛ Գոյէ՛ , պիտի ըսէ , և ամբարիշտները ու երկնից ողորմութիւնը մերժողները պիտի չ՛ճանչնայ , ու անոնց տանջանացը մուխին վրայ յաւիտեանս յաւիտենից պիտի նայի առանց խնայելու : Ենկեղծաբար պիտի ըսէ ան՝ թէ « Ես առանկ Եստուածը կ՛ատեմ » : Ա՛յդ ստոր նման պիտի ընէ Եստուածեան մին ալ : Են իր բանաւոր սեպած բնութիւնը կը յատկացունէ Եստուծոյ , և ան բնութիւնը կը սիրէ . բնութիւն մը՝ որ շատ բանով անհիկայ նարող կամ ձեացունող անձին բնութեանը կը նմանի : Են զ՛կրնայ հասարակ որ հարմար խորհուրդը Եստուծոյ դէմ ինչաման թիւն է , որովհետեւ ինքը կը սեպէ թէ Եստուած անանկ էակ մըն է , որ բոլոր ըրածը և ընելքը ինչ որ ինքը՝ Եստուածեանը բանաւոր և պատշաճ դատած է , անանկ ըրած է և կ՛ընէ : Ա՛յմարիտ է որ Եստուածեաններուն ինչ բան սիրելը կամ ատելը միւսներուն պէս պարզապէս չենք կրնար ցուցունել . որովհետեւ իրենց դաւանութեանը մէջ անվախճան զանազանութիւն մը կայ : Հարիւր Եստուածեանի հետ խօսելու ըլլաս , հազիւ թէ անոնցմէ երկուքին հաւատքը համաձայն կը գտնես : Եստուածաշունչը չ՛ընդունելուն մէջ ամէնքն ալ միաբան են ,

բայց ուրիշ բազմաթիւ կարևոր նիւթերու վրայ՝ ինչպէս, արդեօք Աստուած չարերը պիտի պատժէ՞ թէ չէ, հոգին մահէն ետքը պիտի ոչնչանայ՞ կամ իրօք ապրի, արդեօք աշխարհս պիտի կործանի՞ կամ յաւիտեանս ասանկ պիտի շարունակէ, թէ որ չարերը պիտի պատժուին, ո՞ր մեղքերը արդեօք շատ վտանգաւոր են, և՛ և՛ և՛, երբէք չեն համաձայնիր իրենց գաղափարները: Հատ Աստուածեաններ խիստ կարևոր խնդիրներու չեն ուզեր պատասխան տալ, կ'ըսեն թէ՛ «Մենք չենք գիտեր» . որչափ կարևոր խնդիր ալ ըլլայ, տակաւին հաւատք չունին անոր վրայ: Ուրիշ ատեն պիտի տեսնես որ, ան նոյն մարդիկը սահաստատութիւնը կ'ընեն թէ՛ մարդուս բանականութիւնը իրեն ճրագ մըն է զինքը լուսաւորելու, և առաջնորդ մը զինքը ուղղելու այսպիսի նիւթերու մէջ: Ուստի հիմա հարցուր իրենց՝ ինչ տեսակ վարք մը ունենալու ենք աս կեանքիս մէջ որ գալու կեանքին մէջ մեր երջանկութիւնը աւելի բազմապատկէ և կամ նուազեցունէ, և կամ թէ ինտո՞ր կեանք մը ստուգապէս կրնանք ակնկալել յաւիտենականութեան մէջ . և աս հարցմունքներուն պատասխանին մէջ՝ անոնցմէ երկուքը միաբան պիտի չ'գտնես: Հազարաւորներուն բանականութիւնը՝ ամէն մէկը տարբեր տարբեր առաջնորդներ են: Քրիստոնեաներուն մէջ եղած տարբերութիւնները խիստ անտեղի և նախատական երեցած են իրենց .

իսկ բանականութիւնը՝ որ նկատմամբ իրենց
խօսքին Մտուած տուած է իբրև մեր միակ
ուսուցիչը, կամ բնաւ մէկ գաղափար մը
չ'տար, կամ թէ նոյն իսկ խօսքը ընողներուն
մէջ այնքան տարբեր տարբեր գաղափարներ
կուտայ. և նոյն ատենը ինքը աւելի դառն նա-
խատինք չ'կրեր: Մտուածաշունչին հեղինա-
կութիւնը ուրանալու չափ ամէնքը միաբան են,
ասկէ անդին համաձայնութիւն չեն փնտռեր
և բնաւ հոգերնին չէ, կ'ուզէ հազարաւոր տե-
սակ դաւանութիւններ ըլլան: Մտուածաշունչ
մատենին մէջ յայտնեալ Մտուածը չեն կրնար
սիրել, բայց իրենց տարտամ և անտեղի կար-
ծիքներուն համաձայն Մտուծոյն դէմ ատե-
լութիւն չունին:

2. «Մարդիկ խաւարը լոյսէն աւելի սիրեցին»:
Մտ խօսքին մէջ՝ լոյս բառը ճշմարտութիւն կը
նշանակէ. և խաւարը՝ ստութիւն: Մէկը չ'հա-
տար թէ ինքը ստութիւնը ճշմարտութենէն ա-
ւելի կ'ընտրէ: Խիստ նախապաշարեալ անձը՝
ինքրզինքը արդար և անկախ դատման տէր կը
կարծէ: Մտիկայ ճշմարիտ է նկատմամբ ամէն
բանի: Մտիկի ծայրը անցած խորամանկ մը՝ ինք-
զինքը իր դատմանցը մէջ ուղիղ կը սեպէ. ամե-
նաոխերիմ թշնամին՝ իրեն ատելի եղած անձին
վրայ խօսած ատենը, կը ջանայ հաւտացունել
թէ՝ անոր վրայ իր ունեցած գաղափարները
կիրքէ յառաջ եկած բաներ չեն. սակայն յայտ-
նապէս կ'երևայ թէ ինքը աւելի պատրաստ է իր

ընկերին դէմ չարիք հաւատալ՝ քան թէ բարիք, մինչև անգամ եթէ ճշմարիտը բարին ալ ըլլայ: Ուստի ստուգիւ կրնանք ըսել, թէ անմարդը որ կ'ուզէ յաւիտեան ապրիլ, և ոչնչանալու խորհուրդը շատ տհաճելի է իրեն, և մինչև անգամ զօրաւոր փափաք ունի Աստուածաշունչին ճշմարիտ ըլլալուն, բնաւ պիտի չ'զգայ և չ'խորհի իր վրայ թէ ինք աս բանին նայելով խաւարը լոյսէն աւելի կը սիրէ: Այսու ամենայնիւ ճշմարիտը աս է: Թող ըլլայ թէ մէկ մարդ մը կրօնքին դէմ ահուայ կճռտեցունելու չափ ուխտերիմ թշնամի եղած չ'ըլլայ, սակայն ճշմարիտ է որ Յայտնութեան դէմ մէկ վարպետութեամբ նարուած սուտ մը աւելի կ'ազդէ իրեն, քան թէ հարիւրաւոր պարզ և զօրաւոր փաստեր անոր կողմանէ: Ինտոր որ բարձրագագաթ լեռան մը կողմանը վրայ կանդնած անձ մը կը ջանայ գագաթը ելլել, սակայն մէկ օխայի զօրութիւնը աւելի դիւրին կրնայ հակառակ իր ջանիցը զինքը մինչև յատակը մղել, քան թէ յիսուն օխայի զօրութիւն զանիկայ վեր հանել: Արքոր մէկը լեռան գագաթէն վար իջնել կ'ուզէ, առանց ջանքի ինքնին կրնայ իջնել: Ասոր պէս՝ մեղանչական մարդ մը թէև կը փափաքի ճշմարտութեան վերահասու ըլլալ, սակայն իր մեղանչական բնութիւնը կ'արգիլէ զինքը իր նպատակէն և հակառակ կը մղէ: Ամէն մեղք կամ ցանկութիւն իր հոգին ևս առաւել խաւարը կը ձգէ, առանց ինքը քան մը իմանա-

լու : Ես իրողութիւնը աւելի պարզ հասկըցու-
նելու համար ; հետագայ դիտոյն մէջ քանի մը
օրինակներ յառաջ պիտի բերենք :

ՔԼՈՒԽ . Դ

Ես արտաբանողութիւնն դեմ բերողութիւնն ընդին արտա-
մը արտաբանողութիւնն հոնի հարողութիւնն հաստատու-
միսն վրայ ; քան թէ հաստատուութիւնն ար-
տաբանողութիւնն :

Օրինակ . Խ . Պրայտըն անունով Լ'նգլիացի
ճամբորդ մը՝ Լատնա լեռանը վրայ հրատարակած
նկարագրութեանը մէջ կ'ըսէ թէ՛ լեռան կողմ
ու հրաբուլիսներուն բերանին մօտերը երբեմնակի
քսան մղոն կամ աւելի ընդարձակութեամբ լեռն
'ի վար , գիւղերով՝ որթերով և ուրիշ բերքե-
րով ծածկուած է : Արբեմն եռացած լաւայի
հոսանք մը կ'ելլէ , որն որ գետնէն խել մը կը
բարձրանայ , քանի մը ոտք խորութեամբ և մղո-
նի մը չափ (ևելի կամ պակաս) ընդարձակու-
թեամբ կը վազէ կ'իջնէ և բոլոր ան բաները
կ'աւրէ կը կործանէ , առջին ելածը հետը տա-
նելով , այսպէս մինչև ծովը կը հասնի և անոր
եռացեալ ալիքները խոր կը մղէ : Արբոր աս ե-
ռացեալ գետը կը պաղի , զարգարուն և ծաղ-
կալից պարտէզներուն տեղը , մերկ և ամայի մե-
տազային ժայռ մը կը ձևանայ : Հրաբուլիսին

զազալ ըբեմն մէկ տարուան մէջ քանի մը անգամ
 կը պատահի, և երբեմն ալ յիսուն տարի կ'անցնի
 բնաւ չ'պատահիր: Ես ճամբորդը լեռան մէկ կողմ
 մը՝ պաղած լաւայի գետ մը գտաւ, որն որ իր
 մտադրութիւնը միւսներէն աւելի գրաւեց: Ին-
 քը խորհեցաւ թէ անիկայ (գուցէ) Պողեբիո-
 սին յիշած հազար եօթը հարիւր տարիի չափ
 առաջ բղխած հրաբուղիէն մնացած ըլլալու է:
 Ենոր վրայ ամենեւին հող չ'կար. ճիշդ նոր բըղ-
 խած ժամանակին պէս մաքուր կը կենար: Ե, յս
 տեղը՝ միւս տեղերուն պէս օգին մէջ տատանող
 փոշիի ամպերը վրան հաւքուելով բոյսեր յառաջ
 բերելու, ու ան բոյսերուն հետզհետէ չորնալով
 ու կրկին աճելովը հողին խորութիւնը շատնալու
 վիճակին մէջ չէր մտած: Ես անկ գործողութիւն
 մը մինչև անգամ սկզբնաւորած ալ չէր: Ինքը
 կ'ըսէ թէ՛՝ աս լեռանը մէկ ուրիշ կողմը՝ յատա-
 կին մօտ, եթէ փոս մը բանալու ըլլաս, պիտի
 գտնես եօթը կարգ (խաթ) լաւա, իւրաքանչ-
 իւրին մէջ տեղը երկերկու ոտք հող պարունա-
 կելով: Երդ՝ իր խօսքը՝ յիշեալ կարգերուն իւ-
 րաքանչիւրը ձեւանալու համար երկու հազար
 տարիի կարօտ է կարծիքին վրայ հիմնելով,
 զարմանքով մը կը հարցընէ թէ ի՞նչպէս եօթը
 տարբեր կարգեր կրնայ՝ տասն և չորս հազար
 տարիէն պակաս ատենի մէջ, ձեւանալ: Մովսէ-
 սին ժամանակագրութեանը նայելով՝ աշխարհիս
 գոյանալը տակաւին անոր կէս ատենին չափ ալ
 չ'կայ: Ես գիւտին վրայ չափազանց ուրախա-

ցաւ ինքը . ու նաև իր գաղափարին հաւանութիւն տուողներն ալ խիստ բերկրեցան , աս՝ Եստուածային մատեանին հերքում սեպուած նոր գիւտին վրայ : Թէ քանի՜ հազար անձինք Աւրոպայի մէջ Եստուածաշունչը ուրացան և իրենց հաւատքը փոխեցին անոր վրայ՝ աս իրենց նպատող գիւտին պատճառովը , գրքիս հեղինակը մինչև անգամ գէթ կարծեօք կարող չէ ցուցունել : Կ'երևայ թէ աս հաստատութիւնը Աւրոպայի մեծ մասը շարժեց : Բարի , ճամբորդը միայն կարծեօք հաստատեց թէ՛ գտած լաւան վերը յիշուած հին հեղինակին յիշածն է . այսու ամենայնիւ աս կարծեօք եղած խօսքն ալ բաւական զօրութիւն ունէր զանոնք իրենց անհաւատութեանը մէջ հաստատելու : Գրքիս հեղինակը Ամբրիգայի մէջ և անոր արևմտեան դաշտերուն վրայ շատերը տեսած և խօսած է հետերնին , որոնք յայտնապէս կ'ըսեն թէ Եստուածաշունչին մինչև անգամ մէկ խօսքին չենք հաւատար , յիշեալ լաւայի կարգին վրայ հող կապած չըլլալուն համար , որն որ շատ հաւանական է թէ երկար ժամանակ անանկ կեցած էր : Ուրիշ Ենգղիացի հեղինակ մը՝ Ուաթսըն անունով որ կ'ընդունէր և կը սիրէր Մովսէսի գրքերը , աս իրենց նոր գիւտին կամ գրութեանը վրայ մեծ ուրախութիւնով բերկրողներուն գէմ գրեց : Են կ'ըսէ անոնց թէ , որովհետև դուք շատ կը սիրէք վերաբանութենէ փաստաբանելը , ահաւասիկ ձեզի ուրիշ նման օրինակ մը յառաջ

կը բերեմ . և կը յիշէ հազար եօթը հարիւր տարի առաջ պատահած Հերքիւլանիւմ և Բոմբէի քաղաքները կործանող և բնաջինջ ընող հրաբուռըն , որուն մէջ մեծն Պլինիոս իր կեանքը կորսնցուցեր էր : Եւս քաղաքները մօտ ատեններս գտնուեցան . և երբոր կը փորէին՝ անոնց փողոցները գտնելու համար , վեց տարբեր լաւայի կարգերէ անցան , որոնց ամէն մէկուն մէջ տեղը երկերկու ոտք խորութեամբ հող կար : Եւ հռչակաւոր հեղինակը սա կ'ըսէ անոնց թէ՛ եթէ վեց տարբեր կարգ հող կրնար ձեանալ Վէսուպ լեռանը մօտը հազար եօթը հարիւր տարուան մէջ , գուցէ եօթը կարգեր ալ կրնային ըլլալ ուրիշ տեղ մը հինգ հազար տարուան մէջ : Հոս բնական չէ՞ խորհիլ , թէ ան մեծ բազմութիւնը , որոնք Լատնա լեռանը վրայով հեղինակի մը կարծեօք ըրած հաստատութիւնները կարդալով՝ հերքեցին և ուրացան քրիստոնէութիւնը , հիմա աս յիշեալ Վէսուպեան իրողութիւնները առջևնին դրուածին պէս , իսկոյն իրենց հաւատքին պիտի դառնան : Ո՛չ , անանկ չեղաւ : Վերէն վար իջնալը խիստ դիւրին էր իրենց , բայց երբէք կրկին վեր չելան : Մարդս խառտրը շոյսէն տեղէ կը սերէ :

Եստուածաշունչին վաւերութեանը դէմ բերուած այս առարկութեանը բերկրանօք և սքանչելի յօժարութեամբ յարողներէն հազարաւորները երբէք չ'կարդացին ու ձեռքերնին ալ չառին զանհիկայ հերքելու համար յառաջ բերուած

իրողութիւնները : Արբէք փափաք մը չէին ցուցուներ այս սոսկ կարծիքի վրայ հիմնուած հաստատութեանը դէմ պատասխան մը ընդունելու : Մէջերնէն ոմանք կարդացին զանիկայ , և անպատասխանի մնալով ձայներնին բոլորովին կրտսրեցին , սակայն ան նոյն կարծիքին վրայ հաստատուեալ անփոփոխ մնացին : Մէկ փաստաբան մը՝ որ իւր քաղաքացիներուն մէջ շատ մեծ պատիւ ստացած էր իր պիտանութեանը ու ուղիմութեանը համար , այս Ատնա շեռան լաւայի գետին վրայ հիմնեալ երեւակայական դրութիւնը կամ հաստատութիւնը կարդալով շփոթած էր , և իր հաւատքը Սուրբ Գրոց վրայէն խախտած էր : Ինքը աս գիրքը առաւ իր մէկ բարեկամին տալու , սա միտքով թէ Եստուածաշունչը իբրև Եստուծոյ պատգամ չ'յարդելնուն ինչ պառճոռ ունենալնին ցուցունէ անոր : Ես բարեկամը գրքին քանի մը էջերը աչքէ անցուց , ուր որ ան նոյն ճամբորդը՝ երբեմն մէկ ամսուան մէջ քանի քանի անգամ հրաբուղիներ պատահելը պատմելէն վերջը , յառաջ կ'երթայ հետեւալ պատմութիւնը ընելու :

«Նիքոլասի մէջ մեր վանատուրը՝ կ'ըսէ ինք , չիպլաի մօտ գեղեցիկ դաշտի մը պատահած ցաւալի արկածը կը պատմէ : Ես դաշտը շատ հռչակաւոր էր իր արգասաւորութեանը և մասնաւորապէս առատ մեղրին համար , որ Մէլ Բասսի (մեղրի երկիր) կը կոչուէր , մինչև Ատնա շեռան լաւան զանիկայ կոխան և աւերակ

գարձուցած ժամանակը . իսկ անկէ ետքը երբոր ամայի աւերակ եղած բոլորովին անբերրի անապատ դարձաւ , ուրիշ հոմանունն բառով մը անունը փոխեցին և ըսին Սալ Բասսի (նուաստ երկիր) : Հրաբուղիսին երկրորդ անգամ վազելուն ժամանակը լեռնէն մոխիրի կամ հողի ահագին հեղեղ մը ելաւ և իսկոյն քաղաքը իր առջի գեղեցկութիւնը և արգասաւորութիւնը կրկին վրան առաւ , անանկ որ անկէ ետեւ շատ տարիներ Պէլ Բասսի (գեղեցիկ երկիր) կը կոչուէր : Հուսկ յետոյ 1669 թուականին զժբաղդ տարւոյն մէջ , խեղճ երկիրը կրկին թաղուեցաւ հրեղէն ովկիանոսին ահագին շեղջերուն տակը , և ամայութեան ու անարգասաւորութեան յետին աստիճանին փոխուեցաւ , որ ան ժամանակէն հետէ սկսան իր երկրորդ անունը տալով՝ Սալ Բասսի կոչել :

Փաստաբանին բարեկամը պատմութեան աս մասը կարգալէն ետքը դարձաւ իրեն հարցուց , թէ արդեօք աս հողի վրայ լաւայի ապառաժ կապելուն , և անկէ կրկին անոր վրայ հող կապելուն արագ արագ փոփոխութեանցը պատմութիւններովը՝ որն որ նոյն իսկ ան դաղափարը նարող հեղինակը պատմած է , պարզեցան և փարատեցան իր մտքին զժուարութիւնները : Փաստաբանը բացասական պատասխան տուաւ , և շարունակեց յամառութեամբ մերժել և անարգել Մտուածաշունչ մատեանը : Հանապազօր ասոր նման հազարաւոր դէպքեր կամ փորձեր կը պա-

տահին ; որ մէկը շատ դիւրաւ և շատ արագ ան-
 հաւատութեան կործանիչ ճամբուն մէջ կը մտնէ .
 և երբոր անգամ մը կը մտնէ , կը յարատեւ ա-
 նոր մէջ անյաղթ հաստատութիւնով և յամա-
 ոութեամբ : Մարդիկ (առանց իրենք զանիկայ ի-
 մանալու) խառնորդ լոյսէն տեղի կը « իրեն » :

Օրինակ . ք . Եսիայի մէջ ճամբորդող հե-
 ղինակներէն ոմանք երբոր գրեցին և հրատարա-
 կեցին թէ Չինացիք իրենց ազգային պատմու-
 թեանը մէջ աշխարհիս ստեղծագործութեանը
 պատմութիւնը Մովսէսի պատմածէն քանի մը
 հազար տարի աւելի հին կը հանեն , ինչ զար-
 մանալի ուրախութիւն ունեցան այս լուրը ըն-
 դունող բազմաթիւ անձինք : Ո՛հ ինչ սքանչելի
 ծափահարութեամբ ողջունեցին այս մտացածին
 լուրը : Կը խորհէինք , ըսին , թէ Եստուածա-
 շունչը շինծու բան մը եղած ըլլալու է , և թէ հա-
 ւատք ընծայելու անարժան : Թէ որ մէկը գրէր
 կամ ըսէր առ Եստուածային Յայտնութիւնը ան-
 հիմն հաստատութիւնով մը արհամարհել սկսող-
 ներուն , « Կեցէք այդքան մի՛ արտօրաք ձեր ու-
 զած եզրակացութիւնները հանելու , երբէք
 կրնա՞ք ցուցունել թէ ասիկայ Չինացւոց ազ-
 գային սնապարծութեան անհիմն պահանջմուն-
 քը չէ , որոնք նոյն իսկ ունայնասէր ոգիէն թե-
 լադրուած՝ անհարազատ նութիւն մը կու տան
 իրենց Երկնաւոր Կայսրին » , անմիջապէս առանց
 պատասխանի կ'առնէին կը քալէին , և հաստատ
 վստահութիւնով մը ականջներնին պինտ մը կը

գոցէին : Կարծես թէ անկէ անդին տեղեկութիւն
 մը առնել չէին ուզեր ան նիւթին վրայ : Դա
 մանակէ մը ետքը Չինացւոց պատմութեան մէկ
 ուրիշ մասն ալ հրատարակուեցաւ , որուն մէջ
 վերոյիշեալ անտեղի եզրակացութիւնը հերքող
 քանի մը նշանաւոր ակնարկութիւններ կան : Ե-
 սոր մէջ յիշուած է իրենց առաջին թաղաւորին
 անունը , որուն արտաբերութիւնը 'Մոյ բառին
 ազաւազումն ըլլալը շատերուն ախանջին մէկէն
 պիտի զարնէ : Իր թաղաւորութեան ժամանա-
 կը՝ որ հոս տրուած է իրեն , ճիշդ 'Մոյի դարին
 կամ ժամանակին կը պատասխանէ : Եւ կ'ըսուի
 թէ ինքը առանց հօր եղած էր կամ ծնած , իր
 մայրն ալ ծիածանին բոլորակին մէջ նստած
 էր , ու թէ եօթը մաքուր կենդանիներ կը պա-
 հէր Բարձրեալ Հոգիին զօհելու համար , և թէ
 իր օրովը երկինքը երկրիս վրայ ինչաւ ու բոլոր
 մարդկային ազգը կործանեց , և՛ և՛ : Երբոր Ար-
 բազան մատեանին պատմածները միտք բերելու
 ըլլանք՝ թէ երկնից ջուրերը երկրիս վրայ իջան
 և կործանեցին զանիկայ 'Մոյի օրերը . թէ 'Մոյ
 ջրհեղեղէն ետքի սերունդին նախահայրը եղաւ ,
 այս նկատմամբ անհայր եղած կ'ըլլայ . և թէ
 ծիածանը նշանաւոր կապակցութիւն մը ունե-
 ցած է իր պատմութեանը հետ . թէ եօթնական
 զոյգ մաքուր կենդանիներ առաւ տապանին մէջ ,
 որոնց մէկ մասը զօհ մատուցանելու համար էին ,
 մէկէն կը տեսնենք թէ Չինացւոց պատմութիւ-
 նը ուրիշ բան չէ , այլ շատ կամ քիչ տարբե-

բուժիչնով, ճշմարտութեան մէկ խանգարեալ օրինակը :

Մովսէսի պատմութիւնը քննելով՝ կը գտնենք թէ արարչագործութենէ մինչև ջրհեղեղ տասը ազգ կամ սերունդ կը համրէ, որոնց կեանքին երկայնութիւնը հիմակուանէն խիստ տարբեր էր : Եւ թէ որ ըսենք, թէ անոնք ուժով և հասակով ալ մեզ խիստ շատ կը գերազանցէին, մէկ անտեղի և քաղչուտած մակաճութիւն մը ըրած չե՞նք ըլլար : Հեթանոսք՝ հին ժամանակները այս տեսակ մարդիկը անոնց մեռնելէն ետքը չաստուածոց կարգը կը դասէին : Չինաց պատմութիւնը երևելի անձանց տասը յաջորդական իշխանութիւններու վրայ կը խօսի, որոնց ամէն մէկը հազարական տարի իշխանութիւն վարած են իրենց երկրին մէջ՝ երկինքը երկիրս կոխելէն առաջ : Հոս դժուար չէ որոշելը թէ ասիկայ ուրիշ բան չէ, այլ մի և նոյն հղելութիւնները տարբեր և տարօրինակ կերպով մը պատմել : Բայց ի՞նչու համար բազմաթիւ իմաստուն կարծուած մարդիկ ուղեցին (ու հիմա ալ կ'ուզեն) հաստատել թէ՛ այս նահապետները իրենց ժամանակաւոր կեանքին ընթացքը կնքեցին իրենց որդիքը ծնելէն առաջ : Ապատակնին յայտնի է, կ'ուզեն արարչագործութենէ մինչև ջրհեղեղ եղած միջոցը տասը հազար տարիներու ընդարձակել : Մովսէսի պատմութենէն կը սորվինք թէ այս նահապետական տոհմերուն իւրաքանչիւրը հազարական տարիներու մօտ ապրեցան :

բայց ոչ թէ առանձին առանձին, այլ կը սովորինք որ հայրը ու զաւակը իրենց երկրաւոր կեանքին ընթացքը մէկտեղ կը կատարէին: Իւրաքանչիւրին ճամբորդութիւնը պինտ երկայն էր, բայց համընթաց կը կատարէին: Արկրիս ժամանակագրութիւնը Յայտնութեան տուած թուականէն անդին անցունելու համար, շատ անձինք՝ բերնէ բերան խօսուած այս տեսակ խանդարեալ պատմութիւններ ժողովեցին. և յետոյ զանոնք այնպիսի մութ ու վարպետ խօսուածքներու տակ ծածկեցին, որ չըլլայ թէ նոյն իսկ սրբազան պատմութեան համաձայն դան, և կամ զանիկայ հաստատեն, բայց և այնպէս կարող չեղան գոնէ երևութական առարկութիւն մը ձևացունել ճշմարտութեան դէմ: Ինչու համար մարդիկ աս աստիճան անօթի ու ծարաւ են մէկ անարգ և չնչին սուտի մը հաստատութեանը, քան թէ փառաւորեալ ճշմարտութեան սքանչելիքներուն: Ենոր համար որ, մարդիկ խաւարը լոյսէն աւելի կը սիրեն: Ենոնք որ Չինացոց Պատմութիւնը՝ Սովսէսին Պատմութեանը հակառակ կու գայ խօսքը լսելուն պէս, Սուրբ Գիորքը մէկդի ձգեցին և անարգեցին, չ'կարծուիր թէ անկէ անդին քան մը հարցուցին կամ փնտռեցին: Եսոր պատասխանող ուրիշ տեղեկութիւններ չ'փնտռեցին. կամ թէ որ ցուցունող մը ըլլար, թէ բոլոր աս հեթանոսական աւանդութիւնները ուրիշ բան չեն, այլ պարզապէս սրբազան ճշմարտութիւնք,

Միայն թէ խառն ու անկարգ ոճով մը պատմուած, իսկոյն ձայներնին կը կտրէին, բայց կրկին թողուցած վիճակնուն ալ չէին գառնար : Տակաւին կը շարունակէին քրիստոնէութիւնը արհամարհել :

Գրքիս հեղինակը տասն և ութը տարիի չափ յատուկ սովորութիւն ըրած էր յարմար պատեհութիւն մը գտածին պէս, անհաւատից հետ խօսակցիլ : Ետնօք ինքն ալ անոնց պէս մէկը ըլլալով՝ զարմանալի հոգ ու անձկութիւն կը զգար սրտին մէջ որեւիցէ յարմար պատեհութիւններու մէջ երկնային բաներու վրայով հետերնին խօսելու, թէպէտ շատ անգամ պարտաւորած էր սիրով և կարեկցաբար տանիլ անոնց անհաճոյ վարմունքներուն և տհաճութեանցը : Եյս կենցաղավարութեանց մէջ ինքը գտաւ որ, անհաւատք՝ պատմութեան կամ աւանդութեան այն ինչ մասերը՝ որ Սուրբ Գրոց հարազատութեանը հակառակող կամ դէմ կ'երեւին, շատ դիւրաւ և յօժարութեամբ կ'ընդունին, ու դրեթէ երբէք չեն մոռնար, որ ատեն ուրիշ տեսակ անհամար իրողութեանց մէկուն ալ ականջ չեն կախեր, որոնք որ յայտնապէս իրենց նպատակին դէմ կու գան : Ա'երեւայ թէ ան բաները բռնաւ չեն լսեր, կամ թէ շատ դժուար կը հասկընան, և կամ շատ շուտով կը մոռնան : Ս'ենք մինչև հոս անոնց յօժարութեամբ ընդունած ու մտադրութիւննին և յիշողութիւննին գրաւող իրողութեանց մէկ քանին յառաջ բերինք և

քննեցինք . հետագայ գլխոյն մէջ պիտի ակնարկենք անոնց սորվել չուզած կամ չընդունած անհամար իրողութիւններէն մէկ քանին :

Գ Լ ՈՒ Խ . Ե

ԵՆՀԵԻԵՏՈՒՅ ՍՈՎԲԵԼ ՉՈՒՅԵՆՆ

ԵՂԵԼՈՒԹԻՒՒՆՆԵՐԸ :

Եյս գլուխը ինչ կարգով կամ ուրկէ կ'սկըսինք ամենեին հոգ չէ : Հարկ մը չ'կայ որ արդէն առջկնիս եղած պատմութիւնը թողունք : Թէ որ՝ Չինաց պատմութեան արդէն վերը քննուած ժամանակագրական մասերուն այնպիսի բարձր աղաղակներով բողոքող՝ քրիստոնէութեան հակառակորդներէն մէկուն երթաս և քանի մը մասնաւոր հարցմունքներ ընես , պիտի գտնես որ ինքը Եսիական պատմութեան այն մասերուն վրայով ամենեին տեղեկութիւն չունի : Հարցուր իրեն ինչ կը խորհի Չինաց պատմութեան այն մասին վրայ , որ կը խօսի անոնց Եսո թագաւորին վրայ , ու կը հաստատէ թէ անոր թագաւորութեան ժամանակը արեւը երկայն ժամանակ մարը չ'մտաւ , հորիզոնէն վեր կանգնեցաւ , անանկ որ վախցան թէ աշխարհս պիտի բռնկի . և Եսոի թագաւորութեան ժամանակին անանկ թուական մը կը դնէ որ ճիշդ՝ Վաւէի տղուն Յեսուի ժամանակին կը պա-

տասխանէ : Եյսպէս պիտի տեսնաս որ հա-
կառակորդը Չինաց պատմութեան այս մասե-
րուն տասնէն մէկուն վրայով բան չ'գիտեր :
Եյս տեսակ անհամար եղելութիւններէն՝ ին-
քը հազիւ թէ մէկ հատը մտքին մէջ գանձած
է , որոնք եթէ մէկտեղ հաւքուելու ըլլան՝
բազմաթիւ մեծահատոր գիրքեր կը լեցունեն .
այն անյագ բաղձանքն ու ճաշակը այս բաներուն
համար բնաւ չունի , կամ թէ միտքը պահած չէ :
Հոս խօսքերնիս մինակ անուս և տկարամիտ ան-
ձինքներու վրայ չէ : Եյս խօսքը ճշմարիտ է
շատ երեւիլի ու իմաստուն կարծուած քաղաքա-
գէտ և պաշտօնական բարձր աստիճանի անձինք-
ներու համար ալ . անանկ մարդիկ , որոնց հրմ-
տութիւնն ու գիտութիւնը գրեթէ ամէն բանի
և ամէն տեղ կը հասնի կը կարծուի : Բայց Եստ-
ուածաշունչին և անոր կապակցած հին գրակա-
նութեանց վրայ ամենեւին տեղեկութիւն չունին :
Պատճառը՝ խաւարը լոյսէն աւելի կ'ախորժեն :
Ովիդիոս անուն Վատին բանաստեղծը իւր Քա-
թօնի կառք կոչուած երեակայական պատ-
մութեանը մէջ ուսանող մանկանց միտքը շատ
կը զուարճացունէ : Եյս Հեթանոս հեղինակը
կ'ըսէ թէ անգամ մը ամբողջ օր մը կորսուե-
ցաւ , և թէ երկիրը այն անսովոր արեւին անձա-
րին տաքութենէն խիստ մեծ վտանգի մէջ էր :
Իրաւ է որ հեղինակը՝ այս վտանգաւոր և սքան-
չելի գէպքին պատճառը տալու ջանքին մէջ՝ իր
սովորական ոճովը միայն իր երեակայութեանը

Հետ կը խորհրդակցի, և բոլոր պատմութիւնը իր աշխոյժ երեւակայութեամբը կը զարդարէ : Սակայն մեր մտադրութիւնը կ'արթնայ, երբոր կը տեսնենք իր պատմութեանը մէջ Քաթօն անունը յիշուած, (որ Քանանացի իշխան մըն էր,) ու կը սովորինք թէ այդ առասպելախառն պատմութիւնը Փիւնիկեցիներէն ծագած է, ան նոյն ժողովուրդը, որոնց Հետ Յետու պատերազմացաւ : Թէ որ հարցունես անհաւատի մը աս տեսակ դէպքերու, կամ մասնաւորապէս հին ժամանակները ազգերուն մէջ ծանօթ եղած ընդհանուր ականդութեանը վրայով՝ որ միաբան կը հաստատեն թէ անգամ մը ամբողջ օր մը կորսուեցաւ՝ համաձայնելով ան նոյն ատենին որ Արբազան Սատեանը կ'ըսէ թէ արեւը լման մէկ օրի մը չափ՝ մարը չ'մտաւ, պիտի տեսնես թէ ինքը երբէք խորհած ալ չէ ասանկ բաներու վրայով : ասոնք իր մտադրութիւն ընելու յօժարութիւն ունեցած բաներուն տեսակէն չեն :

Ընթերցողը բնաւ չ'կարծէ ու միտքէն անգամ չ'անցունէ որ՝ եթէ այս տեսակ իրողութեանց հաւաքում մը ըլլայ բազմաթիւ մեծ հատորներ՝ ինչպէս որ իրապէս կրնայ ըլլալ, յօրինուի ու իր ձեռքը արուի, ինքը քրիստոնէութիւնը հաստատող ապացոյցները ամբողջ առ ձեռն պիտի ունեցած ըլլայ : Ո՛չ՝ տակաւին պինտ հեռի է : Եյս գիրքերը հազիւ թէ այն ամբողջ նիւթին նախագուռը կամ յառաջարա-

նը կը ձեացունեն : Եյս տեսակ պատմական ապացոյցները կամ աւանդութեան մնացորդներ յառաջ բերինք հոս , սոսկ այն իրողութիւնը ցուցունելու կամ հաստատելու թէ մարդս կրօնական բաներու մէջ ստութեան կողմին հակած է , (ինքը առանց գիտնալու թէ անանկ է :) Ետը ասանկ ըլլալը մարդոց ընդհանուր ընթացքէն բացարձակ կը տեսնուի , և ասիկայ խիստ հարկաւոր բան մըն է որ մենք պարզ տեսութիւն մը ունենանք թէ արդեօք մարդիկ 'ի բնէ սրբազան ճշմարտութեանց լոյսը կ'ատեն թէ չէ : Վասն որոյ այս նիւթին վրայ քիչ մըն ալ պիտի շարունակենք : Յառաջ բերելու բաներնիս լոկ օրինակներ են բազմաթիւ գրեթէ անհամար եղելութիւններէ առնուած , անանկ եղելութիւններ որ ուրիշներուն գաղափարներուն հետ հաղորդակցութիւն ունեցող որեւիցէ անձ քաջ կրնայ դիտել :

Իրքիս հեղինակը անգամ մը երեւելի գիտնականի մը հետ խօսակցութիւն ըրաւ , և այս առանձին ու ընկերական տեսութեան մէջ մտերմաբար հարցուց իրեն թէ ինչ է արդեօք իւր անհաւատութեանը գլխաւոր նեցուկը կամ հաստատութիւնը : Իր պատասխանը աս եղաւ « թէ երեւելի հեղինակութենէ մը հրատարակուած հաւատքի դէմ առարկութիւն մը կամ հաստատութիւն մը կարգացի , որն որ արդարեւ շատ զօրաւոր թուեցաւ ինձի » : Եւ այն այս է եղեր թէ Եւրոպայի մէջ այն ինչ տեղը ժայռի մը տա-

կը վեց հարիւր ոտք փորելէն ետքը խել մը ոսկորներ գտեր են : Մովսէսի տուած թուականին նայելով՝ ըսաւ ետքը , աշխարհս շատ պզտիկ եղած կ'ըլլայ , բայց ինձ գլխովին անհաւատալի կը թուի որ հինգ հազար տարուան միջոցի մէջ՝ վեց հարիւր ոտք թանձրութեամբ ժայռ մը ձեւանայ ու բարձրանայ այն ոսկորներուն վրայ : Չերեւիր թէ ինքը երբէք խորհած կամ հարցուցած է այս ստորերկրեայ նորագիւտ առարկութեանց հետ կապակցութիւն ունեցող խել մը ուրիշ առարկութեանց վրայով : Եյս երկրիս ծոցը վեց հարիւր ոտք խորութեամբ ծածկուած ոսկերաց դէպքին հետ կապակցութիւն ունեցող եղելութեանց մէկն է՝ Սրբազան պատմութեան ըսածը , թէ անգամ մը մեծ անդունդին աղբիւրները ճեղքուեցան : Եւ թէ որ այս ահագին ջուրերը երբէք երկրիս երեսը ելան և ամենաբարձր լեռները ծածկեցին , ուրեմն երկրորդ եղելութիւն մըն է , անոնց կրկին իրենց տեղը վերադառնալը , քանզի հիմա երկրիս վրայ չեն : Ուստի ասկէ յառաջ կու գայ երրորդ իրողութիւն մը , թէ երկրիս անդունդները վերադարձող Ավկիանոսին այս ահագին ալիքները բաւական ուժանութիւն ունեցած պիտի ըլլան իրենց հետ ոսկորներ և կամ աւելի ծանր մարմիններ տանելու ու այն ահագին և մեծամեծ ժայռերուն տակը թաղելու : Եյսպիսի անհարին ուժգնութեամբ վազող ալեաց հոսանք մը՝ այս ոսկորները իր հետը տարած և այն քարայրին փոսին մէջ

Թաղած կարծելը, նոյն իսկ ոսկորներուն՝ վեց
 հարիւր ոտք խորութեամբ նոր ժայռի մը ձեւ-
 նալու և աճելու միջոցին մէջ անոր ներքերը
 չ'փտտած և չապականած մնալուն հաւատալէն
 աւելի գժուար է: Այս իմաստուն անձին թէ
 որ հարցուելու ըլլայ, թէ ուրեմն ինչ պատճառ
 կամ պատասխան կու տաս, հարիւր ոտք խո-
 րութեան տակ թաղուած՝ երկրիս ներքերը փը-
 լած անտառներուն համար, և կամ թէ ինչպէս
 կ'ըլլայ որ արգի իմաստուն և երևելի քիմիա-
 բանները և երկրաբանները բոլորը միաբան կը
 հաստատեն և համաձայն են որ երկրիս ներ-
 կայ մակերևոյթը դեռ երիտասարդ է, բնա-
 չերևար թէ այս եղելութեանց վրայ երբէք
 խորհած է: Թէ որ երևելի մատենագիրներէ՝
 ինչպէս Քաղզէացի Պէրոսոսէն, Գամասկոսցի
 Աիկողայոսէն և Ազիպտացի Մանէթոնէն և այլ
 ուրիշ հեղինակներէ առնուած քաղուածքներու
 վրայով հարցուելու ըլլայ, թէ ինչ խօսած են
 այս մատենագիրները մէկ մեծ նաւի մը աւերակ-
 բուն վրայ որ իրենց օբովը հայաստանի լեռանց
 վրայ դեռ կը կենար, յայտնի պիտի տեսնուի որ
 ինքը ոչ կարգացեր է ու ոչ ալ գիտէ այս տե-
 սակ բաները: Ինչու տեղեկութիւն չունի և
 փնտռած ալ չէ, թէ արդեօք հեթանոս մատե-
 նագիրներէ առնուած՝ Սուրբ Գրոց պատմու-
 թիւնը հաստատող վկայութիւններ և ծանօ-
 թութիւններ կա՞ն. կայ՞ անանկ հին հեղինակ
 մը որ կը յիշէ այս նաւին մնացորդը և կը պատ-

մէ թէ անոնք ձիւթով պատած էին և տեղացիք զանոնք իբրև դեղ հիւանդներնուն կը գործածէին . և թէ անոնք կը հաստատէին որ անգամ մը ջուրերը երկիրս կոխեցին ու ծածկեցին , և երբոր ջուրերը դադրեցան , մէկ մարդ մը ան նաւէն հոն իջևան ըրաւ : Ինչպէ՞ս եղաւ որ Արարատ լեռանը ոտքը դեղ մը այս վկայութիւնը հաստատող անունով մը՝ Նախիջևան մինչև այս օրս կը կենայ , և կամ թէ ասոր նման հազարաւոր ցոյցքեր : Այս տեսակ պատմական իրողութեանց վրայ ինքը ամենևին բան չ'զիտեր , այլ միայն այս գիտէ որ ժայռի մը տակէ վեց հարիւր ոտք խորութեամբ ոսկորներ գրտնուած են , և ասկէ հանած է Աստուածաշունչին սուտ ըլլալը և նազանդիլ պէտք չըլլալը . անանկ եզրակացութիւն մը՝ որ հանելու և անոր մէջ հաստատ մնալու արդէն պատրաստ կ'երևի :

Թէ մարդիկ խաւարը լոյսէն աւելի կը սիրեն , հետեեալ գլուխներուն մէջ ուրիշ ձևով և տարբեր եղանակով մը պիտի բացատրենք :

Գ Լ Ո Ւ Խ . Զ

ԵՐ Հ Ե Մ ԵՐ Հ Ո Ղ Ն Ե Ր Պ Ի Տ Ի Գ Ե Ն :

«Աս գիտնաս , որ իրոքի օրերը արհամարհողներ և Ժողովրդնողներ պիտի գտնեն . . . և պիտի ըսեն . Ո՞ր է անոր գալուստն իրարմոսնէր» : ի Պիտր . Գ . 3—5 :

Նախընթաց գլուխներուն մէջ Յայտնութեան գէմ ստէպ յառաջ բերուած քանի մը

նշանաւոր առարկութիւններ աչքէ անցուցինք . որոնց անզօր և տկար ըլլալը ակնբեր և կ'երևնայ : Բայց հոս խիստ հաւանական է որ ընթերցողներէն ոմանք պիտի աղաղակեն ըսելով , « Եսոնք մեր ունեցած առարկութիւնները չեն , մեր դժուարութիւնները ուրիշ տեսակ են . և մինչև հիմա որչափ գիրք որ կարդացած ենք Քրիստոնէութեան կողմանէ գրուած , բոլորին մէջն ալ անպատասխանի մնացած են » : Եւ իրաւ շատ հաւանական է որ անոնք յաւիտեան անպատասխանի պիտի մնան , եթէ մէկ հեղինակ մը կարող չըլլայ մեծաշէն գրատուն մը լեցունելու չափ բազմաթիւ հատորներով գիրք մը յօրինել : Եշխարհիս մէջ այսքան կենդանի մարդիկ կան մի և նոյն պատկերով և դէմքով ստեղծուած , բայց նոյն ատենը անձնար է որ անոնցմէ երկուքը ճիշդ իրարու նմանին : Ճիշդ ասոր պէս են Սրբազան Մատեանին սքանչելի լոյսին դէմ աչք խփելով՝ ստութեան ու սխալանաց կողմը ծռած մտքերուն մէջ դոյացած անվախճան դժուարութիւնները և առարկութիւնները : Ուստի հոս այնպիսի ընթերցողաց կը յիշեցունենք որ մենք իրենց մտքին մէջ եղած մասնաւոր առարկութիւնները ինչ և որոնք են չենք գիտեր , վասն որոյ չենք կրնար ալ պատասխանել . եթէ ոչ՝ կը պարտաւորինք մթութեան Ովկիանոսին երեսը տատանող միլիոնաւոր պատիր ու իմաստակ ձեռնարկութեանց և առարկութեանց ամէն մէկը զատ զատ ձեռք առնել ու քննել , որուն այս

Համառօտութիւնը չ'ներէր: Ասեալ աս ալ կ'ըսեանք որ, եթէ այդ ձեր դժուարութիւնները գիտցուած ըլլային, յայտնի պիտի տեսնուէր թէ անոնք շատ հեղինակներու արդէն քննած ու պատասխանած առարկութիւններուն նման բաներ են: Երդ այն ընդհանուր սկզբունքը կամ անհաւատութեան պատճառը, որ է համա-որոշիչ-ութիւն, ինչպէս որ մինչև հիմա ջանացինք պարզել և ցուցունել, հոս քանի մը ուրիշ օրինակներ ալ պիտի տանք զանիկայ աւելի պարզ ու պայծառ կերպով հաստատելու ու ցուցունելու մտօք: Բայց դեռ յառաջ չ'գացած, պարտինք կանխաբանութիւն մը ընել որ բանը սխալ չ'հասկըցուի:

Հատերը անանկ կը սեպեն թէ կամաւոր տըգէտը՝ գիտութեան փափաք չունի: Եսիկայ սխալմունք մըն է, որուն մէջ իյնալէն յատուկ զգուշութիւն ընելու ենք: Բարատան տղայ մը, որ իր ուսման ժամանակները ծուլութեամբ և ումպէտ խաղերով անցուցեր է, երբոր քննութիւն տալու ժամանակը կը մօտենայ՝ շատ մեծ զօրաւոր փափաք մը կ'ունենայ ինքն ալ իր դասակիցներուն չափ գիտնալու: Ե, յսու ամենայնիւ ինքը իբրև համա-որոշիչ կը մեղադրուի: Ընհոգ, դատարկասէր և գործէ փախչող ծոյլ ուսանող մը կրնայ գիտութեան և արհեստից մէջ հմտութիւն ստանալու փափաք մը ունենալ, սակայն իր ետ մնալ ու բան մը չը սովորիլը կը դատուի և կը պատժուի իբրև կամաւոր տգիտու-

Թիւն : Հատ անհաւատներ կ'ուզեն և կը փափաքին ան մեծ առարկային վրայ գիտութիւն ունենալ , բայց բնաւ չեն ուզեր և յանձնառու չեն ըլլար զանիկայ քննելու և հասկնալու դժուարութեանցը ու աշխատութեանը : Այսպէս կը կարծենք և հաստատ ենք ալ , որ ետքի օրերը գալու արհամարհողներէն և կամաւոր տգէտներէն հազիւ թէ մէկ հատ մը կայ , որ չուզէ գոնէ պատմական գիտութիւն և տեղեկութիւններ ստանալ , միայն թէ հրեշտակ մը բերէ ու ձեռքը տայ և իր ուղեղին մէջ խոթէ զանիկայ , առանց իր կողմանէ ջանք մը աշխատութիւն մը ընելու : Բայց քննելու փնտռելու աշխատութիւնը բնաւ յանձնառու չըլլար : Երբոր ճշմարտութեան դէմ բերուած առ երևոյթ ճշմարտանման առարկութիւն մը քանի մը անգամ կը լսէ , իսկոյն կը յարի անոր և կը բռնուի , սակայն անկողմնասէր և անաչառ քննութիւնը բոլորովին օտար բան մըն է իրեն : Իսկ անոնց վրայ՝ որ կը պնդեն թէ շատ ծանր և մեծ աշխատութիւնով քննած փնտռած և հասկըցած են աս բաները , բայց երբէք քննութիւն ըրած չունին , պիտի խօսինք այս նիւթին ուրիշ մասին վրայ խօսած ատեննիս : Ընկասկած փորձերով ստուգուած է , որ ատ անհաւատ արհամարհողներէն միլիոնաւորները Աստուածաշունչի վերաբերեալ եղելութեանց և անոր լեզուին վերայով բոլորովին տգէտ են : Գիտնական՝ տգէտ , հարուստ՝ աղքատ , խելացի՝ ու բթամիտ , բոլորն ալ հաւասար և միօրինակ տգէտ են Աստուածա-

շունչի վեր բերեալ եղելութեանց և անոր լեզուին վրայ : Ես խօսքը գուցէ ոմանց օտար և խիստ պիտի երևնայ , բայց փորձելը զժուար չէ : Եյս բանը շատ զիւրաւ կրնայ փորձ ընել մէկը : Բազմաթիւ արհամարհողներ կան և կը գտնուին ամէն տեղ , և ուզողը կրնայ մօտենալ և խօսիլ հետերնին : Տասը տարի փորձ և քննութիւն ընես , հազիւ թէ կրնաս մէկ եզակիան բացառութիւն մը գտնել այս ընդհանուր հաստատութենէն : Կար մէկը որ տասն և ութը տարի աս փորձը ու քննութիւնը ըրաւ , և ուզեց ըստուգել թէ արդեօք Եստուածաշունչը չընդունողներուն մէջ անանկ մէկը կայ , որ նոյն ատենը անոր մէջ պարունակուածներուն և անոր հետ կապակցութիւն ունեցող հին գրականութեան վրայ քաջ տեղեկութիւն ունեցած ըլլայ : Ենիկայ տեսաւ անանկ անձինքներ , որ առջի բերան այս փնտռուած տեղեկութիւնները իրենք ունեցած ձեացուցին , բայց արդեամբք անանկ չէին : Երբոր անուշ և բարեկամական ոգով մը իրարու վրայ քանի մը հարցմունքներ կ'ըլլար իրենց , ընդհանրապէս կը խոստովանէին , թէ այդ բաներուն վրայ տեղեկութիւն չունինք չենք գիտեր : Բայց այս եղելութիւնը աւելի պարզ ու պայծառ պիտի տեսնուի կամար որ պիտի տեսնուի օրինակները աչքէ անցուցած ատեննիս :

Կամաւոր տգիտութեան օրինակներ : Կերկայ զարուս մէջ գտնուած անհաւատները կամ «եկած արհամարհողները» Եստուածաշունչին

վերաբերեալ եղելութիւններուն, և անոր լեզուին ու ոճին վրայ ամենեւին հմտութիւն չունին: Ուստի հոս նախ պիտի նշանակենք Եստուածաշունչի վերաբերեալ եղելութիւնները: Եյսպիսի իրողութիւնները յառաջ բերելու ճեռք զարկած ատեննիս՝ կը նմանինք անանկ մարդու մը որ ցորենով լեցուն ահագին շտեմարանի մը մէջ կանգնած է: Ես մարդը կրնայ ափովը անկէ քիչ մը առնել և գնողներուն ցուցունել, բայց չ'կրնար ան ահագին շեղջին մէջ գտնուած ցորենի ամէն մէկ հատերը մէկիկ մէկիկ անոնց աչքին առջևը բերել: Եսիկայ շատ ծանր և անվախճան գործ մը պիտի ըլլայ:

Օրինակ. Ի: Յայտնութեան գրքին երկրորդ և երրորդ գլուխներուն մէջ կը կարգանք Յովհաննէս սրբազան առաքեալին նամակները, որոնք Փրկչին հրամանաւը Փոքր Եսիայի մէջ գտնուած եօթը եկեղեցիներուն գրուած էին: Արոնցմով իւրաքանչիւր եկեղեցիի զատ զատ պատգամներ ու զատ սպառնալիք և կամ խոստմունքներ եղած են: Եւ այս մարգարէական ազդարարութիւնները թէպէտև երկար ժամանակ վերջը ըլլալու բաներու կը վերաբերէին, բայց ապառնի և խիստ երկար ժամանակէ ետքը ամէնքն ալ ճշդիկատարուեցան: Ենոնք որ ժամանակագրութեան վրայով բնաւ հմտութիւն չունին, մարգարէութեանց վրայով խօսք եղած ատենը սովորաբար սա խօսքը կ'ըսեն, «Գուցէ ատիկայ գրուած է այս դիպուածը ըլլալէն վերջը»:

Եսանկներուն պատասխան հոս սա կը յիշենք
 թէ՛ մեր յառաջ բերելու դիպուածը Յայտնու-
 թեան գրքին հրատարակուելէն ինը հարիւր
 տարի ետքը պատահած բան է, որ ատեն Ե-
 ւետարանին թշնամիները արդէն շատ բաներ
 գրած էին անոր դէմ . և անոր բարեկամ ճշ-
 մարտութիւնը սիրողներն ալ շատ ջատագո-
 վութիւններ անոր կողմանէ : Եւ որովհետեւ
 չ'կրնար ըլլալ որ գիրք մը դեռ 'ի լոյս չընծայ-
 ուած, անոր պարունակած նիւթերուն վրայ եր-
 կայն բարակ վէճ և քննութիւն ըլլայ, վասն ո-
 րոյ այս բանին մէջ որ և իցէ անձ մինչև անգամ
 ամենատգէտ մէկը, շատ դիւրաւ կրնայ հասկնալ
 ու որոշել մարդարէութեան հրատարակուած
 ճիշդ ժամանակը և անոր կատարման թուակա-
 նը . համոզիչ փաստ մը պիտի ըլլայ իր մտքին
 մէջ, թէ ինը հարիւր տարի վէճի ու հակառա-
 կութեան տակ եղող գիրք մը աներկբայ ան ժա-
 մանակէն հրատարակուած ըլլալու է : Եյս եօ-
 թը մարգարէական պատգամներուն կատարմա-
 նը վրայ խօսած ատեննիս՝ քրիստոնեայ հեղինակ-
 ներու վրան կողմնասիրութեան կասկած ունեցող-
 ներուն երկբայութիւն չ'տալու համար ըստ մե-
 ծի մասին անհաւատ հեղինակներէ վկայութիւն
 պիտի բերենք : Եսանկներուն վկայութեանը վը-
 րայ հազիւ թէ տարակոյս մը պիտի ըլլայ որ ա-
 նոնք Արքաղան Սատեանին կողմէն գրած ըլլան,
 երբոր սրտով կ'ատէին անոր անունը ան-
 գամ, և միշտ դէմ գրեցին ու ուրացան անոր

Եստուածային հեղինակութիւնը, և ծաղը կ'ընէին անոր վարդապետութիւնները : Տէրն մեր կը պատուիրէ Յովհաննէսին որ Եփեսացոց եկեղեցիին գրէ . «Միտքդ բեր հիմա ուսկից որ ինկար, ու ապաշխարէ, և քու առջի դործքերդ ըրէ՛ . եթէ ոչ՝ շուտով կու գամ, ու քու աշտանակդ իր տեղէն պիտի շարժեմ՝ թէ որ չապաշխարես» :

Ծագումն և կործանումն Հռովմայ կայսերութեան ըսուած գրքին հեղինակը՝ Աիպպօն, որ Եստուածաշունչին ամենաերեւելի ու անհաշտ թշնամիներէն մէկն էր, ու կեանքին մեծ մասը անոր դէմ գրելով անցուց, կ'ըսէ . «Եփեսոս քաղաքին կործանելովը՝ Քրիստոնեայք Յայտնութեան գրքին մէջ յիշուած առաջին հրեշտակին անկումը և առաջին աշտանակին բարձումը ողբացին» : Եսիկայ, կ'ըսէ, կատարուեցաւ Տաճկաց ձեռքովը, Յամի Տեառն 1312 : Եւ ասօրուան օրս Եփեսոսի մէջ մէկ եղական անձ մը չ'կայ քրիստոնեայ անուն կրող . ահա այսպէս հիմէն շարժած է անոր աշտանակը :

Իարձեալ, գրէ, կ'ըսէ, Փիղաղեղփիացոց եկեղեցիին հրեշտակին . «Ինչու որ իմ համբերութեանս խօսքը պահեցիր . ես ալ քեզ պիտի պահեմ քու փորձութեանդ ատենը, որ պատրաստ է գալու բոլոր աշխարհի վրայ՝ երկրիս երեսը բոլոր բնակողները փորձելու համար» : Երգարե բոլոր եկեղեցիներուն մեծ ու նշանաւոր փորձութեան ատեն մըն էր : Եւ նոյն վե-

րոյիշեալ անհաւատ հեղինակը կը վկայէ թէ մանաւանդ Փիղադեղփիայի համար բնաւ հաւանական չէր երևնար որ, այս փորձութենէն երբէք ազատ պիտի մնար: Ու նոյն իսկ իր խօսքերէն կ'երևի որ այս ահամայրրած պատմութեանը վրայ գրեթէ ինքն ալ այլայլած ու սքանչացած էր: Ե՛հա՛ տես բուն իր խօսքերը, «Միայն Փիղադեղփիա ազատ մնաց, առաջուց մարգարէութիւն եղած ըլլալովը՝ կամ քաջասրտութիւնով: Փիղադեղփիա տակաւին կանգնած է իբրև սիւն մը աւերակաց շրջանակին մէջ»:

Վաւոդիկեայի եկեղեցիին ալ այսպէս կ'ըսէ Տէրը. «Բայց դուն գաղջ ես, ու ո՛չ տաք՝ ո՛չ ալ պաղ. «Էղ Բերնէս դո՛ւրս փսիւելո՛ւ վրայ էմ»»: Ես խօսքերը Տէրոջը այս եկեղեցիին վրայ ունեցած զգուանքին աստիճանը կը յայտնեն. մեզի այնպէս կ'երևի թէ վերջին աստիճան զգուանք ցուցունելու համար, ասկէ զօրաւոր խօսք ու բառեր չէր կրնար գործածուիլ: Եւ հիմա տես այս կանխագուշակ սպառնալիքին կատարմանը վրայով անհաւատ պատմիչին տուած վկայութիւնը ու գործածած բառերը: «Վաւոդիկեայի մէջ եղած Արկէսը և իրեք հոյակապ թատրոնները», կ'ըսէ, «հիմա գայլերո՛ւ և աղո՛ւհաներո՛ւ բնակարան եղած են»:

Նոյնպէս՝ նշանաւոր և մտադրութեան արժանի է Օմիւռնիոյ եկեղեցիին եղած պատգամը և անոր ճշդիւ կատարումը: «Գրէ՛», կը հրամայէ Տէրը իր ծառային, «Օմիւռնացւոց եկեղեցիին

հրեշտակին . Եհա բանսարկուն ձեզմէ մէկ քանիները բանտը ձգելու վրայ է , որ փորձուիք , ետասը օր նեղութիւն պիտի ունենաք . մինչև 'ի մահ հաւատարիմ եղեր , ու քեզի կենաց պսակը պիտի տամ'' : Սուրբ Գրոց մէջ մարգարէական ոճով կանխագուշակեալ դէպքերը պատահելու ժամանակներուն համար գործածուած օրերը տարիներ կը նշանակեն . փոխանակ ըսելու այսքան տարի՝ կ'ըսէ այսքան օր : Գիտկղետիանոս կայսեր ժամանակը եղած անգութ և արիւնահեղ հալածանքը , որ տասը տարի տեւեց , գրեթէ եկեղեցական պատմութեանց հմուտ անձ մը չ'կայ որ ուրանայ կամ չ'վկայէ . անանկ որ բընաւ հարկ մը չ'կայ հոս երկար բարակ պատմութիւններէ վկայութիւններ յառաջ բերելու : Եյս դառն հալածմանը մէջ Օմիւռնիոյ եկեղեցին ալ բաժին ունեցաւ և շատ մեծ նեղութիւն կրեց : Աւ ահա նոյն բանը երկայն ժամանակ առաջ Տէրը իմաց տուած էր իրեն իր ծառային բերնովը :

Եւետարանի պաշտօնեաներէն մէկը անգամ մը շատ մեծ փափաք ունեցաւ և յարմար պատեհութիւն մը կը փնտռէր Քրիստոնէութիւնը չընդունող տաղանդի տէր և գիտնական քանի մը անձինքներու հետ անձամբ տեսնուելու և խօսակցութիւն ընելու : Աս անձը անոնցմէ մէկ քանիին հետ մէկ սերտ ու մտերիմ բարեկամութիւն մը կապեց , որոնց մէկ քանիները բարձր համարում գտած էին հասարակութեան մէջ ու

մեծ ազդեցութիւն ունէին, ու երևելի քաղաքագէտ անձինք ճանչցուած էին ազգին մէջ: Ինքը սաստիկ փափաք մը ունեցաւ այս մտերմութեան առիթով անոնց հետեւեալ քանի մը հարցմունքները ընել: Հարցուց անոնց, երբոր Փոքր Եսիայի մէջ եղած եօթը եկեղեցիներուն գրուած նամակները կը կարդաք, դոնէ հետաքրքրութիւննիդ սակաւ ինչ կ'արթննա՞ն երբէք: Գիցուք թէ պատմիչին՝ դայլերու և աղուէսներու բնակարան եղած է ըսած ստոյգ և ճշմարիտ վկայութիւնը, փոխանակ Վաւոզիկեայի՝ Փիղազեղփիայի համար եղած ըլլար, և կամ դիցուք թէ՛ Քրիստոսի «Ես ալ քեզ պիտի պահեմ քու փորձութեանդ ատենը» ըսած խոստմունքը, փոխանակ Փիղազեղփիայի՝ Սարգիկեցւոց եկեղեցիին եղած ըլլար, արդեօք այսպիսի դիպուած մը յաղթութեան ինչ բարձր ազդակներով պիտի հռչակէին Սրբազան Պատգամին հակառակորդները: Գիցուք թէ Տէրն մեր Փիղազեղփիացւոց եկեղեցիին ըսած ըլլար, «Քեզ բերնէս դուրս փսխելու վրայ եմ»: Գիցուք թէ Եւետարանին լոյսը մինչև հիմա Եփեսոսի մէջ փայլեր, թող ըլլայ թէ շատ տկար և աղօտ կերպով մը, անանկ որ հակառակորդը կարող ըլլար ըսելու թէ աշտանակը տեղէն բոլորովին շարժած չէ: Աոյնպէս դիցուք թէ Օմիւռնիոյ մէջ տասը տարի տեւող անանկ նշանաւոր հալածում մը եղած չէ, և կամ ըսենք թէ յաւիտենական աւերակ դար-

ճած Վաւորիկեային օրհնութիւնն և միտարիչ խոստմունքներ եղած ըլլային : Վերջապէս առ կօթը եկեղեցիներուն եղած պատգամները և անոնց վրայ եղած պատմութիւնները ըսուածներէն և եղածներէն տարբեր հարիւրաւոր ձեւերու ուղածիդ պէս փոխէ, և թէ որ գէթ անոնցմէ մէկը ըսուածէն և պատահածէն տարբեր այսքան կերպերուն մէկովը պատահած ըլլար, արդեօք ի՞նչ պիտի ըլլար հետևութիւնը :

Եյս հարցմունքներուն մէջ պարզ և յայտնի տեսնուեցաւ որ այս իմաստուն և համբաւաւոր անձինքը այս բաներուն վրայով բնաւ մասնաւոր տեղեկութիւն մը չունէին, ամենեւին չէին գիտեր թէ այս եկեղեցիներուն իւրաքանչիւրին ի՞նչ գրուած է Տէրօջը բերնէն : Վմանապէս՝ կամ բնաւ բննած ու խորհած չէին, և կամ ամենեւին մտքերնին պահած չէին թէ ճիշդ ի՞նչ պատահած է Ափեսոսի, Սարգիկէի և Վաւորիկեայի : Վերջապէս Եստուածաշունչի վերաբերեալ անհամար եղելութեանց վրայ, որ գրեթէ նոյն իսկ Եստուածային մատեանին պարունակած էջերուն չափ բազմաթիւ են, այս իմաստուն սեպուած անձինքը բնաւ փեղէկոթիւն չունէին : Ենանկ չ'կարծուի թէ այս օրինակները յառաջ բերուած են իբրև ապացոյցք բրիստոնէութեան ամենեւին անանկ չէ : Ղշմարիտ է որ ասոնք շատ լոյս կու տան բանին, բայց բրիստոնէութիւնը կանգնեցունող հիմը ասոնցմէ շատ ընդարձակ ու զօրաւոր է :

Հոս այս տեսակ բազմաթիւ օրինակներէ միայն քանի մը հատ յառաջ բերինք, մի միայն՝ ճշմարտութեան դէմ խօսողներուն կամաւոր տգիտութիւնը ցուցունելու մտօք, որ առանց քննութեան արդարեւ մարդ պիտի չ'հաւտայ թէ դէմ խօսած բաներնուն մէջ այսչափ ու այսպէս տգէտ են :

Օրինակ . ք : Գիտութիւնը ծաղկած երևելի նահանգի մը մէջ, ուր որ իմաստուն և տաղանդի տէր մարդիկ շատ կային, բարձրագոյն ատենի անդամ երևելի անձին մէկը անգամ մը իր մէկ քրիստոնեայ բարեկամին ըսաւ . « Ասած եմ, որ քրիստոնեայք Բաբելոնի կործանմանը վրայ յով եղած մարգարէութիւնը՝ անոր հեղինակին ապառնի կամ ըլլալիք բաները տեսած ըլլալուն իբրև փաստ կամ վկայութիւն յառաջ բերած են : Ես բնաւ քանի տեղ չեմ դներ ատիկայ : Որ և իցէ մարդ կրնայ կարծեօք դանել ու գուշակել մէկ հպարտ և ամբարտաւան քաղաքի մը ապառնի կործանումը . և յետոյ կրնայ ըլլալ որ իրերուն ընդհանրապէս յեղափոխութեան ենթակայ ըլլալովը՝ զինքը ճշմարիտ հանէ և ըսածը կատարուի : Ապականացու բաներուն կործանումը կանխագուշակելու համար ներշնչելութիւն հարկաւոր չէ՞ » : Այս խօսքերուն մէջ իր բարեկամը շատ պարզ տեսաւ որ անիկայ մէկ քանի բաներ շատ աղէկ դիտէ և հաճութեամբ միտքը կը պահէ զանոնք, բայց նոյն ատենը որ իշ շատ մը ինքնայայտ եղելութիւններու վրայ

յով ամենևին տեղեկութիւն չունի: Եսանկ
 հասկընալը իր բանին շատ աղէկ եկած էր. և
 իրաւ իր վարդապետութիւնը շիտակ եղած պիտի
 ըլլար, թէ որ մարգարէին ըրած գուշակութիւ-
 նը առանց մասնաւոր պարագաներու լոկ Ռաբի-
 լօնի կործանմանը համար եղած ըլլար. մինակ
 այսքանը իր գրիչին գերագոյն ձեռքի մը առաջ-
 նորդութեանը տակ ըլլալուն ստոյգ ապացոյց
 մը պիտի չ'կրնար ըլլալ:

Բայց կ'երևար թէ աս անձը երբէք խորհած
 չէր այսպիսի տարբերութեան մը վրայ՝ թէ մաս-
 նաւոր պարագաներով ըսուած կանխասացու-
 թիւն մը ուրիշ բան է, և առանց մասնաւորելու
 ընդհանուր գուշակութիւն մը ուրիշ բան է: Ե-
 ռանց պարագաներու՝ լոկ ապառնի զիպուածի
 վրայով եղած մարգարէութեանց, (ինչպէս հե-
 թանոսաց պատգամները,) և ժամանակին ու
 կերպին վրայով պարագայիւք խօսուած մարգա-
 րէութեանց մէջտեղի եղած տարբերութիւնը
 պարտինք աղէկ նկատել և որոշել, եթէ ո՛չ այս-
 պիսի բաներու մէջ մեր ըրած դատումը անտեղի
 և տղայական կ'ըլլայ: Թէ որ մարդու մը մահը
 յառաջմանէ գուշակելու ըլլաս, ժամանակը պի-
 տի կատարէ ըրած մարգարէութիւնդ, թէև
 դուն երբէք մարգարէական շնորհք ընդունած
 չ'ըլլաս: Բայց եթէ համարձակիս իրեք անստոյգ
 պարագաներ ալ անոր վրայ աւելցունել, կան-
 խատես ըլլալու համբաւդ անմիջապէս խայտա-
 ռակելու վտանգին մէջ պիտի ձգես: Մարդու մը

մահը գուշակէ, և ըսէ, թէ գալ շաբթու իրեք շաբթի օրը կաթուածէն պիտի մեռնի. և շատ հաւանական է որ աս պարագաներուն մէկն ալ պիտի շիտակ չելլէ, թէպէտև թէ որ սխալմունքը միայն մէկ հատին մէջ ալ ըրած ըլլաս՝ տակաւին խաբեբայ եղած պիտի ըլլաս: Մէկուն տեղ սեպէ հազար մարդ, և տակաւին անակընկալ բան մըն է որ անոնցմէ մէկը ճիշդ ան նոյն օրը որոշ ժամու մը մէջ մեռնի ան նոյն հիւանդութեամբ: Իսկ այս մարգարէական շնորհք ունենալու կեղծ պահանջմունքդ հաստատելը որչափ ևս առաւել դժուար պիտի ըլլայ, թէ որ իրեք մասնաւոր պարագաներ ալ աւելցունես անոնց վրայ: Եւ դիցուք թէ՛ անոնք ալ անհաւանական պարագաներ ըլլան, ան ժամանակը դժուարութիւնը որչափ ևս առաւել պիտի աւելնայ:

Եստուածաշունչ Քրոց մէջ եղած մարգարէութիւնները՝ ամէն դարու մէջ եղած բոլոր հեթանոսական կամ կեղծ գուշակութիւններէն որոշող պարզ նշանը աս է, որ առաջինը ոչ թէ մինակ իրեք կամ վեց մասնաւոր պարագաներ ունի, այլ և ընդհանրապէս անոնցմէ շատ աւելի, ու միանգամայն մարդկային իմաստութեան տեսութեանը ու դատմանը մէջ անոնց կատարուիլը բոլորովին անհաւանական: Վերոյիշեալ երեւելի ատենակալին յիշած մարգարէութեանը հետ տասն երկուքէն աւելի մասնաւոր պարագաներ կան, որոնց շատերը՝ մարդոց իրե-

բուն վրայ ունեցած ընդհանուր համարումին նա-
 յերով, ամենեին հաւանական չէր որ պատահե-
 ին: Այս մարդարէութիւնը իր պարագաներու
 վր ուշադրութեամբ քննելու սկսելէն առաջ,
 աղէկ է որ հոս յիշեմք ան ննարած փախուստի
 ճամբանին, որ թէպէտ այժմեան գիտուն ան-
 հաւատները չեն գործածեր, բայց տակաւին ան-
 ուսներուն մէջ ընդհանուր է: Ար յուսանք թէ
 իմաստունք՝ ներողամիտ պիտի ըլլան արդէն ան-
 տեղութիւնը գիտցուած բան մը՝ համբալի և ա-
 նուս անհաւատներուն բացատրելու համար հոս
 յառաջ բերելու: Ասիկայ ճշմարտութեան
 ձեռքէն փախչել ուղղոյններուն այն հին և ընդ-
 հանուր ապաստանարանն է որ մենք հիմա պիտի
 յիշենք: «Մարդարէութիւնները, (կ'ըսեն ա-
 նոնք որ կը վախնան հաւտալու անոնց,) կրնայ
 ըլլալ որ յիշեալ դէպքերը պատահելէն վերջը
 գրուած ըլլան»: Ասիկայ առ այժմ մեզի դժ-
 ուարութիւն մը չ'կրնար տալ. քանզի մենք հոս
 յառաջ պիտի բերենք մինակ այն մարդարէու-
 թիւնները, որոնց համար անհաւատ հեղինակ-
 ներէ կրնանք դիւրաւ վկայութիւն բերել նոյն
 իսկ անոնց կատարումներէն շատ դարեր առաջ
 եղած ըլլալուն: Արքոր բանը անհաւատ հեղի-
 նակներու վկայութեամբը կը հաստատենք,
 Ահպատիկեան ոգի կրող երիտասարդը առիթ պի-
 տի չունենայ ըսածներնուս վրայ երկբայելու, ու
 պիտի չ'դժկամակի խնդիրին մէջ իրեն կողմնական
 եղող երևելի անձանց վկայութիւնը ընդունե-

լու : Կան զանազան կերպեր, որոնցմով շատ
 դիւրաւ կրնայ ցուցուիլ ու հաստատուիլ մար-
 գարէութեան մը ճիշդ ժամանակը . բայց հոս
 մենք աս կարճ ու դիւրին ընթացքը պիտի բըռ-
 նենք, պիտի յառաջ չ'բերենք անանկ մարգա-
 րէութիւն մը, որուն խօսուած ժամանակին ու
 կատարմանը մէջ շատ տարիներ ու դարեր ան-
 ցած ըլլալը նշանաւոր ու իմաստուն հակառա-
 կորդաց վկայութեամբը չենք կրնար հաստա-
 տել : Օրինակի համար . Քրիստոնէութեան ա-
 մենէն ոխերիմ թշնամին՝ Պօրփիւրոս կարծեմ
 առաջինն եղաւ այս առարկութիւնը յառաջ բե-
 րողներուն մէջ : Հին Կտակարանին մէջ եղած
 մարգարէութիւններէն մէկ քանի հատը այնքան
 պարզ ու բացայայտ էին, որ կ'երեւի թէ շատ
 նեղը ձգեցին զինքը, անանկ որ պարտաւորեցաւ
 ըսել թէ մարգարէութեանց զիրքերը իրենց կա-
 տարումէն ետքը գրուած ըլլալու են : Իր ձեռքը
 եղած Եստուածաշունչը՝ Եօթանասնից թարգ-
 մանութիւն կոչուած ամենուն ծանօթ Յունա-
 րէն թարգմանութիւնն էր, ան նոյն թարգմա-
 նութիւնը, որմէ որ Տէրն մեր ու իր առաքեալ-
 ները վկայութիւն կը բերէին, ու նոյնը յատուկ
 թարգմանուած էր Եղէքսանգրիայի Գրատանը
 համար, և երկար ժամանակէ ՚ի վեր գրուած էր
 անոր մէջ : Թէև այս Սրբազան Սատեանին
 հրատարակումը՝ նոյն իսկ իմաստուն անհաւա-
 տին անոր դէմ գրած ժամանակէն անդին չ'ան-
 ցունելով ճիշդ ան նոյն ժամանակը եղած ալ սե-

պենք, ան ալ մեր հիմակուան նպատակին բա-
 ւական կ'ըլլայ : Հազար հինգ հարիւր տարի
 եղած է Պօրփիւրոսի մահը : Աւայն մարգարէ-
 ից կանխագուշակած դէպքերը, որ մենք հիմա
 պիտի յառաջ բերենք, իր մահէն իրեք հարիւ-
 րէն մինչև եօթը և ինը հարիւր և հազար հարիւր
 տարի ետքը պատահած բաներ են : Ալ դարձ-
 եալ՝ Կիպպրն անուն հռչակաւոր անհաւատը՝
 Հին Կտակարանին յիշեալ Յունարէն թարգ-
 մանութեանը վրայով խօսելով՝ պարսաւանօք
 ու ծաղրաբանելով մը կ'ըսէ : Ազիպտոսի թա-
 գաւորը զանիկայ Հրէաստանի գիւղերէն հաւա-
 քեց : Բայց իր յիշած Ազիպտոսի թագաւորը
 Քրիստոսէն իրեք հարիւր տարի առաջ էր :
 Արդ վերոյիշեալ անտեղի առարկութեանը հաւ-
 տացողները թէ որ չեն վախնար և չեն երկբա-
 յիր անհաւատութեան այս երևելի ախոյեանին
 վկայութիւնը ընդունելու, ու կասկած մը չու-
 նին անոր Աստուածաշունչին կողմնապահ վկայ
 մը ըլլալուն վրայ, մեր հիմա յառաջ բերելիք
 ու ցուցունելիք դէպքերը Հին Կտակարանին
 Յունարէնի թարգմանուելէն իրեք հարիւրէն
 մինչև եօթը և ինը հարիւր և հազար հար-
 իւր և կամ երկու հազար հարիւր տարի ետքը
 պատահած ու կատարուած բաներ են : Մենք
 այսքան միայն կրնանք ըսել հոս անմահ հոգի
 ունեցող դեռահասակ ընթերցողացդ, որ եթէ
 այս մեր սակաւ ինչ ըսածներէն աւելի բան մը
 չ'կրնայինք ալ ըսել առջևնիս եղած նիւթին

վրայ, տակաւին այսքանն ալ բաւական պիտի ըլլայ ձեզ վարանման ու երկբայութեան մէջ ձգելու այն ձեր անհիմն ապաստանարանին հաստատութեանը և ապահովութեանը վրայ: Չէ՛ թէ որ միտքերնիդ դրած ու որոշած էք ճշմարտութեան զօրութենէն խոյս տալու համար թազելի այդ խախուտ տեղը, ուր որ անհաւատից նեւերը անգամ ձեզ կը խոցեն, ան ժամանակը ազատ էք հոն երթալու, և ուզածնուզ չափ անոր մէջ մնալու: Ասիս և առաջ պիտի քննենք վերոյիշեալ երեկելի քաղաքադէտին յառաջ բերած մարդարէութիւնը, այն է հին Բաբելոնի անկումը, որով կ'ուզէր ցուցունել թէ անոր ապառնի կատարումը՝ Եստուածային ներշնչելութեամբ խօսուած ըլլալուն զօրաւոր փաստ մը չ'կրնար ըլլալ: Հոս արդոյ ընթերցողաց մտադրութիւնը կը հրաւիրենք հին Արտակարանին այլ և այլ զիրքերուն, և կը խնդրենք որ աղէկ մը դիտեն իւրաքանչիւր մարդարէին չափս նկարագրած են այս դէպքը: Պատերազմին բանակը առաջնորդող Օջրապետին անունը, (իբր ճնանելէն հարիւր յիսուն տարի առաջ,) յարձակման կերպը, պաշարեալներուն վիճակը և վարմունքը, հոն յաղթողներուն գանձեր գանելիքնին և, բոլոր աս բաները մասնաւորի խօսուած են մարդարէից բերնով: Բայց առայժմ մեր նպատակը մարդարէութեանց միայն ան մասերուն վրայ խօսիլ է, որ հին Արտակարանին Յունարէնի թարգմանուելէն ետքը կատարուեցան:

Եսայիայ . ԺԳ . 20 — 22 : « Հոն յաւիտեան
 բնակութիւն պիտի չըլլայ , ու ազգէ ազգ մարդ
 պիտի չ'բնակի . ու հոն Երաբացիք վրան պիտի
 չ'կանգնեն , և հովիւները իրենց հօտը հոն պիտի
 չ'պառկեցունեն : Հասա հոն անասպառին վայ-
 րենի գազանները պիտի պառկին , ու անոնց տու-
 ները ոռնացող անասուններով պիտի լեցուին ,
 և հոն ջայլամներ պիտի բնակին , ու հոն այ-
 ծամարդներ պիտի կաքաւեն : Եւ անոր պալատ-
 ներուն մէջը բորենիներ , ու զբօսանաց տունն-
 րուն մէջը ճաղարներ պիտի կանչուըռտեն' » , եւ :

1 . Պարտինք ազէկ դիտել , որ ասանկ մաս-
 նաւոր պարագայիւք խօսուած ամայութիւն մը
 երբէք որ և իցէ քաղաքի մը պատահելիքը ամե-
 նեին հաւանական չէր : Ենանկ կարծիք մը ամե-
 նեին պիտի չ'բնենք Լօնտօն կամ Փարիզ քա-
 զաքներուն վրայով , (թէ որ այս քաղաքները
 կործանելու բլան ,) թէ անոնց մէջ ալ բնաւ
 մարդ պիտի չ'բնակի , քանի որ ան բարձրակա-
 ոոյց պալատները և հաստատաշէն բնակարան-
 ները անոնց մէջ կան , որոնք գրեթէ բոնի կը
 հրաւիրեն անբնակարան թափառականները ի-
 րենց անուշիկ պատսպարաններուն մէջ : Գա-
 բեր անցան գացին վերը յիշուած օպառնալիք-
 ները Սրբազան մատենից մէջ արձանագրուե-
 լէն ետքը . Բաբելոն կործանում կործանումի
 վրայ , հարուած հարուածի վրայ բնդունեց .
 սակայն ասոնցմով իր փողոցները ամայի ան-
 բնակ չեղան : Պատմութիւնը կ'իմացունէ մեզ

որ ժամանակէ մը ետքը Սելվեկիա և Քոթեսֆօն քաղաքները շինուեցան : Ուստի Բաբելլոնի զեղխ և հեշտասէր ազնուականները պէտք էր հետեւին իրենց ինքնակալին ու իւր պալատականներուն , ու չուէին անոնց հետ դէպ 'ի նորահառոյց քաղաքները : Թողուցին իրենց պալատները և գացին , ու այսպէս՝ ասանկ զարմանալի և անօրինակ կերպով մը իրենց հոյակապ բնակարանները անբնակ մնացին : Այս զեղխութեան նուիրեալ իշխանութեան և քաղաքի տէր ազնուականաց ծառաները և իրենց գործակալները նմանապէս թողուցին քաղաքը ու իրենց տէրոջը ետեւն գացին , որ անոնց հռչակաւոր խնճոյքները տեսնեն և կամ մասնակցին : Արոնց նաև հետեւեցան առևտուրի տէր եղողներն ալ , և այսպէս Բաբելլոն անվախճան ու կատարեալ լռութեան մէջ թաղուեցաւ :

2 . Արդ՝ միթէ հարկաւ կը հետեւի^օ թէ այն հոյակապ շէնքերը , որ քանի մը նկատումներով այժմեան մեր տեսածներէն աւելի փառաւոր էին , վայրի գազանն ըրուն բնակարան եղան : Այ՛ , բանին բնական արգիւնքը աս չէր , քանզի որչափ ալ որ բնակիչներուն մեծագոյն մասը թողուց քաղաքը ու գնաց , տակաւին աղքատիկ ժողովրդոց մէկ մասը հոն մնաց , որոնք կրնային բնականութենէ զուրկ անբան արարածներուն վրայ իշխել : Բայց բանին ինտոր ըլլալը տեսնելու համար , աւելի յառաջ երթալու ենք դէպքերուն ընթացքը քաջ նկատելով : Այս

բանը Տէրոջը բերանը խօսած էր , և արդեօք կրնա՞ր չ'կատարուիլ : Եյս բանին վրայ խել մը ժամանակ անցնելէն ետքը , ինքնակալին մէկը ուզեց աւելի գեղեցիկ ու փառաւոր որսարան մըն ալ հաստատել . և այս խորհուրդով նորոգեց հին քաղաքին պարիսպը ու անիկայ իրեն որսի հրապարակ ըրաւ : Են ատենը անոնց տուները ոռնացող անասուններով լեցուեցան . ջայլամները հոն բնակեցան , ու անոր պարիսպներուն մէջ բորենիներ , ու զըօսանաց տուններնուն մէջ ճագարներ :

3 . Բայց բանը ասով ալ չէր լմննար . անանկ յուսացուելու չէր որ այս տուները միշտ անքակտելի պիտի մնային . և անանկ ալ եղաւ : Կաև Բաբելոնին մինչև վերջը թագաւորական որսարան մնալն ալ յուսացուելու չէր , ինչպէս որ անանկ ալ եղաւ : Բաբելոն քաղաքը բարեբեր ու ընդարձակ դաշտի մը վրայ շինուած էր . ուստի երբոր անիկայ այսպէս ամայի աւերակ դարձաւ , արդեօք հաւանական չէ՞ր որ հովիւները իրենց հօտերը հոն վարէին՝ այն գեղեցիկ ու դալարոտ դաշտին մէջ զանոնք կերակրելու համար : Ենտարակոյս անանկ պիտի ընէին , թէ որ յաւիտենական Եստուածը յառաջմանէ Ոչ ըսած չըլլար : Բայց աշտարականման աղիւսէ շէնքերը երբոր ինկան կործանեցան , անոնց ըստորերկրեայ շտեմարանները և գետնափոր այրերը՝ վագրներուն , գայլերուն , առիւծներուն և բորենիներուն անանկ գեղեցիկ ու յարմար

բնակարաններ եղան, որ ճամբորդները կը հաստատեն թէ պինտ դժար ու գրեթէ անլնար գործ մըն է որ հովիւ մը ու իր հօտը երբէք կարենան այն կողմերը ստք կոխել :

4. Բայց Արաբացիք որ սովոր են խուժըխուժը տեղէ տեղ չուել, ու կը բերկրին իրենց նիզակները շարժելով, և ամենեւին չեն սարսափիր առիւծին կատաղի ձայնն, անտարակոյս իրենց վրանները պիտի կանգնէին Բաբիլօնի աւերակներուն վրայ, ինչպէս որ սովորաբար կը ճամբորդեն արևելեան երկրին անապատներուն մէջ : Եւ Արաբացիք աս բանը անշուշտ ասանկ կ'ընէին ինքզինքնին անտառաբնակ վայրենիներուն կատաղութենէն պաշտպանելու համար . բայց այս երկնային սպառնալեօք կանխագուշակեալ աւերակներուն տակը այնքան թունաւոր ու մահացուցիչ զեռուններ, օձեր և կարիճներ կային, որ մարդ չէր կրնար իւր վրանին տակ՝ ապահով աչքերը գոցել և հանգչիլ :

5. Բայց ժամանակ անցնելով կրնային այդ գեանափոր այրերը և թագուն տեղերը բուրովին անհետ ըլլալ . և այն աւերակաց շեղջերն ալ քայքայուիլ և բնաջինջ ըլլալ : Եւ քանի որ Բաբիլօն հարուստ և բարեբեր դաշտի մը մէջ էր, որ չէր կրնար Պաղեստինու բլուրներուն պէս անբերրի անապատ մը դառնալ . ուստի հաւանական չէր որ կրկին ծաղկէր ու բնակութիւն հաստատուէր անոր մէջ : Ա՛յ կըրնար համարձակիր ըսել, « չոն յաւիտեան բնա-

կութիւն պիտի չըլլայ, ու ազգէ ազգ մարդ պիտի չ'բնակի': Պատասխան, Եստուած կրնար: Են ասանկ ըսաւ, և ասանկ ալ եղաւ:

Եյս մեր յառաջ բերած ու ցուցուցած պատմական եղելութիւնները՝ պատմութեան աւանդած Բարեկօնի վրայով կանխադուշակեալ դէպքերուն կէս մասը անգամ չեն, սակայն ակնարկուածները բաւական են մեր միտքերը արթնցունելու որ մէկ ընդհանուր և անորոշ գուշակութիւն մը ու մասնաւոր պարագաներով յիշուած մարգարէութեան մը մէջ տեղի եղած մեծ տարբերութիւնը որոշենք: Եյս մարգարէութեանս դէմ խօսող վերոյիշեալ երեկի մտքի տէր և ուրիշ արտաքին բաներու մէջ բաղմահմուտ հռչակաւոր անձը՝ այս մասնաւոր իրողութիւններուն մէկուն վրայ ալ տեղեկութիւն ստացած չէր, ու ոչ ալ Եստուածային մատեանին մէջ գտնուած ասոնց նման ուրիշ անհամար իրողութիւններէն մէկուն վրայ: Ինքը միայն այնչափ բան սովորելու հոգ տարեր էր, որ բաւական ըլլար իւր մտքին մէջ կասկած և դժուարութիւններ յարուցանելու: Իր կրօնական բաներու վրայ ունեցած տեղեկութիւնը մինչև հոս կը հասնէր, և ասկէ անգին չէր անցներ: Եյս բանս առանց կասկածանաց հաստատաբար ճշմարիտ է շատ ուրիշ երեկի ատենախօսներու և հռչակաւոր քաղաքագէտ անձինքներու վրայ ալ, ու կատարեալ նկարագրութիւն մըն է այժմեան անհաւատներուն իսկական վիճակին: Եսոնք ի-

րենց աշխարհային գործքերուն մէջ սաստիկ
 զբաղած են, և կը խորհին թէ այսպիսի նիւթերը
 քննելու համար ժամանակ ամենեւին չունին կամ
 չեն կրնար ունենալ: Արդարև այս տեսակ աշ-
 խատութիւններու վրայ շատ քիչ սէր կամ փա-
 փազ ունին. և ցաւալին այն է որ այս բանը
 գուցէ իրենք ամենեւին չեն զգար և չեն զիտեր:
 Սակայն գէշը և երկիւղալի բանը ան է որ ա-
 սանկները շատերուն վրայ մեծ ներգործութիւն
 ունին, և այսպէս առանց քննութեան կ'ազդուին
 անոնց խօսքերէն, ինչպէս որ անգամ մը պա-
 տահեցաւ մէկ կնոջ մը, որուն էրիկը մէկ շատ
 բանուկ պանդոկի մը տէրն էր: Այս ողորմելի
 կնոջը բարեկամները՝ երբոր բուն իր բերնէն լսե-
 ցին այս ահաւոր խոստովանութիւնը թէ ես
 Աստուածաշունչը չեմ ընդունիր և չեմ հաւ-
 տար անոր, աննարին զարմանքով լեցուեցան,
 և սկսան հարցունել իրեն իր ասանկ խօսելուն
 պատճառները: Սեր երկրին մէջ դտնուած ա-
 մենէն խելացի և ամենէն երեւելի՝ խելքի տէր
 մարդիկը, պատասխանեց ան, երբոր մեր պան-
 դոկը կու գան, Աստուածաշունչին վրայ խիստ
 անարգանօք և ծաղրելով կը խօսին: Այս խեղճ
 կնիկը խորհեցաւ և անանկ սեպեց թէ այն խե-
 լացի և իմաստուն ճանչցուած մարդիկը իրմէն
 շատ աւելի կարողութիւն ունին այս տեսակ բա-
 ներու մէջ խելք և դատում բանեցունելու, և
 այս խորհուրդով ալ ևս մերժեց, չուզեց Քող-
 գութայի մարդուն սէր և յարգութիւն ցուցու-

նել : Հոս Բարիլոնի պատմութիւնը պիտի վերջացունենք ու վերջը կրկին պիտի շարունակենք , որովհետեւ տակաւին բոլորը չը լմնցուցինք : Հիմա պարտինք յառաջ երթալ և քննել ուրիշ քաղաքներ հանդերձ իրենց մէջ պատահած դէպքերովը , և յետոյ այս տարբեր իրողութիւններէն իւրաքանչիւրը կարգաւ կրկին յառաջ բերել , որպէս զի պարզ կերպով կարենանք ցուցունել ան մասնաւոր քայլերը որոնցմով որ առջևնիս եղած կարեւոր խնդրոյն կը հասնինք :

ԳԼՈՒԽ . Է

ՆՈՅՆ ՆԻՒԹԻՆ ԸՆԲՐՈՒՆ ԵՎ ՈՒԹԻՒՆԸ

Օրինակ . ք . Տիւրոս քաղաքը՝ թէ որ ընթերցողը Հին Կտակարանին մարգարէութեան գիրքերը անգամ մը աչքէ անցունելու դժուարութեանը յանձնառու ըլլայ , հոն պիտի տեսնէ այս քաղաքին կործանմանը վրայով եղած մարգարէութիւնը ամէն մասնաւոր պարագաներովը յիշուած՝ ինչպէս՝ քաղաքին պաշարմանը կերպը , թշնամեաց անիկայ ինտոր պաշարելը , անիկայ յաղթող զօրապետին անունը , քանի տարի պիտի անցնի մինչև վերստին նորոգուի ու իր առջև փառաւորութիւնը գանէ , և դարձեալ երկրորդ կործանումը : Բայց մենք

միտք չունինք այս բաներուն վրայ յատուկ քննութիւն ընելու . կ'ուզենք այնպիսի մասնաւոր եղելութիւններու միտ դնել , որոնք աւելի մեր օրերուն կը վերաբերին , կամ լաւ ևս է ըսել երեկուան պատահած բաներու պէս են :

1 . Արբոր վաճառականութիւնը ծաղկած և անով հարստացած երեւելի քաղաք մը կործանելու ըլլայ , և փոխանակ ամայի աւերակ մը դառնալու իր մէջը գտնուած վաճառականութեան շահաբեր բազմաթիւ ճիւղերուն միջոցովը արագ յաջողութիւն գտնելով՝ իսկոյն իր առջի շքեղութենէն աւելի պայծառ ու աւելի փառաւոր վիճակի մը հասնելու ըլլայ , իրերուն ընթացքը դիտող խելացի մարդիկ կրնան խորհիլ թէ՛ աւսանկ քաղաք մը՝ թէ՛ որ կրկին կողոպտուի , վաճառականութեան յաջող հովերը կրնան անգամ մըն ալ անոր նաւահանգիստը հարստութեան ու մեծութեան գանձեր դիզել : Տիւրոսի վաճառականութեան նաւերը ծովերուն վրայ անդադար երթ-ևեկութիւն կ'ընէին , և առջի կործանումէն ետքը՝ երկրորդ անգամ ծաղկիլը գրեթէ հրաշալի բան մը եղաւ : Բայց յաւիտեանական Աստուածը իւր մարգարէին բերնովը ըսած էր , թէ՛ Տիւրոս պիտի կործանի ու յաւիտեան մէյմըն ալ պիտի չ'ընուի : Աւստի երկրորդ կործանմանը վրայ երկու հազար տարի անցաւ . բայց իր նախկին հարստութիւնները և փառաւորութիւնը մէյմըն ալ երեւան չեւան :

2. Տէրը Եղեկիէլ մարգարէին հրամայեց որ Տիւրոսի համար այսպէս ըսէ, «Ես անոր հոգը անկից պիտի աւլեմ, և անիկայ չոր ապառաժի պիտի դարցունեմ» Եղեկ. ի՞՞. 4 : Սեճն Եղէքսանդրին Տիւրոսը պաշարած ժամանակը, որովհետեւ քաղաքը վերստին շինուած ժամանակը կղզիի մը վրայ ծովեզերքէն կէս մղոն հեռու հարիւր յիսուն ոտք բարձրութիւնով պարիսպի մը մէջ շինուած էր, հարկ եղաւ ցամաքէն մինչեւ կղզին ամբարտակ մը բարձրացունել. և այս բանը անմիջապէս գլուխ հանելու համար հին քաղաքին պատրաստ փլատակները շատ մեծ դիւրութիւն տուին : Եւերակ Տիւրոսին բոլոր հողերը և փլատակները ժողովեցին ու մէկ տեղ գիզեցին, և այն հզօր աշխարհակալը, որ ասկէ քիչ մը ետքը Բաբելոնի աւերակները կրկին կանգնելու ջանքին մէջ պարսպ ելաւ, հոս յաջողեցաւ Տիւրոսիները ծովը թափելու : Ու այսպէս անոր նոյն իսկ հողերը անգամ աւլեց, ու անիկայ չոր ապառաժի մը դարձուց» :

3. Գարձեալ՝ երկու հազար իրեք հարիւր տարիէն աւելի է որ մարգարէն Տիւրոսի համար կանխաձայնած է, «Անիկայ՝ ծովին մէջը ուռկան փռելու տեղ պիտի ըլլայ» : Եղեկ. ի՞՞. 14 : Թե որ Տիւրոսի ամայութիւնը Բաբելոնի պէս կատարեալ ու հիմէն եղած ըլլալու ըլլար, ան առենը՝ չորցունելու համար որո՞նք ուռկան պիտի տանէին հոն : Տիւրոսի ամբողջ գիւղը, կ'ըսէ Վոլնէյ՝ իր Եւերակք կոչուած գիրքին մէ-

ջը, ընդ ամէնը յիտուն կամ վաթսուն աղքատիկ ընտանիքներ կան, որոնք նուաստ վիճակով մը իրենց փոքրիկ սահմանին մէջ յառաջ եկած բերքերովն ու սակաւինչ ալ Յինդոստոնի նոյն կ'ապրին: Եւ Պրիտս կը նկարագրէ Տիւրոսը իբրև մէկ ժայռ մը, որուն վրայ, կ'ըսէ, ձկնորսները իրենց ուռկանը կը չորցունեն:

Հոս նորէն կը խնդրենք ընթերցողէն որ բարեհաճի այս եղելութիւններն ալ միտքը բռնել մինչև որ քանի մը ուրիշներն ալ ակնարկենք՝ անանկ որ կարենանք վերջը բոլորին վրայ մէկանց ընդհանուր տեսութիւն մը տալ:

Օրինակ. դ: Գամասիոս «Մնիկայ աւերակի շեղջ մը պիտի ըլլայ»: Եսայ. ԺԷ. 1: Գամասիոս վերոյիշեալ քաղաքներուն պէս հիմէն կործանուելով՝ երբէք մշտնջենաւոր աւերակ մը չեղաւ, անանկ որ անիկայ միւսներուն պէս ոչ անբնակ աւերակ մը եղած է, ոչ չոր ապառաժի դարձած է, և ոչ ջուրի լճակներ եղած է, ոչ ալ դայլերու և սղուէսներու բնակարան: Մասնեց մասեան Արքազան Գրոց մէջ Գամասիոսի բաղդը այս կերպով նկարագրուած չէ: Բայց սակայն՝ անիկայ քանի քանի անգամ աւարի տրուեցաւ և ամայի աւերակ դարձաւ: Եղէքսանդր, Հռովմայեցիք և Վարակիւնոսները, ամէնքն ալ յաջորդաբար նուաճեցին և կործանեցին զանիկայ. մասնաւորապէս այս վերջինները, որ 713 թուականին յարձակեցան, և «անողորմաբար զարկին կործանեցին զանիկայ», նաև թէմուր-

ընկ 1396 թուականին յարձակեցաւ, ու «բոլոր բնակիչները անգթաբար սուրէ անցուց» : Երգարե Քամասկոս «աւերակի շեղջ մը» եղած էր և տակաւին «իր մէջը եղած շէնքերուն խիստ շատին արաաքին երեոյթը անդիի ծայր տգեղ և աղքատիկ է և կան որ վերջին աստիճան տգեղ են, քանի որ շատերուն ներքին կողմերը խիստ գեղեցիկ ու շքեղ են» :

Մախրնթաց քանի մը գլուխներուն մէջ մեր գլխաւոր նպատակն էր պատրաստութիւն ընել ցուցունելու սա ակներև ճշմարտութիւնը՝ թէ վերջի ատենները գալու արհամարհողները Եստուածաշունչին հետ վերաբերութիւն ունեցող եղելութեանց վրայ տեղեկութիւն չունին : Եսիկայ ընելու համար բաւական եղելութիւններ յառաջ բերած ըլլալով՝ հիմա յառաջ պիտի երթանք ըսածնիս հաստատելու :

Թէ որ մէկը՝ Սուրբ Գրոց դէմ խօսող որ և իցէ երևելի անձինքներու՝ ինչպէս իրաւաբաններու, օրէնսագէտներու, բժիշկներու և փաստաբաններու այս քանի մը հարցմունքը յատկապէս ընելու ըլլայ, մէկէն պիտի տեսնէ և հասկընայ սա զարմանալի խօսքին շիտակ և ճշմարիտ ըլլալը՝ թէ իմաստուն և խելացի սեպուած անձինքներն ալ կամսոր պէտքերուն կարգէն են :

Եւ մենք անանկ հարցումներ պիտի ընենք որ ընթերցողը կարենայ Եստուածաշունչը ծաղրող արդի իմաստուններուն հարցունել :

Հարցմունք : Եստուած Հրէից մարգարէն

րուն կը պատուիրէ որ բոլոր շրջակայ ազգերուն դէմ՝ իրենց չարութեանցը համար վրայ գալիք պատուհասները կանխաձայնեն : Ասոնք մասնաւոր պարագաներով կը նկարագրեն անոնց լեռներուն՝ գետերուն, գիւղերուն, քաղաքներուն և կառաւարութիւններուն դէմ եղած բոլոր սպառնալիքները : Արդ՝ թէ որ այս մարգարէները սոսկ մարդկային կանխատեսութիւնով մը գուշակեցին կամ կարծեօք գտան՝ թէ այս իրենց գուշակած դէպքերը կրնայ ըլլալ որ կատարուին կամ թէ պիտի կատարուին, ուրեմն մենք ալ՝ իրաւամբ և քիչ մըն ալ գոնէ զարմանքով չենք կրնար արդեօք հարցունել թէ ինչո՞ւ համար Բաբելոնի փեղջ ուրիշ աստուծոյ համար զբարեկամ ըլլալ «անիկայ ընդիմակէն լեռներ պիտի ըլլայ, ու հոն յաւիտեան Բնակիչ-Սէն պիտի ըլլայ» :

Արդեօք հետաքրքրութիւննիս չափով մը չ'պիտի գրգռուի, երբոր խորհինք և դիտենք թէ Բաբելոնի պէս հպարտ և ամբարիշտ հաղարաւոր քաղաքներէն ուրիշ մէկուն չ'պատահեցաւ որ մարգարէն անոր դէմ այս բաները գրէր, այլ Բաբելոնի : Ալ թէ որ երբէք դրած ըլլային որ և իցէ ուրիշ քաղաքի մը, գիւղաքաղաքի մը կամ մինչև անգամ գիւղի մը համար, որ երկրի վրայ գտնուած է երբէք, ամենեին չենք գիտեր անանկ ուրիշ մէկ հատ մըն ալ՝ որ կրնար անոնց ըսածը ճշմարիտ հանել : Այս և վերը ակնարկուած ուրիշ մասնաւոր իրողութիւնները՝ բոլորն

ալ՝ նոյն իսկ անհաւատ հեղինակներուն տուած վկայութեանը նայելով, մարգարէութեան գիրքերը գրուելէն շատ դարեր ետքը կատարուեցան, կամ ուրիշ խօսքով՝ անոնք եղան կատարուեցան անհաւատները անոնց դէմ գրելէն ետքը : Արդեօք չե՞նք կրնար իրաւամբ ու սակաւինչ ալ զարմանքով դարձեալ հարցունել . դիցուե՛ք ինչ անանկ հանդիպէր որ Հին Կրօնարանին հեղինակներէն Տէլը՝ լուղելով Տերոսը՝ Դասուսկոսի, Սելոսի, Արոսաղէօի, Արիստի, Անտիոսի, Կամ ինչեւիցէ ասորացի Տը, Գեղասորացի Տը կամ Գեղի Տը համար ասորիային կանխարեւորութեանով գողացուած որ Գրած ըլլար, ինչ ան հողը՝ որոնք զրոյ անիկայ կանգնած է, անոր արտիկն արտի ասլուի, և անոր մերկ ասորացիներէն զրոյ Յինդուստանի որոնք արտի արտի արտի, ո՞վ կարող արտի ըլլար աս Բաները եղած կամ կարողորած ըլլալը երբեք ցոյցոյցնելու : Արդարեւ այս բանը մեծ ու սքանչելի բարեբաղդութիւն մը եղած պիտի ըլլայ մարգարէին, որ երկրին ընդարձակ մակերևոյթին վրայ, և լայնատարած Ավիանոսին անսահման եզերքներուն վրայ գտնուած անհամար քաղաքները թողելով ճիշդ ան նոյն եզակի քաղաքին վրայ խօսի, ուր որ այս բաները եղան պատահեցան : Արուսաղէմի վրայ երկայնատե և ահաւոր աղէտներով լեցուն սպառնալիքներ եղած են . բայց դիցուք թէ անոնց մէջ սա խօսքն ալ եղած ըլլար թէ, « Հոն ջայլամները պիտի բռնակին, և անոր պալատներուն մէջ բորենիներ » :

արդեօք քանի՛ հազար անձինք հիմա մեծ ծախա-
հարութիւններ պիտի ընէին ուրախանալով որ
ասանկ գուշակութիւն մը եղած է : Դիցուք թէ
ասկէ երկու հազար տարի առաջ մէկը համար-
ձակէր կարծեօք գուշակել , թէ ժամանակ պի-
տի ըլլայ որ անապատին մէջը Պալմիրա կոչուած
քաղաքին աւերակներուն մէջ՝ որն որ ան ժա-
մանակը ծաղկեալ քաղաք մըն էր , հովիւ մը իր
հօտը վարելու պիտի վախնայ , և կամ թէ նոյն
բանը ըսած ըլլար Եթէնքի , Ափեսոսի , կամ
Հռովմի վրայ . յիշէ Բաբելոնէն ՚ի զատ ուրիշ
որ և իցէ քաղաք որ կ'ուզես . արդեօք սօրը իր
ճշմարտութեան պատիւը պիտի հաստատէր :

Եստուածաշունչին դերազանցութիւնը ճանչ-
ցող և զանիկայ սիրող անձ մը , որ ժամանակ մը
դրեթէ յատուկ գործ ըրած էր իրեն և կը ջա-
նար ամէն յարմար պատահութիւն ձեռք առնել
այս նիւթիս վրայ երևելի և մշակուած մտքի տէր
անձինքներու հետ խօսակցիլ , առիթ ունեցաւ
վերը դրուած հարցմունքներուն նման շատ մը
հարցմունքներ ընել անոնց . անանկ որ վերջը
հազիւ թէ կրնար թուել կամ միտք բերել զա-
նոնք : Եյս պատահութիւնով ինքը ստուգեց որ ,
անոնց Եստուածաշունչին հետ վերաբերութիւն
ունեցող եղելութեանց վրայ երբէք խորհուրդ
ունեցած չըլլալուն պատճառը , այնպիսի եղե-
լութիւններ եղած ըլլալը չ'զիտնալնին է եղեր :
Եմենեին չէին խորհեր ու մտքերնէն ալ չէր
անցներ թէ Եստուած երբէք բան մը խօսած ըլ-

լայ Պարօհաց, Ազխալտացուց, Ասորուց և կամ անոնց քաղաքներուն վրայ, որովհետև ճշմարիտ է որ չէին գիտեր ալ որ երբէք բան մը ըսած էր, և կամ թէ որ և իցէ աղգի մը կամ քաղաքի մը վրայ երբէք բան մը գրուած էր իր Սուրբ Մատենին մէջ :

Ասոնց մէջ կային ոմանք որ Աստուածաշունչը ծարէ՛ ՚ի ծար կարգացած էին, բայց մեր յիշած բաները անոր մէջ եղած ըլլալը ամենեկին չէին գիտեր : Աոյնպէս հազարաւոր ասոնց նման ուրիշ եղելութիւններ հաւասարապէս անծանօթ էր իրենց : Թէ որ արդի իմաստուն և խելացի անհաւատները այսպէս տկար և տգէտ են Աստուածաշունչին հետ կապակցութիւն ունեցող հին գրականութեանց մէջ և բնաւ բան մը չեն գիտեր անոնց վրայ, ուրեմն ասկէ գիւրին կրնայ հասկցուիլ թէ ինչ եղած պիտի ըլլայ անուս և տգէտ արհամարհողներն իսկական վիճակը : Այս թուեալոր ախտէն բռնուած հազարաւոր անձինք՝ որ հանապազօր աչքերնուս առջև մեր փողոցներուն մէջ կը հաճախեն, գրեթէ դարման դոնելու սահմանը ալ ևս անցած կ'երևին : Ասանկներուն՝ իրենց սրտին մէջ ամէն բարի և սուրբ բաներու դէմ ունեցած անհարին և կատաղի թշնամութիւնն ու ատելութիւնը, յաւիտենական արգելք մը եղած են, որ իրենց դէմ բերուած փաստերուն և վկայութեանցը ամենեկին ահանջ չ'կախեն և մտիկ չընեն. որ ատեն իրենց տգիտութիւնն ալ փաստերը կշռելու կա-

իրողութիւննին բոլորովին կորսնցուցած է, անանկ որ որ և իցէ բանի մէջ փաստերուն ուժն ու զօրութիւնը հասկնալու ամենեին կարող չեն: Սակայն ասանկներուն վստահութեան հիմը անտարակոյս շատ պիտի խախտէր տեղէն, թէ որ անանկ երեւակայական կարծիք մը չունենային՝ թէ շատ երեւելի և իմաստուն մարդիկ իրենց հետ ճիշդ նոյն հաւատքը ունենալով՝ անշուշտ իրենց կարծիքը անոնց ձեռքով հաստատուն փաստերով պաշտպանուած է:

Մենք պիտի ցուցունէինք թէ Մատուածաշունչը արհամարհողները՝ անոր լեզուին վրայօք կամաւոր տգէտ են, բայց ասիկայ ընելնէս առաջ կ'ուզենք յաջորդ մէկ երկու գլուխներուն մէջ քանի մը ուրիշ եղէլո-լի-ններ ալ նշանակել: Շատ հարկաւոր բան մըն է որ, մենք պարզ տեսութիւն մը ունենանք սա իրողութեանը վրայ թէ՛ մարդիկ քիչ մը սէր ունին խաւարին վրայ, երբոր լոյսը բոլորովին կ'առնեն: Եյս խօսքին ճշմարտութիւնը շատ պարզ կրնայ տեսնուիլ, երբոր ցուցունենք թէ մարդիկ ինքզինքնին տրգէտ կը թողուն բուն իսկ ան բաներուն մէջ որոնց գէմ կը խօսին: Օրերունի և հարուստ վաճառականին մէկը ինքն իրեն ասանկ կ'երեւակայէր թէ ինքը աս նիւթին վրայով ամէն փորձ և քննութիւն կատարելապէս ըրած և լմնցուցած էր, որ կարելի է մեր ընթերցողներէն ամանք ալ ան նոյն մտքին տէրը եղած ըլլան: «Իոլոր կեանքիս մէջ, (կ'ըսէր աս մարդը,) աս

բաներուն վրայով շարունակ մտիկ ըրի . բո-
լոր Եստուածաշունչը աչքէ անցուցի , ու միշտ
կը խորհէի աս բաներուն վրայ . գրեթէ ճամբան
ձիով դացած ատենս , տունը անկողինիս մէջ ,
սենեակս հաշուասեղանիս վրայ շարունակ կը
խորհէի . բայց չեմ կրնար հաւատալ , որովհե-
տե այս բանը հասկնալու ամենեւին կարող չեմ :
կրօնքին մէջ շատ բաներ կան որ իմ պարզ խոր-
հուրդներուս հակառակ կու գան” :

Քննենք աս մարդուն ըսածը : Քրիստոնէա-
կան կրօնքին խրատական և պարտուց վերա-
բերեալ վարդապետութիւնները բաւական պարզ
են , որ մինչև անգամ տղայ մըն ալ դիւրաւ
կրնայ հասկնալ զանոնք . և բաւական սիրուն
են , անանկ որ կրնան Եստուծոյ դէմ դիտմամբ
թշնամութիւն չունեցող բոլոր սիրտերը իրենց
քաշել կամ գրաւել : Ես ծերունի մարդուն ալ
խստութիւնը և ջանքին նպատակը՝ ան չէր որ
հասկնայ Եստուածային պատուիրանքները և
նազանդի անոնց , այլ մի միայն աչքը տնկեր
էր դէպ ՚ի ան բաներուն , որ կրնային դժուար
երևնալ իրեն : Ինքը չէր ջանար որ որչափ որ
ինքը տեսած և հասկցած էր՝ գոնէ այնչափը
ընդունէր և կատարէր , այլ իր խօսքին նայե-
լով աւելի խորհրդաւոր և գաղտնի կէտերու
վրայ կը ջանար քննութիւն կամ հետազօտու-
թիւն ընել , որ շիտակը խօսելով իր ըրածը ա-
մենեւին քննութիւն կամ հետազօտութիւն չէր :
Ես խօսքը բացատրելու համար օրինակ մը բե-

ըննք • դիցուք թէ անանկ երկրագործ մը ըլլայ , որ մէկ անսովոր տհաճութիւն մը ունենայ բնալուծական ուսման դէմ ու բնաւ չ'սիրէ զանիկայ • և խոստովանի ալ թէ ինքը անոր փորձերուն և տեսական սկզբունքներուն մինչև անգամ մէկին ալ չ'հաւատար : Հիմա ըսենք թէ , ասանկ մարդ մը կրսէ թէ բնալուծութեան վարդապետութիւններուն չատերը իմ ամենապարզ և հասարակ ըմբռնումներուս կամ կարծիքներուս դէմ կու գան : Ինքը ձեռք կ'առնէ մեզան շինելու գրուած կերպը , և կ'սկսի անոր դէմ խօսիլ , ըսելով թէ՛ քանի մը տեսակ պարզ և ճերմակ հեղուկները իրար խառնելով , անոնցմէ մէկ սև և մածուցիկ նիւթ մը յառաջ կու գայ ըսելով՝ իմ ամենապարզ խորհուրդիս և ճանաչմանս դէմ կու գայ :

Գարձեալ : Բնալոյժները՝ կ'ըսէ աս անձը՝ կը հաստատեն թէ երկու պաղ նիւթեր իրար խառնելով տաքութիւն կ'առնեն և տաք նիւթ մը կ'ըլլան հետերնին առանց երրորդ մը խառնելու • բայց աս բանը բոլոր բանաւոր փորձերու հակառակ հաստատութիւն մըն է , կ'ըսէ : Վերջապէս ասոնց վրայ սա խօսքերն ալ կ'աւելցունէ , թէ ան բանը՝ որ ես չեմ կրնար հասկնալ , ամենևին ջանք չեմ կրնար ընել որ 'ի գործ դնեմ , և թէ բնալուծական ալքալիներու վրայ ջերմութեան և յարակցութեան օրէնքներու և սկզբունքներու վրայ շատ բան կարդացեր եմ , սակայն անոնցմէ ամենևին բան մը չ'հասկնալէս :

զատ ; անոնք պարզապէս շփոթութեանց և խառնակութեանց ծրար մը , և անիմաստ խրթնաբանութեան ցուցակ մը երեցած են ինձի : Ումիանգամայն կը հաստատէ թէ աս բաներուն վերայ երկայն ու անընդհատ խորհրդածութիւններ բրած է , Տաճարն Յիով Գալատ արեւը , արհեստանկողնէն ԴՂ , արար արօր վարած արեւը : 'Ի վերջոյ՝ իբրև հաստատութիւն բոլոր իր ըսածներուն , սա խօսքն ալ յառաջ կը բերէ , ինչ նոյն իսկ Բրնայոյ ծննդը իրենց ԴՂ իրարու հակառակ էն :

Իմաստունք և փիլիսոփայք բոլոր աս ըսածներուն վրայ անտարակոյս պիտի խնդան , և պիտի ըսեն իրեն , թէ բնալուծութեան ամենէն կարևոր և օգտակար մասը 'ի գործ դնելու համար՝ (ինչպէս՝ աղ շինել , հանդերձ լուալ , հաց եփել ևն ևն ,) ամենեին հարկաւոր չէ որ մէկ մարդ մը՝ Արարիչին ատ բանին մէջ ունեցած բոլոր գաղտնիքները մի ըստ մի ո՞չէ հասկընայ : Իուն անձամբ կրնաս , պիտի ըսեն այս երկբայութեան մէջ վարանած անձին , զի բաւ փորձ ընել աս բանը , սուքանի մը տեսակ տարբեր նիւթեր , և զանոնք իրար խառնէ ճիշդ բրնայոյ ծննդուն տուած կանոնն ու համեմատութեամբք . և անմիջապէս պիտի տեսնես ու գիտնաս աս բաներուն ճշմարիտ ըլլալը բուն իսկ թու անձնական փորձարարութիւնովը : Եւմենէն ետքը աս ալ պիտի ըսեն իրեն թէ՛ չէ , թէ որ կ'ուզես բանին աւելի խորունկը թափանձել և ներքին քննութիւններ ընել , պարտիս իրական քնն-

նորիւն կամ հեղափոխութիւն ընել . ան քու
մեծ մեծ խօսած քննութիւններդ՝ իրական քն-
նութիւններ չեն , բուն անոնք են որ քեզ մինչև
հիմա ազիտութեան մէջ պահեցին . և թէ՛ այս
բաներուն մէջ քու ունեցան անհարին ազիտու-
թիւնդ դիւրաւ կրնայ փարատիլ , և մինչև որ
այս չըլլայ , արդարև ամենեին պէտք չէ որ դուն
այս բաները անանկ վստահաբար դատես և պա-
խարակես :

Որ և իցէ անձ Մտուածաշունչին վարդապե-
տութիւնները կրնայ սովորիլ , ու անոնց օգտա-
կարութիւնը գործնականապէս կրնայ փորձ ը-
նել : Մենաապահով և ամենալաւ բանը աշխար-
հիս մէջ , փորձով ձեռք բերուած գիտութիւնն
է : Բայց թէ որ կան անանկ՝ մարդիկ որ իրենց
մտքին մէջ որոշած են ասիկ տարբեր ապացոյցներ
ունենալ կամ թէ բնաւ ապացոյցի մը միտ չը
դնել , այնպիսիները պարտին զգոյշ ըլլալ , որ
յաւիտենականութեան համար վերջին որոշում
մը չըրած , նային որ նախ իրենց այս կամաւոր
ազիտութիւնը փարատի իրենց մտքէն :

ԳԼՈՒԽ • Ը

Նրեիլի և իհասարակն անձինք ընդհանրապէս
 որքեցի կը մնան Եւրոպայի մասին հետք վերաբե-
 րողիւնն որնեցողը իղլուցիւնն զլրաց, որ զին ար-
 իտարի ան իտարի զլրաց որնիլի կը իննննալ :

Օրինակ • Ե : Նգիւղարոս : Նգիւղարոսի վրա-
 յով եղած հին ժամանակի պատմութիւնները՝
 զորոնք մարգարէները այնպիսի ազդու և կեն-
 դանի նկարագրութիւններով կանխաձայնած է-
 ին , բոլորը կը թողունք ու մէկէն կ'անցնինք
 այն եղելութիւններուն , որոնք ներկայ դարուս
 մէջ կը կատարուին . անանկ եղելութիւններ՝ որ
 բոլոր մերձակայ տարիներուս մէջ կատարուե-
 լու վրայ էին , ճիշդ ինտոր որ հին ատեններն
 ալ : Արնանք հոս Նգիւղարոսի վրայով կանխա-
 ձայնուած այնպիսի եղելութիւններ նշանակել ,
 որոնց կատարումը ընթերցողը թէ պատանի ըլ-
 լայ թէ ծեր բուն իր կենդանութեան ատենը տե-
 սած կամ լսած ըլլայ : Եհն Նգիւղարոսի խօսքերը
 «Ու Նգիւղարոսիներուն գերութիւնը ետ պիտի
 դարձունեմ , և զանոնք Պատուրեսի երկիրը՝
 իրենց հայրենի երկիրը պիտի դարձունեմ . ու
 հոն ցած թագաւորութիւն մը պիտի ըլլան :
 Թագաւորութիւններուն խիստ ցածը պիտի ըլ-
 լայ , ու մէյմըն ալ ազդերուն վրայ պիտի չը
 բարձրանայ . վասն զի զանոնք պիտի պզտիկցու-

նեմ որ ազգերուն վրայ չ'տիրեն : Եւ ես գետերը պիտի ցամքեցունեմ , ու երկիրը չարերուն ձեռքը պիտի մատնեմ . ու երկիրը , և բոլոր անոր մէջը եղածը օտարներուն ձեռքովը պիտի կորսնցունեմ . Ես Տէրս խօսեցայ , կուռքերն ալ բնաջինջ պիտի ընեմ , ու Սիմփիսէն չաստուածները պիտի ոչնչացունեմ , ու մէյ մըն ալ Եգիպտոսի երկրէն իշխան պիտի չըլլայ" : Գլուխ իթ . 14 , 15 : Ը . 12 , 13 :

Սարգարէին աս խօսքերուն վրայ հետեւեալ քանի մը դիտողութիւնները կ'ընենք : Ասխ , Սարգիային կանխագուշակ ըմբռնումներուն նայելով՝ ամենեւին հաւանական բան չէր , թէ Եգիպտոս՝ մշտնջենաւորապէս թագաւորութիւններուն խիստ ցածը պիտի ըլլար : Բոլոր միւս ազգերուն նայելով՝ ամենէն աւելի Եգիպտոսի համար գրեթէ ամենեւին հաւանականութիւն չ'կար , որ այնքան երկար ժամանակ նկուն մնայ և նուաճուի : Արովհետեւ իր մէջը եղած անզուգական առատ պտղաբերութիւնը և ան պատճառաւ ունեցած անհամեմատ բազմամարդութիւնը՝ կործանումէ ետքը արագ և անմիջական վերանորոգութեան յոյս և յաջողութիւն կը խոստանային : Եսանկ երեւելի երկիր մը , որ երկայն ժամանակ իրաւամբ աշխարհիս ցորենի շտեմարանը ճանչցուած էր երկրիս բոլոր ազգերուն մէջ , կրնա՞ր ըլլալ՝ որ իր բնակիչներուն շատութիւնը կամ բազմամարդութիւնը երբէք կորսնցունէր : Եւ թէ որ բազմամարդ էր , կրնա՞ր ըլլալ որ

իր ազատութիւնը նորէն ձեռք բերելու համար զօրութեան կարօտ ըլլար : Իր բնական դիրքին նայելով աւելի անհաւանական էր , որ Ազիպտոսի վրայ օտարականները տիրեն ու զանիկայ կորսընցունեն , քան թէ երկրիս վրայ գտնուած ուրիշ որ և իցէ տեղի մը : Միջերկրական ծովը մէկ կողմէն , Կարմիր ծովը միւս կողմէն , և անանց ու անհետ անապատները ուրիշ կողմէն դեղեցիկ ու ամուր պատնէշ մը ձևացուցած են : Իսկ Նեղոս գետին ամէն տարի անգամ մը առատանալովը ամբողջ երկրին մէջ յորդելը , (որն որ քաղաքին վրայ յարձակած բանակ մը ըլլայ չըլլայ , բնակիչները աս օրհնութիւնները վայելելու ակնկալութիւնը միշտ ունին ,) մինչև անգամ ամենատկար ժողովրդի մը մեծ օգնութիւն է վտանգի ատեն թշնամեաց յարձակումէն ինքզինքնին պաշտպանելու : Բայց Տէրը վճռած էր անգամ մը , որ Ազիպտոսի փառքն ու մեծութիւնը պիտի վերջանայ , ու ան զանիկայ վերստին պիտի չ'ստանայ :

Պինտ առաջ Բաբելացիք յարձակեցան Ազիպտոսի վրայ և նուաճեցին զանիկայ , յետոյ Պարսիկները , վերջը կարգաւ Մակեդոնացիները , Հռովմայեցիները , Սարակինոսները , Մամեղուկները , և ամենէն վերջը Տաճկները , որոնց հպատակութեանը և ծառայութեանը մէջ մինչև այսօր կը մնան :

Ազիպտոս շատ անգամ փորձ ըրաւ ու իր վերջին ճիգը թափեց իր նախկին ազատութիւնը

ձեռք բերելու, բայց ամենեին չ'յաջողեցաւ :
 Ընդհանուր իշխանութեան տակ ինկաւ, հոգաբարձի
 զաւակ, որ իջար հոգաբարձի մասը . նկատեալ իրաւ, որ
 իջար նկատեալ մասը : Թագաւորութիւններուն
 խիստ ցածր եղաւ, անանկ մնաց, անարգ, ա-
 պուշ, խաբեբայ, անգութ, ու բարքով ամե-
 նավատթար ժողովուրդ մը եղաւ : Աշխարհիս
 վեցայ Եգիպտոսէն զատ ուրիշ ազգ մը կամ քա-
 ղաք մը չենք գիտեր որ երկու հազար չորս հա-
 ղիւր տարիէն 'ի վեր, շարունակ իշխանութեան
 տակ եղած ըլլայ, ու այս երկայն միջոցիս մէջ
 ինքզինքը կառավարելու իրաւունքը կամ ազա-
 տութիւնը գտնէ քիչ մը ատեն ձեռք բերած
 չըլլայ . անանկ երկիր մը՝ որ իր բնական գիր-
 քին, արգասաւորութեանը և ներքին յարմա-
 րութիւններուն նայելով, խիստ հաւանականա-
 գոյն կ'երևի թէ իր անկախութիւնը ամէն ատեն
 անընդհատ պիտի վայելէ : Ամենեին չենք գի-
 տեր ուրիշ անանկ երևելի ազգ մը, որ գէթ վե-
 ըր յիշուած ժամանակին կէսին չափ ատեն՝ ան
 նոյն ցած և անարգ վիճակին մէջ մնացած ըլլայ,
 բայց միայն ասիկայ, որ ինքզինքը պաշտպանե-
 լու մասին ամենէն նշանաւոր ու ամենէն յար-
 մարն էր : Արկրորդ, Աթէ Ազելիէլի հետ ժա-
 մանակակից եղած ըլլայինք, և ուզէինք մտքեր-
 նէս քաղաքական կամ պատմական անանկ երևելի
 նիւթ մը նարել, որ հաւանականութեանը նը-
 շոյլը անգամ վրան չերևէր, արդեօք կրնայինք
 Ագիպտոսի մէջ կուռքերը և արձանները բնա-

Չինջ պիտի ըլլայ կարծիքէն աւելի անհաւանական բան մը խորհիլ կամ մտածել : Ինչ արդեօք մինչև անգամ մտքերնէս պիտի անցունէի՞նք ատանկ բան մը՝ անանկ ազգի վրայ որ զարմանալի սնապարծութեամբ և ամբարտաւան ոգւով պաշտօն և երկրպագութիւն կը մատուցանէր Եստուծոյ՝ ի զատ որ և իցէ բաներու : Հոգ չէր ամենեին ինչ որ ըլլար, օձ, միեղջիւրուններ, արջառ և սողուն կենդանիներ՝ ծունկ կը չոքէին առջևնին և երկրպագութիւն կ'ընէին :

Արդարև զարմանալի և տարօրինակ գուշակութիւն մըն էր անանկ երկրէ մը՝ ուր որ այնքան երկար ատեն չարութիւնն ու վատթարութիւնը շարունակ պիտի տիրէր, արձաններն ու կուռքերը պիտի վերնան ըսել, որովհետև մեր միտքերուն մէջ սա մէկ քանի բաները ինքնին գրեթէ առանց խորհելու զոյգ կ'երթան, տգիտութեան հետ արձան կամ պատկերապաշտութիւն, պրզծութեան և հեշտասիրութեան հետ կուսապաշտութիւն :

Ազիպտոսի մէջ արձան կամ պատկեր պաշտելը երկայն ժամանակէ՝ ի վեր է բոլորովին վերջացած է, և անոր մէջ եղած կուռքերը կործանած ու բնաջինջ եղած են : Արկրին վրայ Տաճկները կը տիրեն, և քրիստոնեաներ ալ կը բնակին, որոնց երկուքն ալ հաւասարապէս կ'ատեն ու կը խորշին փայտի, կամ քարի, կենդանիներու կամ փոքուած արձաններու առջև իյնալ

երկրպագութիւն ընելէն : Երբորդ , Բողոր նախնի պատմութեանց՝ և պատմական վերաբանութեանց նայելով՝ զարմանալի կերպով հաւանական կը թուէր , թէ պիտի ըլլայ ժամանակ որ Եգիպտոս կրկին բնիկ իշխան մը ունենայ իր վրայ , մինչև անգամ թող ըլլայ թէ իր իշխանութիւնը ուրիշէն առած կամ փոխանորդաբար եղած ըլլայ : Չէր կրնար ըլլալ որ այդ դահը իր զաւկներէն մէկը , իշխան նստէր , թող ըլլայ թէ հարկատու իշխան մը ըլլար : Չէր կրնար ըլլալ որ երկրին բնիկ ազնուականները կամ իշխանները կառավարէին զանիկայ , հոգ չէր ամենեւին որչափ ծանր ու չափազանց հարկ ալ վրանին դրուած ըլլար : Եգիպտոս իր անկախութիւնը կորսնցունելէն հետեւ երբէք բնիկ իշխան մը չունեցաւ : Ընոնց վրայ տիրող իշխան դուրսէն կը խրկուին : Եգիպտոսի երկիրը կառավարելու համար օտարները իրենց գերիները կը խրկեն :

Եգիպտոսի անհատնում գանձերը վատնող փճացունողները , որոնք անձնական մեծութեան հպարտ և ամբարտաւան ոգովը կը վարուէին , բուն իսկ իր բնիկ զաւկները չէին : Ընոր հարըստութիւնը ամէն ժամանակ օտարներուն ձեռքովը փճացաւ :

Երդ խօսքը մերնպատակին դարձունենք : Թէ որ այժմեան անհաւատներուն հարցուելու ըլլայ , (ոչ միայն անուս և հասարակ աստիճանի եղողներուն , հապա՝ ամենէն հռչակաւոր՝ տա-

զանգի և հեղինակութեան տէր մեծանուն երևե-
 լիներուն ալ,) թէ՛ արդեօք զարմանքը ձեզ
 չառնե՞ր, երբոր կը խորհիք թէ աս բաները մի
 միայն մէկ ազգի մը վրայ խօսուած էին, և թէ
 աս բաները իրօք կատարեցան երկրիս վրայ գրտ-
 նուած բոլոր ազգերէն մի միայն ան մէկ ազգին
 վրայ, և ան ալ այսքան երկար դարերով. յայտ-
 նի պիտի տեսնուի որ այս տեսակ բաներուն վրայ
 անոնք ամենեւին խորհած չեն և գաղափար չու-
 նին: Այս և ասոնց նման անհամար եղելու-
 թիւններէ՛ որ գրեթէ աշխարհիս մէջ լեցուն
 են, ամենեւին մէկուն վրայ բան չեն դիտեր, և
 գիտնալ ալ չեն ուզեր, ո՛չ կը հարցունեն ո՛չ
 կը փնտռեն: Սակայն այսու ամենայնիւ կամ
 բացէն և կամ սիրտերնուն մէջ Աստուածային
 յայտնութիւնը կ'անարգեն, արհամարհողներ
 են: Սարգիկ բնութեամբ շատ ծոյլ են և դան-
 դաղ ճշմարտութեան կողմանէ բան մը լսելու և
 անոր վրայօք տեղեկութիւն ստանալու. (կրօ-
 նական բաներու մէջ.) իսկ Աստուածաշունչին
 դէմ եղած չնչին և առ երևոյթ առարկութիւն-
 ները, ճշմարտութեան երևոյթ ունեցող անզօր
 հայեցողութիւնները՝ ամենայն յօժարութեամբ
 արտօրնօք մը կը սովորին, իսկոյն կը հասկընան
 և յաւիտեան չեն մոռնար: Ստոյգ և հաւաստի
 վկայութիւններէ առնելով՝ սանկ կարծիք մը ե-
 ղած է թէ Ադամի զաւկներէն երբէք անանկ մէկը
 գիտցուած չէ, որ քրիստոնէութեան դէմ բեր-
 ուած մէկ ճարպիկ և երեւութապէս ուղիղ փառօ

մը միտքէն ելած մոռցած ըլլայ՝ քանի որ միտքը վրան է, թէ և մինակ մէկ անգամ մըն ալ լսած ըլլայ զանիկայ : Այս աս բանին եզրակացութիւնը աս է, թէ հոգիի խոստումը լոյսէն ուրիշ տեղի մը :

Արնայինք հոս այսպիսի եղելութիւններ յառաջ բերելը վերջացունել, յուսալով թէ արդէն բերուած կամ ակնարկուած մէկ քանի հատն ալ բաւական պիտի ըլլան մեր նպատակ ըրած իրողութիւնը պայծառ երեցունելու : Սակայն ուզեցինք օրինակ մըն ալ՝ «Սոր կտակարանէն նշանակել, ցուցունելու համար թէ աս տեսակ եղելութիւնները ոչ միայն Հին կտակարանին մէջ, այլ նաև՝ Սորին մէջ ալ լեցուն են :

Քրիստոսի ըրած մարգարէութիւնը : «Ու երբոր տեսնէք Արուսաղէմը չորս կողմէն զօրքերով պատած, ան ատենը գիտցէք որ անոր աւերումը մօտ է : Են ատենը Հրէաստանի մէջ եղողները՝ լեռները թող փախչին, ու անոր մէջի եղողները թող՝ հեռանան, և անոնք որ քովի ագարակները են՝ թող չ'մտնեն անոր մէջը : Վասն զի ան օրերը վրէժխնդրութեան օրեր են . . . : Ու Արուսաղէմ ազգերուն ոտիցը կոխան պիտի ըլլայ, մինչև որ ազգերուն ժամանակները լմնայ» : Պ Կ. ին . 20 — 24 :

Վկատէ՛ աս մարգարէական խօսքերը : «Սախ . Տէրն մեր իրեն հեռեողներուն և զաւակացը զգուշութիւն և իմաց տալու համար՝ անանկ ժամանակ մը կը յատկացընէ անոնց այն կործան-

ման մատնուած քաղաքէն փախչելու համար, որ ան կէտին անկէ փախչելը դիտովին անկարելի պիտի երևնար իրենց: Ի՞նչպէս կրնային փախչել թշնամիք քաղաքը պաշարելէն ետքը: Երուսաղէմի եկեղեցին սքանչելի արագութիւնով բազմացաւ, օր եղաւ որ քանի մը հազար հոգի մէկանց անոր յարեցան: Ի՞նչպէս կրնային այսքան ընտանիքները՝ Երուսաղէմը չորս կողմէն զօրքերով պատած տեսնելու ատեննին, թողուլ զանիկայ և փախչել: Բուն իսկ ան բանը՝ որ կը յիշէ Տէրն մեր անոնց՝ իբրև նշանակ իրենց փախըստեանը, ինքնին անկարելի կ'ընէ անոնց անկէ ելլելը, ճամբունուն վրայ անանց պարիսպ մը կանգնելով: Ընդէպքը, որուն երևնալովը պիտի գուշակէին արտօրնօք ճամբայ ելլելնուն ժամանակը եկած հասած ըլլալը, բոլոր իրենց ճամբաներուն արդէն գոցուած ըլլալն էր: Թէ որ ընթերցողք կը փափագին այս բանիս վերաբերեալ սքանչելի պատահարներուն վրայօք մասնաւոր տեղեկութիւններ առնել, թող ժամանակակից պատմագրին (Յովսէպոսի) խօսքերուն ականջ դարձունեն, որն որ ան նոյն պատերազմին ժամանակը անձամբ ներկայ էր և պաշտօնատար:

Եյս երեկելի և հռչակաւոր մատենագիրը, որ շատ համարում և համբաւ գտած է, չերևնար թէ երբէք բան մը գիտեր կամ կը յիշեր Քրիստոսի ըսածներուն վրայօք, թէ հռովմայեցւոց արծիւը (կամ աւերակին պղծութիւնը) արժան

չեղած տեղը պիտի կենայ, կամ Երուսաղէմ
 չորս կողմէն զօրքերով պիտի պատուի: Հռով-
 մայեցւոց Երուսաղէմը պաշարած ժամանակը
 պատահած բոլոր բաները ինքը ամէն պարագա-
 ներով շիտակ և հաւատարմութեամբ կը պատ-
 մէ, թէպէտև ամենեւին չ'գիտեր թէ ան բանե-
 րուն վրայօք առաջուց երկինքէն յայտնութիւն
 եղած է: Սարգարէին «Երմիայի» պարտաւիր-
 կոչած դրօշակը՝ որուն առջևը զօրքերը երկրը-
 պագութիւն կ'ընէին, տաճարին դուռներուն
 առջևը իբրև յաղթութեան նշան սկսան շուրջ
 ածել: Յովսէպոս ճշգրտիւ կը պատմէ ան նոյն
 ատենը Հռովմայեցւոց զօրապետին (Կեսդիոս)
 բռնած ընթացքը: Կ'ըսէ թէ «Կեսդիոս՝ երբոր
 առջի անգամ Երուսաղէմը պաշարեց, կրնար
 անմիջապէս քաղաքը առնել, և քաղաքամամբ
 շատ ալ գիւրութիւնով, ու այսպէս՝ պատերազ-
 մը շուտով մը պիտի վերջանար, սակայն չենք
 գիտեր ինչ պատճառաւ յանկարծ զօրքը մէկ
 դի առաւ, և քաղաքը պաշարման վիճակէ հա-
 նեց, առանձնացաւ կամ մէկդի քաշուեցաւ «ա-
 ռանց իրաւացի պատճառ ճը որ նէնուրտ աղիտը-
 հիս մէջ»: Կ'երևի թէ Յովսէպոս՝ այս հրամանա-
 տարին ըրածին վրայ իր զարմանքը արտայայ-
 տելու, բաւական բառ չ'կրցաւ գտնել: Քուցէ
 նոյն իսկ Կեսդիոս ալ ազէկ մը չէր գիտեր թէ
 ինչու կ'ընէ աս բանը, որուն վրայ բոլոր ներ-
 կայ գտնուողները այնքան կը զարմանային,
 բայց թէ որ մենք՝ Աստուծոյ Բանին հաւատա-

ցողներս հոն եղած ըլլայինք, միայնդամայն գիտ-
ցած ըլլալով աս բանին վրայօք, ինչ որ հիմա
գիտենք, կրնայինք Կեսգիտութիւն զօրքը մէկ գիտու-
նելուն պատճառը ինչ ըլլալը բոլոր հոն գտնուող-
ներուն և բոլոր պատմիչներուն ըսել և հասկը-
ցունել: Աստուծոյ ժողովուրդը ան քաղաքին
մէջն էր: Իր փոքրիկ հօտը՝ (փոքրիկ կ'ըսեմ
քաղաքամամբ ամբարիշտներու ահագին բազմու-
թեանը հետ,) որն որ աշխարհիս հպարտ և ամ-
բարտաւան հոգին ամենեւին բանի տեղ չէ դրած,
միայն թէ ծաղրելու կամ չարախօսելու թէ որ
գայ՝ կը տեսնէ, ինքը ամենեւին չ'մոռնար: Ասոնք
ապահովութիւն գտնելու համար լեռները փախ-
չել խրատուած էին. իսկ աս բանը ընելու հա-
մար յարմար պատեհութեան մը կարօտ էին:
Աս պատեհութիւնը ձեռք ձգելու համար՝ հարկ
կ'ըլլար, որ հռովմայեցւոց բանակը՝ բաւական
հեռաւորութեամբ քաղաքէն մէկ զի քաշուէր:
Եւ ահա հռովմայեցւոց հրամանատարը ասանկ
կ'ընէ, և Քրիստոսի հեռեողներն ալ յարմար
պատեհութիւն կը գտնեն իրենց ընտանեօքը քա-
ղաքէն փախչելու: Հոս պարտինք նորէն յիշե-
ցունել արգոյ ընթերցողաց թէ աս բաները սոսկ
քրիստոնեայ մատենագիրներու վկայութեամբը
չէ որ կը հաստատենք: Թէ որ մէկը անհաւա-
տից վկայութիւնը աւելի կ'ընտրէ, կրնայ նախնի
և այժմեան անհաւատ հեղինակներու գրութիւն-
ներէ նոյն այս եղելութիւնները հաւաքել կամ
ստուգել: Հռովմայեցւոց Արուսաղէմի վրայ

յարձակած ժամանակը՝ Փրկչին արեանը ծա-
րաւող այն անզգամ և անհաւատ Հրէաները,
որոնք Պիղատոսին պալատը «Խաչը հանէ ա-
տիկայ, խաչը հանէ ատիկայ, անոր արիւնը մեր
վրայ և մեր որդւոցը վրայ ըլլայ» աղաղակած էին,
երբոր ճիշդ ան նոյն բաղգին հանգիպեցան, ու
իրենք և իրենց զաւակները թշնամեաց ձեռքը չա-
րաչար տանջուելով խաչը հանուեցան իրենց
հրոյ մատնուած քաղաքին պարիսպներուն տակը,
անանկ որ շատերը մի և նոյն խաչին վրայ դամ-
ուեցան, քանզի այնչափ եղաւ որ մինչև անգամ
խաչ կանգնեցունելու բաւական տեղ չէին
կրնար գտնել, և ոչ ալ փայտ որ խաչ շի-
նեն. ու նոյն ատենը երբոր այն ահագին և նշա-
նաւոր սովը ու անկէ յառաջ եկած կատաղու-
թիւնը, Արուսաղէմի բազմամբոխ փողոցներուն
մեծ ու սարսափելի կոտորած ըրաւ, որոնց լոկ
պատմութիւնը անգամ մարդս կը դողացընէ, և
ամենէն անզգայ, չար և անգութ մարդը ան-
գամ կը սարսափեցունէ, այն ժամակը հոն
Քրիստոսն էր զ'կար: Ենոնք Բելլա գացած է-
ին: Փրկչին տուած նշանը արթնութեամբ կը
հսկէին, ու երբոր տեսան անիկայ իսկոյն նա-
զանդեցան իր խօսքին: Եյս մարգարէական
խօսքերը, որ նոյն իսկ Գողգոթայ լեռանը վրայ
սպաննուած Մարդը խօսած էր, թէպէտև ան
ժամանակը գտնուած աշխարհիկ մարդոց խրատ
չեղան, և ապագայ դարերու մարդոց ալ աչ-
քին բան մը չերեցան, և թէ հիմակուան ծաղը

ընողներն ալ հազիւ թէ Եստուածաշունչին մէջ
անանկ խօսքեր եղած ըլլալը գիտեն, սակայն
հաւատացելոց փրկութեանը առիթ եղաւ : Ըն-
թերցողը թող այս դէպքերը միտքերնին պահեն,
որ գիտողութիւնները ընելնէս ետքը, զանոնք
մեր նպատակին վերածենք :

Գիտողութիւն երկրորդ : «Ու Երուսաղէմ
ազգերուն ոտից կոխան պիտի ըլլայ, մինչև որ
ազգերուն ժամանակները լմնայ» :

Եստուծոյ Հոգիովը ներշնչեալ առաքեալ մը
(Պօղոս) նոյն իսկ Հոգւոյն Սրբոյ հրամանաւը
Եստուծոյ եկեղեցիին իմաց կուտայ, (բարեբաղ-
դաբար պիտի ըսենք, կամ դժբաղդաբար) թէ
այս հիւանդաց Լո-րի-նը՝ ետքիատենները յա-
ջող և երևելի ժամանակի մը մէջ Հրէից դար-
ձին հետ ժամանակակից դէպք մը պիտի ըլլայ :
Դանիէլ մարդարեն՝ մեր Տէրոջը յառաջ բերած
կանխաձայնութեանը մէջ կը գիտցունէ մեզի թէ
Երուսաղէմի աւերակութիւնը պիտի շարունակէ
մինչև որ Քրիստոսի ու նեռին մէջ տեղը եղած
գժտութիւնը վերջանայ : Աոյն ինքն Քրիստոս
ալ ուրիշ պատեհութիւններու մէջ խօսած ժա-
մանակը, կ'իմացունէ թէ աս երկարատեւ աւե-
րակութիւնները մինչև Եփթի ասիաները վախճան
չ'պիտի գտնեն : Ինչ յարմար պատեհութիւն
Մեսիային աս ըսածները ցրել ոչինչ հանելու,
և ցուցունելու թէ Երուսաղէմ երկար ատեն
դարերով ազգերուն ոտից կոխան չէր կրնար
ըլլալ : Իսրայէլացիք՝ իրենց այսքան ցրուած

վիճակնուն մէջ և ծանր ու անտանելի հարստա-
հարութիւններնուն տակ, միշտ բաւական հա-
րըստութիւն ունեցան՝ ո՛չ թէ մէկ՝ այլ քսան հո-
յակապ տաճարներ կառուցանելու : Ազգաւ այն-
քան մեծ դժբաղդութիւններ կրելնէն ետքը՝
կրկին և կրկին կոտորած, ջարդ, մէկ կողմանէ
շարունակ հեթանոսութեան դառնալ, միւս կող-
մանէ միշտ հարստահարիչ թշնամիներուն հետ
խառն բնակիլ և՛, և՛, տակաւին անցեալ տասն
և ութը դարերուն մէջ անանկ ժամանակ մը չե-
ղաւ որ՝ երկու կամ իրեք միլիոնէն պակաս հաշ-
ուուէին, (թիւ մը որ բաւական էր Քանաանու
լեռներն ու ձորերը բազմամարդ ընելու,) և նոյն
ատենը բաւական նախանձաւոր էին գրեթէ ինչ
և իցէ բանի դէ՛մ դնելու, և կամ ամէն բան կրե-
լու իրենց երգը եղած Սիօնին համար : Աթէ
երկրիս թագաւորներէն կամ ինքնակալներէն
մէկը անոնց Արուսաղէմ վերադառնալուն գոնէ
առ երեսս հաճութիւն մը ցուցունէր, արդեօք
ի՞նչ բաներ պիտի չընէին : Տէրը անոնց ասանկ
մարդ մը հանեց : Այո՛, աւելի զօրաւոր առաջ-
նորդ մը : Այստերական գահը անանկ մէկը նըս-
տաւ, որ ակնարկութիւն մը կ'ըներ և բոլոր ազ-
գերը կը դողային : Յուլիանոս կայսրը քաջ և ե-
րկելի պատերազմող մըն էր : Ընիկայ տիրեց
Աբրահամին ցուցուած բոլոր երկրին վրայ, և
անկէ տասն անգամ ալ աւելի : Աս մարդը դառն
թշնամանօք կ'ատէր Փրկիչը՝ ճիշդ զինքը խաչը
հանող թշնամիներուն պէս : Ինքը Աւետարանին

ձայնովը հրահանգուած էր, և աղէկ գիտեր Քրիստոսի խօսքերը. ընտանի էին իրեն աւետարանի չնկրուն գրութիւնները: Ինքը որոշեց որ Երուսաղէմ՝ փոխանակ Հեթանոսներուն՝ Իսրայէլացւոց ոտից կոխան ըլլայ: Ընթերցողը կը հրաւիրենք աս բանիս վրայով անանկ մէկու մը ըրած նկարագրութիւնը քննել, որ աւետարանը առելու կողմանէ նոյն ինքն Յուլիանոսի կը հաւասարէր: Ծագումն և Կործանումն Հըռովմայ կայսերութեան գրքին հեղինակը պարտաւորած էր քանի մը եղելութիւններ պատմել՝ Քրիստոսի ըսածները ցրելու կամ սուտ հանելու մտօք հզօր և իմաստուն հակառակորդին ըրած ջանքին վրայօք: Կայսրին հրաւերքովը Յուդայի զաւկները մէկտեղ հաւքուեցան իրենց տաճարը նորէն շինելու և իրենց հայրենական ժառանգութիւնը պահանջելու: Աքանջելի էր իրենց մտաց յափշտակութիւնը և իրար անցումը. մինչև անգամ իրենց փափկասուն օրինորդները և մանկամարդ տիկիւնները սկսան իրենց ոսկեթել քօղքերովը խիճ (մոլոզ) կրել: Երաժշտական գործիքներուն և քաջալերական տաղերգութիւններուն քաղցրանուագ ձայներէն սիրտ ու քաջալերութիւն առած՝ ուրախ ու զուարթ ընկերներնուն հետը ձեռք ձեռքի տուած անդադար կ'աշխատէին: Բայց Կայսրը վըստահ չէր այս ձեռնարկութիւնը սոսկ Իսրայէլացւոց ձեռքը թողելու: Ընոնք թէպէտ բաւական հարուստ բաւական նախանձաւոր էին աս

բանը դըռուխ հանելու, ու բողբոջովն անձնատուր
 եղած էին գործին, սակայն կայսրը ուզեց որ
 այս միտք դրած նպատակը ևս աւելի ստոյգ վե-
 ճակի մէջ դնէ: Ինքը թէպէտ կրնար շատ մեծ
 օգնութիւն ընել այն գործին՝ լոկ հեռուէն իր
 արքունի հրամանագիրներուն, հրովարտակնե-
 րուն կամ գանձուն միջոցովը, բայց սրտին մէջ
 դրած բանը փոքր ու չնչին բան մը չէր. Արկ-
 նառաք Պատգամաւորին՝ Հեթանոսներուն օտից
 կտիան պիտի ըլլայ ըսած տեղը՝ Հրէական պաշ-
 տօն և երկրպագութիւնը վերահաստատելը հա-
 սարակ յաղթութեանց կարգէն չէր: Ինքը ան-
 ձամբ ելաւ գնաց անոնց օգնութիւն ընելու հան-
 դերձ իր ահագին զօրաց գունդերովը և լեզէոն-
 ներովը, որոնք կը բաղկանային այնպիսի քաջ
 ու կորովի անձինքներէ որ երեւոյթնին անգամ
 ահ ու դող կը ձգեր հասարակութեան սրտին մէջ:
 Ետոնք արդէն նշանաւոր եղած էին իրենց զա-
 նազան քաջութիւններովը. գետերը, լեռները և
 անապատները քանի քանի անգամ անցեր էին
 պատերազմական երևելի քաջութիւններով,
 մինչև անգամ կայսրեր գահը նստեցուցած կամ
 գահերնէն իջեցուցած էին, և յիրաւի ասանկ
 բանակի մը առջևը ելլելը խիստ դժուար գործ
 էր: Ուրեմն հոս երկնային և աշխարհային զօրու-
 թիւններու փորձ մը պիտի ըլլար, որոնք մի և
 նոյն որոշ խնդիրին վրայ ճիշդ հակառակ դիտու-
 մով ոտք ելած էին: Հրէայք և Հռովմայեցիք,
 Քրիստոնեայք և Հեթանոսք միաբան կը դիտե-

ին ու կը փափաքէին տեսնալ թէ արդեօք կայս-
 րը կարող պիտի ըլլայ թէ չէ՝ նուաստ և վշտա-
 կիր Անձին ըրած մարգարէութեանը հակառակ
 գործել, ան որ մինչև անգամ գլուխը դնելու
 տեղ մը չունէր: Այս երկրաւոր ինքնակալը
 յաղթուեցաւ, և իր ձեռնարկած գործը գլուխ
 չ'հանած թողուց: Այս եղելութիւնը, որ քրիս-
 տոնեայ և անհաւատ հեղինակները կը պատմեն,
 ինքնին բաւական է մեր ներկայ նպատակին, ե-
 թէ այս յաղթութեան կերպին վրայօք բան մը
 խօսելու չըլլանք ալ: Մեր ցուցունել ուզած
 գլխաւոր կէտը՝ Արուսաղէմին տակաւին Հեթա-
 նոսներուն ոտից կոխան եղած ըլլալն է, և այս
 դիտողութիւնները մեր նպատակին դարձուցած
 ատեննիս մեր բոլոր ըսելքը միմիայն այս պիտի
 ըլլայ: Բայց հակառակորդներուն՝ իրենց բանին
 չեկած կամ գրել չուզած բաները պատմելու սո-
 վորական ընթացքին ցուցունելու համար,
 (պարտինք քաջ դիտել անհաւատ մատենագիր-
 ներուն պարզութեան և ճշմարտութեան կողմա-
 նէ ունեցած զարմանալի պակասութիւնը, երբեմն
 կը ծածկեն ճշմարտութիւնը և երբեմն կ'այլա-
 կերպեն,) այս դէպքին վրայօք կիպպօնին ըրած
 պատմութիւնը քիչ մը աչքէ պիտի անցունենք:
 Ինքը կ'ընդունէ որ այն ժամանակը խօսուած և
 պատմուած է, թէ բանւորները երկնառաք պա-
 տուհասով մը իրենց գործքէն արգիլուեցան • թէ
 անոնք՝ կրկին և կրկին կրակ ելելով այրեցան
 մոխիր դարձան • և թէ այս հրապարակաւ և

Հրաշալիօք եղած յաղթութիւնը այն նոյն դա-
 րին երկու մատենագիրներ գրեցին և հրատարա-
 կեցին, բայց երկունքն ալ քրիստոնեայ էին :
 ‘Ասև կ’ընդունի որ ասոնց ըրած հաստատու-
 թիւնը կայսրը կամ իր բարեկամները չուրացան ,
 ոչ ալ կերպով մը դէմ խօսեցան , սակայն այս
 հրաշալի դէպքին վրայօք իր ունեցած համարմա-
 նը նայելով , կ’երևի թէ այս պարագան մեծ բանի
 մը տեղ չէր գներ : Ղշմարիտ է որ Կիպպօն շատ
 աղէկ կը խօսի հեթանոս մատենագիրի մը (Մմ-
 փանոս Սարսելիանոսի) վրայօք որն որ կայս-
 րին առանձին գրագիրն էր , և վերջն ալ անոր
 վարուց պատմութիւնը գրեց : Ինքը Մմփանոսի
 գրութենէն հետեւեալ վկայութիւնը յառաջ կը
 բերէ , (Մմփանոս նոյն ինքն կայսրին չափ քաջ
 տեղեկութիւն ունէր եղած յաղթութեանը և
 անոր պատճառին վրայօք ,) ‘‘Քանի որ Մլիփի-
 ոս՝ նահանգին կառավարիչին օգնութեամբը
 ամենայն զօրութիւնով և ջանքով գործը
 գլուխ հանելու հետ էր և կ’ստիպէր , հիմե-
 րուն տակէն յանկարծ կրակի ահագին դունդեր
 դուրս պայթելով իրենց յաճախ և կրկնակի
 յարձակմունքներովը՝ անոնց սաստիկ զօրութե-
 նէն այրած տոչորած բանւորներուն՝ ժամանակ
 ժամանակ անկարելի բրին տեղին մօտենալը , և
 այս աննուաճելի տարրին անյաղթ յարձա-
 կումը հետզհետէ շարունակելովը՝ կարծես թէ
 զանոնք աս տեղին սահմաններէն դուրս ընելու
 բացարձակ ու հաստատուն որոշում ըրած էր ,

և ահա աս պատճառով աս ձեռնարկութիւնը ետ
 թողուեցաւ : Թէ որ Կիւպոն պարզապէս այս
 վկայութիւնը յառաջ բերած ըլլար մի միայն
 սա բանը ըսելու մտօք , թէ այս հռչակաւոր հե-
 թանոս հեղինակը թէպէտև ականատես էր այս
 բաներուն , ու բուն ինքը կը պատմէ իր և իր
 տիրոջը յուսակտուր ելլելը իրենց այս ձեռք
 զարկած նպատակին մէջ , (սակայն ես չեմ հա-
 լատար իր ըսածներուն ,) ան ժամանակը իր ը-
 ըրածին մէջ ապօրինաւոր կամ անվայել բան մը
 եղած պիտի չըլլար . բայց երբոր յատուկ ջանք
 մը կը ցուցնէ բանին վրայ յառաջագոյն դա-
 տողութիւններ ընելու և ընթերցողաց միտքը
 տրուած վկայութիւններուն դէմ հանելու , ըս-
 տոյդ ապացոյց կու տայ լոյսին անյաղթ ճառա-
 դայթներուն դէմ իր ունեցած թշնամութեանն
 ու ատելութեանը : Հոս միտք չունինք քննու-
 թեան տակ առնել այնպիսիներուն վերջին աս-
 տիճան դիւրահաւանութիւնը , որոնք կը հաւա-
 տան թէ բոլոր հրէից ազգին մէջ և հռովմա-
 յեցւոց բոլոր բանակին մէջ , և կամ Կայսրին
 բարեկամներէն և շողոքորդներէն մէկ եզական
 անձ մը չ'գտնուեցաւ՝ որ հեթանոս և քրիստոն-
 եայ մատենագիրներուն այս ըրած հաստատու-
 թեանը դէմ խօսէր կամ գրէր : Ըն նոյն ժամա-
 նակները խօսուած քարոզ մը մինչև մեր օրը հա-
 սած է : Այս քարոզը Իսրայէլացիներուն ուղ-
 ղուած է իբրև յորդորակ մը զանոնք Աւետարա-
 նին նազանդեցունելու , քարոզիչը այս նշանա-

ւոր դէպքը ունկնդիրներուն կը յիշեցունէ, և
 կը հրաւիրէ զանոնք որ երթան և կրկին աչքէ
 անցունեն այն իրենց երկնային յանդիմանու-
 թեան հրեղէն նիւթերը և ուրիշ նշանները, որն
 որ աշխարհները Ստեղծողին նպատակին հակա-
 ռակ ըրած ջանքերնուն մէջ իրենց պատահեցաւ :
 Հոս կրնանք կանկ առնել և հարցունել, ինչ
 զարմանալի բան է, որ մէկը ուզէ զանոնք համո-
 ղել Քրիստոնէութիւնը ընդունելու, ու նոյն ա-
 տենը անանկ շարժառիթ մը դնէ առջևնին որուն
 վրայ իրենք ամենևին բան մը չեն դիտեր, և ա-
 նանկ սքանչելիքի մը վրայ խօսի՝ որ իրենք երբէք
 տեսած չեն, յայտնի է որ այս հրաշալի դէպքը
 անոնց միտքերուն մէջ տակաւին կենդանի էր,
 բայց մեր նկատելու կէտերը ասոնք չեն. մինակ
 աս բաներուն հաւաստի ստուգութիւններ ըլլալը
 հերիք է մեր նպատակին : Գիտեմք որ Արուսա-
 ղէմ հազար եօթը հարիւր տարի է հեթանոսնե-
 րուն ոտից կոխան եղած է : Գիտենք որ Արու-
 սաղէմի մէջ Հրէական պաշտօնը կրկին հաստա-
 տել ուղողներուն ջանքը ամենևին չ' յաջողեցաւ,
 և թէ՛ բանի որ հարուստ և եռանդուն ժողո-
 վուրդ մը՝ Այսրին և իր բանակին ձեռնտուու-
 թեամբը կարող չեղաւ կործանեալ տաճարին
 տեղ ուրիշ մը կանգնեցունել, ուրիմն ոչ մէկ
 ուրիշ զօրութիւն մը կարող պիտի ըլլայ երբէք
 ադ բանը ընելու : Աթէ ընթերցողք կը փափա-
 գին ստուգել՝ թէ արդեօք Սուրբ Գիրքը անար-
 գողները երբոր այս վերոյ գրեալ դէպքերը կամ

իրողութիւնները կը տեսնեն կամ կը լսեն, դո-
նէ երբեմնակի հետաքրքրութիւննին ալ չա՛ր-
թընար, որ սկսին աւելի յառաջ երթալ ու
հարց ու փորձ ընել քննել բանը. աս բանը դիւ-
րաւ կընան փորձ ընել անոնց ասանկ հարցումներ
ընելով, ինչպէս որ հեղինակը ըրած է շատ ան-
գամ: Հարցուր պատճառը թէ արդեօք ինչո՞ւ
Քրիստոնեայք քաղաքը թողուցին փախան և ան
անհաւոր կործանմանը և թշուառութեանը մաս-
նակից չեղան, որուն նմանը աշխարհ երբէք տե-
սած չէր անկէ առաջ: Արդեօք անոնք միւս քա-
ղաքացիներէն աւելի ուշիմ աւելի քաղաքագէտ
էին. եթէ ո՛չ, ինչո՞ւ համար միւս յիսուն կամ
հարիւր հազար աւելի խելացի աւելի խոհեմ հը-
րէաները չ'փախան Բելա կոչուած լեռը ու հոն
քրիստոնէից վայելած ապահովութիւնը չ'վա-
յելեցին: Գարձեալ, թէ որ եկեղեցին շարու-
նակ կը հսկէր այս բաներուն նշանները, ու եր-
բոր երևցան՝ նազանդեցան Փրկչին խրատին,
արդեօք ինքը սոսկ մարդկային կանխատեսու-
թիւնով մը կանխագուշակած էր այս նշանները,
կամ թէ ինքը զօրաց Տէրն էր: Են ինչպէ՞ս
գիտցաւ թէ հրէից աշխարհիս ամէն կողմերը
ցրուիլը յաւիտեան պիտի շարունակէ, և թէ Ե-
րուսաղէմ ալ երբէք պիտի չունենայ Սովսիսա-
կան դրութեան պաշտօն. և՛:

Ենոնք որ այս տեսակ հարցումներ կ'ընեն
այժմեան դտնուած անհաւատներուն, զարմանա-
լի կերպով միօրինակ ասանկ կը գտնեն որ անոնք

չեն յիշեր կամ թէ ճշդիւ չեն դիտեր թէ Քրիստոս ինչ ըսած է Հրէից ազգին և Երուսաղէմի վրայօք, բնաւ տեղեկութիւն չունին թէ Յուլիանոս ինչ կարողութեան տէր մարդ էր, և ինչպէս ուզեց ու որոշեց որ այս մարդարէութիւնը սուտ հանէ. և թէ ինչպէս անհաւատ մատենագիրները այս բաները կը ճանչնան և կը խոստովանին. ինչ բաներ քաշեցին ան մարդիկը, որոնք Մատուծոյ մարդարէները սպաննեցին և առաքեալները քարկոծեցին: Երդարև ուրիշ ասոնց նման անհամար եղելութիւններուն մէկուն վրայ անգամ տեղեկութիւն չունին: Մատուծային Յայանութեան վրայ խօսուած ժամանակ՝ իրենց խորհուրդները բռնող և խորհելէ ու քննելէ արգիլող բաները քանի մը բերնէ բերան անցած դժուարութիւններ, առ երևոյթ հակասութիւններ և կամ թէ՛ Կերչնէեալ Սատեանին դէմ բուն իրենց միտքէն ծագած ընդդիմութիւններ են:

Կամաւոր տգիտութեան մէկ ուրիշ ճիւղն ալ կայ, որն որ առանց ակնարկելու պէտք չէ որ ճգեմք անցնիմք, բայց անկէ առաջ տակաւին ուրիշ բան ունինք նշանակելու:

Եյժմեան արհամարհողները ամենևին տեղեկութիւն չունին բոլոր ան պատմական հեղինակութեամբ հաստատեալ եղելութիւններուն վրայ, որոնք որ երկրորդական յարաբերութիւն մը ունին Սրբազան Սատենից հետ. բայց առ այժմ պարտինք ցուցունել թէ անհաւատք Մատ-

ուսածաշունչի լեզուին վրայ տգէտ են ըսելով
ինչ ըսել կ'ուզենք :

ԳԼՈՒԽ Թ

ԵնՆուստի լեզուին վրայ տգէտ են ըսելով
ինչ ըսել կ'ուզենք :

Ծերունի մարդուն մէկը հարստացաւ, և սկսաւ զՄատուած արհամարհել : Ինքը հետզհետէ աւելի խստացաւ, իր բարերար Տէրը որչափ որ իր վրայ աւելցուց ժամանակաւոր օրհնութիւնները, մխիթարութիւնները և բարիքները, ինքը այնքան խստացաւ անոր դէմ : Չեռք առաւ Մատուածաշունչը և կարգաց հետեւալ հատուածը, կամ ուրիշ անոր նման մէկ մը :

«Իէլը խոնարհեցաւ, Նարաւը ծռեցաւ, և անոնց կուռքերը կենդանիներու ու անասուններու վրայ էին : Չեր բեռցուած բեռները յոգնած անասունին ծանրութիւն եղան : Ենոնք ծռեցան, ու մէկ տեղ խոնարհեցան, բեռը ազատելու կարող չեղան, և իրենք ալ զերութեան դացին» : Եսայ. խց. 1, 2 : «Հոս, (պոռաց ծերունի մարդը, բարկութենէն աւելի սաստիկ կիրք մը ցուցունող դէմքով մը) հոս մէկ անհասկնալի ծածկաբանութիւն մը կայ, որն որ մարդ կարող չէ հասկնալու, ու ինձմէ պահանջուած է ասանկ անիմաստ ծածկաբանութեան

մը հաւատալու՝ : Ընթերցող՝ անդամ մը նա-
յէ, այդ ծերունի մարդը որչափ բան գիտցած
կ'ըլլար, եթէ լրագիրներու մէջ քաղաքական
վէճերու վրայօք կարգացած բաներուն գոնէ մէկ
յիսուններորդ մասին չափ ալ Մտուածաշունչի
պատմութիւն կարգացած ըլլար : Սայէ՛ ինչ
պիտի զգար ինքը այս տուները կարգալու ատե-
նը, եթէ ինքը բաւական խոնարհ սիրտ մը ունե-
ցած ըլլար գիտութեան ետեւէ ըլլալու, և մինչև
անդամ գոնէ համբերութեամբ խօսակցած ըլլար
այնպիսի բարեպաշտ անձինքներու հետ, որոնք
կ'ուզէին և պատրաստ էին այսպիսի ծանրակշիռ
նիւթերու վրայ իրեն հետ խօսիլ : Եթէ ասանկ ը-
րած ըլլար՝ ինքը տեսած պիտի ըլլար որ Սուրբ
Պրոց մէջ Մտուած մարգարէից բերնովը խօսած
ժամանակը պառնի դէպքերը անցեալ ժամանա-
կի պէս կը խօսի, — ան բաները որ ինք անդամ մը
որոշած էր թէ ըլլան, արդէն եղած դացած բա-
ներու չափ հաւասար ստոյգ էին : Ուստի այս
ծերունի մարդը կրնար խորհիլ թէ Սասյեայ
այս խօսքերը Բէլի և Վաբաւի վրայօք խօս-
ուած ատենը՝ այս կուռքերուն ծնրագրութիւն
ընող միլիոնաւորները տակաւին անոնց առջևը
երկրպագութիւն ընելով Մտուածոյ ժողովուր-
դին սիրտը կը վշտացունէին : Միոնի կործանու-
մը, ճշմարիտ Մտուածը պաշտողներուն գե-
րութիւնն ու ցիր և ցան ըլլալը՝ մարգարէից
սիրտերը խորին տրտմութեան և սուգի մէջ թա-
ղեցին : Մտուածոյ ծառաները ինչպէս պիտի

Հսկէին և սպասէին տեսնել Իսրայէլին փրկութիւնը, որ Բէլի և Նարաի անկմանը հետ այնքան կապակցութիւն ունէր: Ահա ծերունի մարդը հասարակ պատմութենէն կրնար սովորիլ, թէ այս ոսկի և արծաթ արձանները մուրճերով քակեցին վար առին ու ջորիներու և էշերու վերայ դրին, ու երբոր դէպ 'ի Մէտին այն հեռաւոր քաղաքը կը վարէին կենդանիները, անոնք ինչո՞ւ ճեղչուեցան այն ժամեր և անգունելի բեռին պակշ:

Ան ժամանակը դտնուած Աստուծոյ բարեկամները՝ ինչպէս անկէ ետև ալ ամէն դարու մէջ իր եկեղեցին, անպատմելի միսթարութիւնով և ուրախութեամբ կը լեցուէին այս հատուածը կարգալու ատեն՝ խորհելով թէ փառաց Տէրը հաւատարիմ է կատարելու իր բրած խոստմունքները նկատմամբ իր ժողովուրդը փրկելու և նեղութեան ատեն իրենց օգնութիւն ընելու: Այս սրբազան եղելութիւնը՝ թէ Աստուած ինչպէս որ ան ժամանակը չ'մոռցաւ իր խոստմունքները կատարել, անանկ ալ ապառնիին մէջ պիտի չ'մոռնայ, անոնց հոգիներուն կեանք կուտայ: Աստուծոյ թշնամիները պարտին այս ահաւոր ճշմարտութիւնը յիշել որ, (եթէ երբէք խրատ կ'ընդունին,) իր սրբազան սպառնալիքներուն կամ ազդարարութիւններուն մնացածներն ալ՝ արդէն կատարուածներուն պէս ճշդիւ պիտի կատարուին: Վերը յառաջ բերուած տուները անտարակոյս անխմաստ խօսքեր են բոլոր անոնց, որոնք սրը-

բազան պատմութեանց վրայօք ամենեին բան մը չեն գիտեր . բայց մի թէ Մատուած պատասխանատու պիտի ըլլայ՝ մարդուս կամաւ տգիտութեանը համար : Բարեպաշտ և ճշմարտասէր սրտի մը համար , որ հետամուտ եղած է սրբազան գիտութեան , աս տուները լեցուն են միտթարութիւնով , վսեմ և իմաստալից խօսքերով և երկնային փառքով : Բայց հպարտ և ամբարտաւան սիրտը՝ որ ընտրած է ինքզինքը խորին տգիտութեան մէջ պահել , հարկաւ չ'հասկնար Սուրբ Գրոց աս կամ որ և իցէ ուրիշ մասը , որ հին ժամանակները պատահած գէպքերու վրայ կը խօսի . բայց կուրութիւնը բուն իսկ իր խաւար մտքին մէջ է :

Մշակասիկ այս կերպով է որ արտաքին բաներու մէջ իմաստուն և երեւելի անձինք՝ Մատուածային Մատեանին հետ յարաբերութիւն ունեցող ամէն բան զանց ըրած են . որ և իցէ բանի մէջ և կամ ասկէ զատ ուրիշ ամէն բանի մէջ հետամուտ եղած են գիտութեան , բայց Սուրբ Գրոց մեծագոյն մասը անիմաստ խօսքեր են իրենց :

Մատուածային Յայտնութիւնը ծաղրողներէն մէկը , որուն մտաւոր կարողութեանցը վրայ շատերը զմայլած էին , հետեւեալ թղթահամարները կարգալէն ետքը , «Մս ինչ նշանակութենէ զուրկ անիմաստ խօսքեր են» , գոչեց բարձր ձայնով մը : «Սաւուամայ ք . գլուխ . 4 , 5 , 6 : «Նըրապարակներուն մէջը իրար պիտի բաղխեն . . . իր կտրիճները պիտի յիշէ . Անոնք քալած ա-

տեննին պիտի գլորին, իսկ թշնամիները պարսպ-
պին մօտենալու պիտի արտորան, ու պատասպա-
րան պիտի պատրաստուի: Պետերուն զոները
պիտի բացուին, և պալատը պիտի հալի»:

Պիցուք թէ այս արհամարհողը յանձնառու
ըլլար քիչ մը աւելի քննութիւն ընելու դժուա-
րութիւնը՝ կարելի է որ զարմացման և ուրա-
խութեան արցունքներով պիտի կարգար աս
գլուխը:

Երբոր թնթանօթը դեռ նարուած չէր,
Վինուէացիք Աստուծոյ ժողովուրդին խրոխտ
թշնամիները՝ մեծ վստահութիւն ունէին իրենց
պարիսպներուն վրայ, իբրև անառիկ պաշտպա-
նութիւն մը իրենց քաղաքին, որոնք որ այնքան
հռչակաւոր եղած էին իրենց բարձրութեանը և
լայնութեանը կողմանէ: Պուցէ անոնցմէ շատե-
րը՝ ճիշդ հիմակուան Ժաղը ընողներուն պէս ա-
նիմաստ օտար բան մը կը սեպէին գիտերուն
դաները պիտի բացուին խօսքը, բայց Տէրը հաս-
կըցուց անոնց անոր իմաստը զարհուրելի ճշդու-
թիւնով: Ասխնի պատմութիւններէն կը սով-
բինք որ, անկէ շատ վերջը երբոր Վինուէ պաշար-
ման մէջ էր, Տիգրիս գետը անանկ առատ յոր-
դութիւն մը ունեցաւ, որուն նմանը, որչափ որ
կրնանք սովելի հին մատենագրութիւններէն,
ոչ անկէ առաջ եղած էր, ոչ ալ անկէ ետքը
երբէք եղաւ:

Ասիկայ հիմէն կործանեց ու առաւ տարաւ
այն պանծալի պարիսպը, որուն գագաթէն ի-

րեք կառք քանի մը ասպարէզ հեռաւորութեամբ դէմ յանդիման երթեկեկութիւն կ'ընէին : Եւստասարկու դռներէն դետը քաղաքը մտաւ և կործանեց անոնց պալատները և պատերը, թէ անոնց և թէ մեզի ցուցունելու թէ՛ Եստուծոյ պատգամները թէպէտև օտար և անհաւատալի ալ երևնան, տակաւին ամենայն ճշդութեամբ պիտի կատարուին միշտ : Արքոր մարդ ինքզինքը այն աստիճան տգիտութեան մէջ կը պահէ, որ չ'կրնար հասկնալ Եստուծոյ բանին զօրութիւնը, կամ չ'կրնար օգուտ քաղել երկնային լոյսին փառաւոր ճառագայթներէն, վերջապէս ո՞վ պիտի կրէ ամօթը . Առևոյ Սատեանը, կամ տգէտ արհամարհողը : Կրնայ ըլլալ որ մաքուր և սննդարար կերակուրներով գեղեցիկ սեղան մը պատրաստեն, որմէ խանդարեալ ախորժակի տէր որկրամոլը բնաւ չախորժէ և չուտէ . բայց անոր գանիլը կամ չախորժիլը այն իրօք փափաքելի կերակուրներուն բնիկ յատկութիւնը չ'կրնար փոխել : Սրբազան Սատեանին թերթերուն մէջ չ'կայ անանկ տուն մը որ ճշմարտութեան հրահանգող, հարուստ և իմաստալից խորհուրդներով լեցուն չ'ըլլայ . բայց հին ատենէն հետէ փորձը անանկ կը ցուցունէ որ մարդիկ կը խփեն իրենց աչքերը ու կը գոցեն իրենց ականջները, անանկ որ ալ չ'կրնան դատել, կամ մինչև անգամ չ'տեսնեն կամ չ'լսեն :

Որչափ անգամ կը պատահի գրեթէ ամէն օր՝ որ ինքզինքը իմաստունի կարգ դրած մէկը Եստ-

ուածաշունչին հետեւեալ խօսքերուն նման մաս մը կարգալով զանիկայ խկոյն ամենայն բարկութեամբ և արհամարհանօք մէկ դի կը ձգէ :
 Ասայի կի՞ . գլխոյն մէջ կ'ըսէ . «Արանի՛ թէ երկինքը ճեղքելով վար իջնէիր . Քու ներկայութեանէդ լեռները հալէին . խռիւնները բռնկեցնող կրակի պէս , ջուրերը եռացրնող կրակի պէս , որ քու անունդ թշնամիներուդ յայտնէիր , ու ազգերը քու երեսէդ դողային» :

Աթէ արհամարհողի մը հետ խօսելու ըլլայինք՝ որ Աստուածաշունչին աս մասը կարգալէն ետքը կ'ըսէ թէ «Աս աս գիրքը չեմ կրնար հասկընալ» , կրնայինք սա երկու խորհրդածութիւնները յառաջ բերել :

1 . Ընկերակիցդ Որդ . Աթէ անգամ մը հըրաբուղիսի բարձրագագաթ լեռան մը ոտքը կանգնիս , ճիշդ ան նոյն ժամանակը երբոր հաւած մետաղի ընդարձակ , խորունկ և ահագին հոսանք մը անոր քովն 'ի վար կը վազէ , երբոր եռացող Ովկիանոսը այս հրային հոսանքին առջև տեղի կուտայ . եթէ աս ժամանակը ելէքթրական լոյսին ահագին տեսարանը զննելու ըլլաս և ստորերկրեայ որոտումներուն ձայները լսելու ըլլաս , անշուշտ պիտի խոստովանիս , եթէ հոգիդ մեղքին մէջ ան աստիճան թմրացած չըլլայ որ բոլորովին անզգայ եղած ըլլայ , պիտի խոստովանիս որ երկրիս վրայ ասկէ 'ի զատ տեսարան մը չ'կայ , որուն վրայ մահկանացու աչք մը կրնայ ուղղուիլ , որ աւելի յարմար եղած ըլ-

լայ մարդուս սրտին մէջ Աստուծոյ մեծութեանը , զօրութեանը և ահաւորութեանը վրայ խորհո՛ւհուրդ և զգացում արթնցունելու :

2. Եթէ մարդարէին պէս սրտիդ մէջ անանկ դառն ցաւ մը չես զգացած դիտելով մարդոց չարութիւնները , հայհոյութիւնները , ապերախտութիւնները , ապստամբութեան աներկիւղ յարձակումները իրենց Արարիչին դէմ՝ որ փափաք մը ունենայիր որ տեսնես անոնց բռնի նազանդութեան բերուիլը Բարձրեալ Աստուծոյն յաւիտենական զօրութեանը մէկ սքանչելի յայտնութիւնովը , պատճառը ան է որ սրտիդ մէջ Աստուածպաշտութիւն չունիս , ու բնաւ չես զգար սրտիդ մէջ մէկ անկեղծ որդիական երախտապարտութիւն մը դէպ'ի ամէն բարութեանց Պարգևողին , որով միշտ կ'ապրիս , բայց պէտք չէ որ ունեցողները արհամարհես :

Ո՛հ՝ այս ներշնչեալ թերթին ամէն մէկ տողերը խիստ անուշ կամ յանդիմանական կամ վսեմ կամ խրատական կամ մխիթարական են , բայց մարդիկ խաւարը լոյսէն աւելի կը սիրեն . և խիստ իմաստուն մարդիկը անգամ այնքան տրդէտ են որ չեն հասկնար երկինքէն եկած խօսքերը , թէ և այնքան պարզ ըլլան որմէն պարզը չ'կրնայ ըլլալ :

«Եւ Սիօնին աղջիկը՝ այգիի մէջ եղած խրճիթի պէս , Վարունգի արտի մէջ եղած հիւղի պէս . . . թողուած մնացեր է» : Եսայ . Խ . 8 : Մէկ մարդ մը կար որ Քսէնոփօն և Յօնկինոս , կիկերօն

և այլ ևս լադին բանաստեղծներ կարգացեր էր : Եսիկայ իր բարեկամներէն շատ հռչակուեցաւ իր անոնց կարծած մտաց տաղանդին համար : Վերը յառաջ բերուած տունին համար (և անոր պէս ուրիշ հարիւրաւորներուն համար ալ) ասիկայ կ'ըսէր թէ՛ « Եսոնք ինձի ոչ մինակ անիմաստ խօսքեր կ'երեւին , այլ տկար , տղաշական և անճոռնի զրուցուաքներ են » : Ժամանակ անցնելով աս մարդուն միտքը արդի ճամբորդներուն տուած տեղեկութիւններովը արթնցաւ , (ըստ երևոյթին դիպուածով ,) Յիշեց որ ասոնք այն փոքրիկ խրճիթներն են որ արեւելեան պարտէզներուն մէջ պահապան բնակելու համար կը շինեն , որ պարտէզը թռչուններու ճտալիք մնասներէն հսկէ : Կ'ըսուի թէ՛ թէ որ մէկը հոն գետի մը վրայէն արեւմտեան ժամանակ նաւելու ըլլայ , ու դարձունէ իր աչքը դէպ 'ի բոլորտիքի ցամաքը ուր որ արեւին բեկեալ ճառագայթները երեկոյեան հանդարտութեան մէջ կը շողշողան և ուր կը կենան քանի մը առանձնակեաց և լռիկ բնակարաններ , իսկոյն պիտի զգայ որ երկրիս վրայ ասկէ ազդու ասկէ կատարեալ տեսարան մը չ'կայ մարդուս սրտին մէջ ամայութեան և աւերակութեան ողբալի զգացումը արթնցունելու , որն որ նոյն իսկ մարգարէն ընտրած էր Երուսաղէմի կործանումը նկարագրելու :

Եյս նոյն համբաւաւոր անձը վերջը խոստովանեցաւ որ պակսութիւնը բուն իսկ իր թմրած

հոգիին մէջն է եղեր, և թէ Մատուածաշունչին լեզուն ճշմարտապէս նոյն իսկ երկնային լեզուն կամ ոճն է եղեր :

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ

ՄԵՐԴԻԿ ԻԵՒԵՐԸ ԼՈՅՍԻՆ ԵԻՆԼԻ
ԿԸ ՍԻՐԵՆ

Մինչև հոս ջանացինք ցուցունել ան օտար և զարմանալի միտումը և բնական հակումը դէպ ՚ի ստույթեան, (կրօնական բաներու մէջ,) որն որ ամէն մարդ ունի առանց իր զգալուն: Հիմա պիտի ջանանք աս նոյն ճշմարտութիւնը մէկ ուրիշ եղանակաւ մը բացատրել: Մեզի այսպէս կ'երևի որ նոյն իսկ հակառակորդաց կռթընած նեցուկներուն տկարութիւնը այս ճշմարտութեանս մէկ կատարեալ ապացոյց մը կ'ըլլայ: Երբոր մարդիկ՝ նկատմամբ յաւիտենականութեան ունեցած յոյսերնուն և ակնկալութեանցը՝ շէնքը չորցած ու փտտած խոտերու վրայ կը հիմնեն, որ ատեն ձեռքերնուն տակ մէկ մնայուն անխախտ ժայռ մը կեցած է, անշուշտ այսպիսի ընտրութեան մը՝ մէկ տարօրինակ պատճառ մը եղած ըլլալու է: Ընտարակոյս մէկ թիւր ու խաբերայ սկզբունք մը կայ սրտին կամ մտքին մէջ, որով կը յանդգնի Մատուծոյ Մատեանը մերժել մէկ դի ձգել, ու կ'ապաւինի վերջին դատաստա-

նին բոլոր ահաւորութեանը դէմ մէկ տկար և պատիր ձեռնարկութեան մը, որն որ մէկ երկու եղելութիւններ յառաջ բերելը անգամ բաւական կ'ըլլայ հիմնայատակ կործանելու :

Եզնուաբարոյ երևելի իրաւագէտ մը՝ քանի մը տարի դժուարին բայց յաջող ջանքեր 'ի գործ դնելէն ետքը, վերջապէս յաջողեցաւ արքունի դահլիճին անգամ ըլլալու : Եռջի անգամ որ այս բարձրաստիճան պաշտօնէից ժողովին ներկայ ըլլալու կ'երթար, ճամբուն վրայ յանկարծ հիւանդութիւնով մը բռնուեցաւ, որն որ առջի բերան վտանգաւոր չ'երեցաւ : Բժիշկ մը որուն հետ այս երևելի անձը սերտ մտերմութիւն կապած էր, զինքը տեսնելու դնաց : Եյս բժիշկը հոգին ինչ մեծ արժէք ունենալը խորհող և ճանչցող մէկն էր : Տեսաւ որ մարդուն ունեցած հիւանդութիւնը՝ դուրսէն սուտ յոյսով խաբող, ու ներսէն կործանող հիւանդութեանց տեսակէն է, և ինքզինքը պարտաւոր ճանչցաւ բանը եղածին պէս իր բարեկամին զրուցել, ու իրեն հարցունել մահուան ճորէն անցնելու համար ունեցած պատրաստութեանը վրայօք : Իրաւագէտը պատասխան տուաւ թէ՛ «Ես Քրիստոնէութեան չեմ կրնար հաւատալ» : Բժիշկը հարցուց թէ արդեօք երբէք քննութիւն ըրած ես աս բանին վրայ : Պատասխան տուաւ թէ այս նիւթին վրայ սա՛ և սա՛ գիրքերը կարգացեր եմ, (հինգ կամ վեց անհաւատ հեղինակներու անուն տալով,) և այսչափ քննութիւնը բաւական կը

սեպեմ : Երբոր հարցուեցաւ թէ արդեօք միւս
կողմէն երբէք մէկ բան մը կարդացած չե՞ս , խոս-
տովանեցաւ թէ ամենեւին կարդացած չեմ : Իր
բարեկամը ըսաւ թէ ատիկայ ինձի շատ զարմա-
նալի քննութիւն մը կ'երևի , բայց կը փափա-
քիմ լսել քու այդ ամենահաստատ վստահու-
թեանդ բուն փաստը , որուն վրայ որ ամենա-
հանդարտ ապահովութիւնով քու յոյսդ կըռ-
թընած է : Իր պատասխանը էպէս գրեթէ
բառ առ բառ աս էր . « Չեմ կրնար հաւատալ
ան խօսքին որ կ'ըսուի թէ Քրիստոս խաչը ելած
ժամանակը բոլոր երկրին վրայ խաւար եղաւ :
Եւետարանիչներէն զատ բոլոր մատենագիրնե-
րուն անսովոր լռութիւնը կ'ապացուցանեն բանին
սուտ ըլլալը . մասնաւորապէս Սեծն Պլինիոս , որ
եղած խաւարումներուն և օտար պատահունք-
ներուն յատուկ մէկ ցանկը գրեց , անշուշտ աս
դէպքն ալ պիտի նշանակէր եթէ ճշմարիտ եղած
ըլլար » : Իր բժիշկ բարեկամը՝ պատասխանեց ի-
րեն հետեւեալ եղելութիւնները յառաջ բերե-
լով :

Սիրելի բարեկամս , ինձի ներեցէք ձեզի յիշե-
ցունելու թէ ո՞ր կարդացած էք այդ ժամանա-
կակից հեղինակներու լռութեանը և Պլինիոսի
եղած խաւարումներուն մէկ ցանկը յօրինելուն
վրայօք : Ատիկայ կարդացած էք Կիպպոսի Ծա-
դումն և Կործանումն Հռովմայ կայսերութեան
անուն գրքին մէջ : Ետ խօսքը քիչ մը ուժ կ'ու-
նենար , եթէ մէկ եզակի պարագայ մը վրան

պակաս եղած չըլլար, այն է, խօսքին ճշմարիտ
 զըլլալը : Թուղթի վրայ նկարուած ծառ մը կըր-
 նայ կաղնիի նմանութիւն ունենալ, բայց անով
 ճշմարիտ կաղնի եղած չըլլար : Պ. Կիսպօնին
 ըրած պատմութեանը մէջ մէկ խօսք մըն ալ
 չ'կայ ճշմարիտ, թէպէտ և խօսած սուտերը կոկ-
 ուած սուտեր են : Կ'երևայ թէ կատարելապէս
 հաւտացած ես իր՝ Պլինիոս պատահած խաւա-
 րումներուն վրայօք յատուկ ցանկ մը գրած է՝
 ըսած խօսքին : Պլինիոս ամենեւին ատանկ ցանկ
 մը գրած չունի այդ նիւթին վրայօք : Մինակ
 կարճ պարբերութիւն մը նշանակած է, ան ալ
 պատահական ակնարկութիւն մըն է. բոլոր խօս-
 քը տասն և ութը բառերէ կը բաղկանայ : Ե՛հա
 զանոնք կը կրկնեմ՝ քեզի, եթէ լսել կ'ուզես
 զանոնք : Ես է իր բոլոր ըսածը, «իւր խօս-
 քումները՝ երբեմն շատ երկայն կը արեւն, ինչպէս
 որ Կեսարին հասկէն ետքը եղաւ, գրեթէ ասորի ճը-
 արեւը նսեմ մտայ» : Մարդ մը կրնայ ըլլալ որ
 շատ բան լսէ, բայց բոլոր լսածը չ'գրեր : Պլին-
 նիոս Քրիստոսի խաչելութեան ատենը պատա-
 հած խաւարը չ'յիշեր, բայց Կելսոս կը յիշէ,
 և անանկ ալ Թալլոս և Բլէկօն, Արոզինէս,
 Եւսեբիոս, Տէրտուղիանոս, և ուրիշներ ալ, ու-
 ընց մէկ քանին Քրիստոսեայ և մէկ քանին
 Հիթանոս էին* : «Շատ կը ցաւիմ որ ասանկ

* Կըթերցողը կրնայ Horne's Introduction, Թ, հատ, ք.
 գլխուն մէջ տեսնել :

Տեղինակի մը խօսքին հաւատարմութիւն ըրած ես, որն որ թէպէտ նկատմամբ իր մտաւոր ձիրքերուն շատ հռչակաւոր եղած էր, սակայն շատ անգամ իր գրիչը անխիղճ ստութիւն կը յօրինէր, երբոր բանը կրօնքի վրայ դառնար” :

Հիւանդը աս միջոցին լուռ կը կենար, երկայն ժամանակ խորունկ մտմտութի և ավշութեան մէջ ինկաւ. քանի մը օրէն ետքը իր մէկ ազգականին ըսաւ, « Եթէ մանկութեան ատենս կարգացած բաներս մէկ սխալ և թիւր ներգործութիւն մը ըրած են մտքիս դէպ 'ի հակառակ կողմը ծռելու, կարծեմ թէ պարտիմ տանիլ անոր հետեանքները, որովհետեւ հիմա ալ քննութիւն չեմ կրնար ընել” : Եւ սբազմօր բռնեց ու մեռաւ :

Խորհրդածութիւն : Խեղճ մարդ. Եւետարանին ճշմարտութիւնը և Քրիստոնէութեան ապացոյցները իր առջևը բերուեցան, և ինքը երեսը անդին դարձուց ու ականջը գոցեց : Ինքը Քրիստոնէութիւնը ատող արդի մատենագիրի մը Եստուածաշունչին դէմ ըրած խօսքը կարգացեր էր ու մէկանց ընդուներ էր զանիկայ՝ առանց անկէ անդին բան մը հարցունելու անոր վրայ : Ինքը առանց վարկեան մը ուշանալու կամ փոքր ինչ երկբայութեան ստութիւնը ընդուներ էր, ու բոլորովին վստահ էր անոր վրայ, քսան տարի շարունակեր էր անանկ հաւտալով և ամենեին անկէ անդին վկայութիւն մը չ'փնտռելով :

Յիրաւի հարդիկ խաւարը լոյսէն աւելի ին օրէն : Տասը հազար օգտակար եղելութիւններ կային իր առջևը և իր շուրջը՝ պատմութեան էջերուն վրայ նկարուած , որոնք Քրիստոնէութեան կողմանէ կը խօսէին , և ինքը չ'դիտեց կամ չ'յիշեց զանոնք : Եռջի պատմական սուտը՝ որ ինքը կարգաց , զինքը հաճեցուց . որովհետև Յայտնութեան հակառակ էր անիկայ :

Վերգիսիա նահանգին մէջ քանի մը բժիշկներ իրարու ծանուցին թէ Եստուածաշունչը ճշմարիտ չ'կրնար ըլլալ , որովհետև յարութեան վարդապետութիւն կայ անոր մէջ , և իրենք կը խորհէին թէ ասիկայ անկարելի բան մըն է : Եստոնք կը յիշէին մէկ մարդու մը մարմինին պատահած բանը , որուն կտորուանքը աշխարհի տարբեր կողմերը տարուեր էին . կը հարցունէին ուրախութեան խնդումներով , ատոր մարմինը՝ այսքան փոփոխութիւններու տակ երթալէն ետքը , ինչպէս նորէն պիտի կենդանանայ . անգամ մը փտտելէն ետքը հողին հետ խառնուեցաւ ու բոյսերուն մէկ մասը եղաւ . ետքը ժամանակէ ժամանակ ուրիշ կենդանիներու և մարմիններու մէջ մէկ մասերը եղաւ : Եսիկայ հազարաւորները իրենց անհաւատութեան դրութիւնը կը թընցունելու նեցուկ ըրած են , բայց մենք բժիշկները յիշեցինք հոս , որովհետև անոնք ազէկ տեղեակ են մեր յառաջ բերելու եղելութիւններուն , անանկ եղելութիւններ՝ որոնց որ և իցէ մարդ տեղեակ որ ըլլայ բնաւ չ'ներգոր-

Տուիր այսպիսի տղայական տրամաբանութենէ մը, միայն թէ ինքը ստութեան ամենազօրաւոր ակտորժակ մը և ճշմարտութեան կատարեալ զգուանք ու ատելութիւն չ'ունենայ:

Իմաստուն մարդոց յոյսին հաստատութիւնը՝ թէ յարութիւն պիտի չըլլայ, որովհետեւ մի և նոյն մարմինին մասը տարբեր մարդոց և անասուններու կը վերաբերի, մարդոց խաւարը սիրելուն մէկ անանկ ամենապայծառ ու յայտնի ապացոյց մը կու տայ, որ հոս պարտինք քիչ մը ժամանակ և տեղ տալ այս իրենց վստահութեան հիմը քննելու: Պարտինք քիչ մը աշխատութիւն յանձն առնել, և համբերութիւն բանեցունել, որ պատանեաց և անուաներուն կատարելապէս պարզենք ան բանը, որ անդամազննին մը շատ դիւրաւ կրնայ հասկնալ. թէ որ կարող ըլլանք՝ պիտի յայտնենք ու խայտառակենք գիտուններուն յարութեան դէմ ըրած այն առարկութիւնը, որ իբրև դժուարութիւն մը յառաջ բերած են: Աւստի ան ընթերցողները՝ որ արդէն մշակուած է իրենց միտքերը աս բաներուն մէջ, թող երկայնամիտ ըլլան մեզի հետ, երբոր աս ամենուն ծանօթ բաները բացատրելու ձեռք կը զարնենք տգէտներուն օգուտին համար: Եսկէ ելլելիք հետեութիւնը հաւասարապէս ամենուն հարկաւոր է: Եւ անոր մեր նպատակին ունեցած յարաբերութիւնը ամէն մէկուս օգտակար: Երդ՝ հետեալ իրողութիւնները քննենք և զանոնք յիշողութիւններն ու մէջ տպաւորենք:

Իրողութիւն առաջին . — Եստուած արդարեւ թուն ըսած է որ իրենց մարմինները՝ հիմակուան կազմուածքնուն նայելով թէպէտե հողեղէն են՝ սակայն արեւին լոյսին պէս պիտի փայլին , և խիստ փառաւոր պիտի ըլլան : (Տես նաև Կորնթ. ԺԵ. գլուխ :) Եստուած կրնայ խիստ զիմացկուն և խիստ փառաւոր բաներ շինել՝ թէ զիմացկունութեան կողմանէ թէ փառաւորութեան կողմանէ խիստ հակառակ բնութիւն ունեցող նիւթերէ : Ինքը ասիկայ արդէն ըրած է ալ : Ենդամանդը՝ մեր ճանչցած ու զիտցած բոլոր նիւթերուն մէջ՝ ամենէն կարծր և ամենէն փայլունը սեպուած է : Եճուխն ալ մեր զիտցած մարմիններուն մէջ ամենէն սև ու ամենէն դիւրաբեկն է . սակայն՝ աս երկու մարմիններն ալ , ճիշդ մի և նոյն նիւթերէն կը բաղկանան : Արկարագործը չ'զիտեր , բայց իմաստունք զիտեն որ ածուխին ու անդամանդին մէջ տեղը եղած տարբերութիւնը՝ Արարիչին բաղադրիչ Տասանց Կարբէր կարգադրոմիւն մը հրամայած ըլլալն է : Մի և նոյն նիւթերը տարբեր զիրքով զրուած են , և բոլոր տարբերութիւնը աս է : Թէ որ մարդիկ փափաքին որ իրենց մարմինը հիմակուանէն աւելի գեղեցիկ ու փառաւոր ըլլայ , կրնան վստահ ըլլալ որ Եստուած կարող է՝ թէ որ այսպէս ընել արժան սեպէ , առնել մեր այժմեան ապականացու հողեղէն կազմուածքին մէկ մասը , ու անիկայ ուրիշ բան մը շինել խիստ տարբեր փառաւորութեամբ : « Ենարգութիւ-

նով կը ցանուի, ու փառքով յարութիւն կ'առնէ" : Արկրիս մէկ կողմէն ծաղիկ մը կը բուսնի, որն որ գեղեցկութեան և փառաւորութեան մէջ կը փայլի . հողը՝ որմէ անիկայ բուսաւ, բոլորովին սև է :

Իրողութիւն երկրորդ . — Աստուած ըսած չէ մեզի՝ թէ մեր հիմակուան մարմինին որքան մասը յարութեան առտուն մերնոր կազմուածքին հետ պիտի խառնուի : Այն օրինակը՝ որ ներշնչեալ հեղինակը իբրև բացատրութիւն յառաջ կը բերէ այս նիւթին վրայ՝ իր մեզի տուած հրահանգութիւնը աւելի պարզ ընելու համար, ցորենի մը հատն է, որն որ հողին մէջ կը ցանուի, կը փտտի, ու անկէ մէկ նոր հատ մը յառաջ կու գայ : Գուցէ այն ցանուած ցորենի հատին մէկ քսաներորդ կամ մէկ երեսուներորդ մասը հազիւ թէ կայ նոր բուսած հատին մէջ . մընացածը փտտեցան ու մասերը հողին մէջ մընացին : Անոնք հարկաւոր չէին աս նոր մարմինին մէջ, որն որ Աստուած տուաւ ցորենին, և անոր համար անոնք ալ մէկտեղ չբուսան : Աստուած պատշաճ չսեպեց որ մեզի իմացընէ՝ թէ արդեօք մեր հիմակուան մարմինին որքան մասը մեր նոր կերպաւորելու մարմինին հետ պիտի խառնուի . մէկ տասներորդ, մէկ քսաներորդ, և կամ հարիւրերորդ մասը . և պէտք չէ որ ասիկայ հոգընենք, որովհետև այս գործը ամենէն լաւագոյն կերպովը պիտի կատարուի . և մենք ժամանակէ մը ետքը բաւական տեղեկութիւն պիտի ունենանք :

Իրողութիւն երրորդ, — Եթանասուն տարի ապրող մարդ մը խիստ շատ մարմիններ ունեցած է, գուցէ եթանասունէն աւելի կամ գուցէ քանի մը պակաս : Եստուած կամք չքրաւ մեզի զրուցել թէ այս մարմիններուն որմէն ինքը պիտի առնէ նոր մարմինը, կամ արդեօք ամէն մէկէն մէյ մէկ մաս պիտի առնէ :

Արիտասարդ ընթերցողք հոս պարտին ազէկ ուշադրութիւն ընել ու միտքերնին պահել, որ մարդուս ներկայ մարմինը տարի մը առաջ ունեցած մարմինը չէ : Մեր մարմինները անդադար փոփոխութեան մէջ են : Թէ որ մէկ մարդ մը՝ ինչ և իցէ կերպով՝ աւելի չէ՝ միայն մէկ շաբաթ մը կերակուրէ ետ կենայ, շաբթուան վերջը պիտի գտնէ որ՝ իր մարմինը շաբթուան սկիզբը ունեցած ծանրութենէն շատ օխայ պակաս է : Եյս կերպով մարմինը որչափ արագ կը վատի, իմաստունք տակաւին միաբանած չեն : Մեր ընդունած կերակուրը՝ այս ընթացքով մեր մարմինները շարունակ վատելէն պահելու համար է միայն : Ոսկորներն ալ կը փոխուին, բայց մեր կազմուածքին կակուղ մասերուն չափ արագ չեն փոխուիր : Ի՛նչպէս մարմինը կրնայ վատիլ, ու դարձեալ նորոգուիլ, յիրաւի զարմանալի և հետաքրքրական բան մըն է, սակայն առանց ազէկ մտադրութիւն ընելու ու խորհելու դիւրաւ հասկըցուելու բան չէ : Եւելի ազէկ պիտի ըլլայ քիչ մը աւելի դժուարութիւն յանձնառու ըլլալ, ու անդամազննական կամ բնախօսական ոճերը

մէկ դի ձգելով անանկ կերպով մը խօսիլ, որ
 ամէնը գիւրաւ կարենան հասկնալ: Պատանի
 ընթերցողք՝ այսպիսի իրողութեան մը, որ անմի-
 ջապէս յարաբերութիւն ունի բուն իսկ իրենց
 մարմիններուն յարութեանը հետ, վերահասու
 եղած ատեննին, անտարակոյս պիտի զմայլին
 Եստուծոյ զարմանալի գործքերուն վրայ: Տը-
 ղաք անգամ գիտեն թէ ինչ է երակ կոչուած
 բանը: «Նաև կարող են հասկնալու թէ ինչ ըսել
 է թէ երակը կրկին և կրկին ճիւղերու բաժնուած
 է մինչև որ շատ բարակ թելեր կ'ըլլան, ինչպէս
 որ բորբոքած աչքի մը ճերմակին վրայ կը տես-
 նուի: Գարձեալ, կրնան մտօք ըմբռնել թէ՛ ե-
 թէ այս մանր երակներուն մէկը հազար ճիւղե-
 րու բաժնուելու ըլլայ, իւրաքանչիւր թելը այն-
 քան բարակ պիտի ըլլայ՝ որ մերկ աչօք պիտի
 չ'կրնայ տեսնուիլ: Այլ թէ որ ասոնցմէ հազա-
 րաւորները դարձեալ հազարաւոր ճիւղերու
 բաժնուին, մէկզմէկու վրայ պիտի դիզուին գըլ-
 խու մազերէն աւելի բարակ և աւելի խիտ: Բը-
 ժիշկները՝ աս մանր երակներն ընդհանարանօրէն
 արեան՝ կը կոչեն: Եսոնց մէջերէն և քովերէն
 ուրիշ ընդունարաններ ալ կան, որ ասոնց չափ
 մանր և ասոնց չափ բազմաթիւ են, բայց անոնք
 ընդունարանք արեան չեն կոչուիր: Թէ որ կա-
 շիէ խողովակի մը բերանը պզտիկ գունտ մը դնելու
 ըլլանք, ու մատուրներովն իս ետեւէն սխմելով դէպ
 'ի յառաջ սկըթելու ըլլանք, կրնանք մէկ ծայ-
 րէն մէկալ ծայրը մղել զանիկայ: Եհա՛ ճիշդ աս

Ճամբով է որ աս անհամար միլիոն ընդունարան-
 ներուն մէջէն կ'անցնի կերածնիս, ու մարմիննուս
 ամէն մէկ մասին կը հաղորդուի ուր որ պէտք է :
 Են բաները՝ որ ալիւրի փոշիէն շատ աւելի մանր
 են, անանկ որ աչքով չեն կրնար տեսնուիլ, մա-
 սունք կը կոչեմք : Արբոր մեր հիմակուան մար-
 մինը բաւական երկայն ժամանակ ապրելու ըլ-
 լայ, անանկ որ խոր ծերութեան հասնի, ան ժա-
 մանակը շատ փոփոխութեան կարօտ պիտի ըլ-
 լայ, և այս փոփոխութիւնը յառաջ պիտի եր-
 թայ աս մազանման խողովակներուն մարմինին
 ամէն մէկ մասին սննդական մասունքներ հաղոր-
 դելովը . ընդունարանը մասունքին ետեւէն սխմե-
 լով կը սկրթէ և յառաջ դէպ 'ի մորթին կը հը-
 րէ, և մարմինին մեծ մասը հանապազօր կը կոր-
 սուի՝ անզգալի արտաշնչութիւն կոչուած գոր-
 ծողութիւնով : Աս ընդունարաններէն ուրիշ-
 ները մէկ տարբեր ուղղութիւնով մը կը գործեն,
 և հին մարմինը մասունք մասունք առնելով աղիք-
 ներու ճամբով փորը կ'իջեցունեն և անկէ դուրս
 կ'ելլէ : Բայց ուրկէ որ աս մասունքները կ'առ-
 նուին՝ հարկաւ ան տեղերը պարապ կը մնան . և
 թէ որ անոնց տեղը չլեցուի, մարդը կը տկարանայ
 կամ կը վատի : Եւ մէն մէկ օր կերածնիս ստամոքսը
 կ'երթայ . հոն պատրաստուելով այս մանր ըն-
 դունարաններուն մէջէն մասունք մասունք մար-
 մինին ամէն մէկ մասին կը հաղորդուի և այն պա-
 րապութիւնները կը լեցունէ : Եւ հա՛ այսպէս կար-
 ծեմք թէ ամէն մարդ զիւրաւ կրնայ հասկնալ

Հանապազօրեայ կերակուրի եղած հարկաւորութիւնը, և ասանկ սքանչելի ընթացքով մը մեր փճացող մարմինին անդադար սնանիլը: Բայց խուզարկու մտքի տէր մարդիկ շատ անգամ կը հարցունեն, «Թէ որ իմ մարմինս այսպէս բուրրովին կը փոխուի, և ան ալ շատ անգամ, ուրեմն ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ միշտ նոյնը կ'երեւիմ, կամ ձեռք կերպով մը չ'փոխուիր»: Պատասխան. Եսիկայ շատ դիւրաւ պիտի հասկնաս՝ թէ որ ուզես քիչ մը ուշադրութեամբ խորհիլ անոր վերայ: Պնակ մը առ և անիկայ կարգ մը խնճորով լեցուր: Եռաջին կարգին վրայ երկրորդ կարգ մըն ալ շարէ, և անոր վրայ ալ երրորդ մը, և այսպէս շարունակէ. քիչ մը յառաջ երթալէն ետքը, առջևդ խնճորէ բուրգ մը պիտի ունենաս, որուն գագաթը մէկ հատ խնճոր մը պիտի ըլլայ իբրև գլուխը կամ թագը: Հիմա դիցուք թէ մէկ մարդ մը կը մօտենայ պնակին, ու խնճոր մը կ'առնէ և մէկ դի կը նետէ: Սրիշ մարդ մը անմիջապէս ուրիշ խնճոր մը կը գնէ տեղը՝ ճիշդ անոր չափ մեծութեամբ, բուրգդ տակաւին եղած տեղը պիտի կենայ և ճիշդ նոյն ձևը պիտի ունենայ: Այլ դիցուք թէ առջի մարդը անդադար և ամենայն արագութեամբ հեռոյձ տէ խնճորները կ'առնէ մէկ դի կը նետէ, որ ատեն երկրորդ մարդն ալ հաւասար արագութեամբ ամէն մէկ առնուածին տեղը ուրիշ խնճոր մը կը կը գնէ. խնճորիդ պնակը կրնայ հազարաւոր անգամ աս ձևով փոխուիլ ու բուրգդ

իր ամբողջ ձևովը տակաւին նոյնը կը մնայ : Եյս պէս քու մարմինդ ալ կը փոխուի և կը նորոգուի՝ ամենանուրբ մասունքներու անդադար մէկ կողմանէ առնուելով և մէկ կողմանէ տեղը դըրուելովը : Մարմինիդ ձևը կը մնայ թէպէտև առջի տարիները ունեցած մասունքներէն բան մը չէ մնացեր (հոգիէն զատ) : Մարդուս անմահ մասն է , որ իւր իրական նոյնութիւնը կը կազմէ : Օրհնեալ ըլլայ ողորմութեան Եստուածը , որ հոգին չմաշիր , և փառաւորեալ ըլլայ իր Սուրբ անունը , որ մարմինը այս կերպով կը մաշի և կը նորոգուի , ու այսպէս կը յիշեցունէ մեզի մեր Երկնաւոր Հօրմէն ունեցած կախումը : Չորորդ իրողութիւն . — Երբէք ունեցած չենք անանկ մարմին մը , որուն մէկ մէկ մասը աշխարհիս ամէն մէկ անկիւններէն եկած չըլլայ : Բրինձը՝ որն որ մարդուս սնունդին մէկ երեւելի մասը եղած է , ընդհանրապէս Եգիպտոսէն և ուրիշ հեռու երկիրներէ կու գայ : Սուրճը՝ որ մեր մարմինին մէկ մասը կը կազմէ , կու գայ Երաբիայէն և Եմերիգայէն : Շաքարը կու գայ Եմերիգայէն , և շատ ձուկեր հեռու ծովերէն : Բնութեցող՝ թէ որ Տէրը քեզի քանի մը ամիս ալ կեանք տուած է , անշուշտ նոր մարմին մը պիտի ունենաս , այդ մարմինը ո՞ւսկից պիտի գայ : Յայտնի է որ Հանապազօր հաց և կերակուր պիտի ուտես . բայց ցորենը՝ որմէ այն հացը պիտի շինուի , հաւանականաբար հիմա հեռու երկիր մը արտի մէջ կը բուսնի կոր : Եւ այս ցորենին աճումը ի՞նչ

եղանակաւ յառաջ կ'երթայ : Տունկերը իրենց աճմանը և սնունդին մեծ մասը շուրջերնին եղած օդէն կ'առնեն • անիկայ անոնց ծակտիկները կը մտնէ , ու տերեւները կը ծծեն զանիկայ , և այսպէս անոնց նիւթերուն մէկ մասը կը ձեւացունէ կամ կը բաղկացունէ : Բայց երկրիս օդը շարունակ փոխուելու վրայ է , և սաստիկ հոսանքներով երկրիս մէկ մասէն միւսը կը վազէ : Եյս անդադար շարժումը զանիկայ մաքուր պահելու համար խիստ հարկաւոր է : Են օդը՝ որ քեզի սնունդը ըլլալու ցորեններուն աճմանը պիտի ծառայէ , հիմա անոնց շուրջը չէ • երկրիս միւս կողմն է : Արկինքէն եկած անձրեւներն ալ տունկերուն աճում և սնունդ կու տան : Ցորենին մէկ մասը ջուրէն կը բաղկանայ , ան ալ կարեւոր մասը : Բայց այդ ջուրը հիմա արաին մէջ չէ : Եմպերը հեռու տեղերէ կու գան : Քեզի սնունդը ըլլալու բոյսերուն աճմանը պէտք եղած անձրեւները գալու համար , պէտք է որ հեռաւոր ովկիանոսներուն մակերեւոյթի ջուրերը շոգիի դառնան : Կերած բաներուդ մէջ երբէք անանկ բան մը չկայ , որուն մէկ մասը երկրիս հեռաւոր քաղաքներէն և ովկիանոսներէն ու մթնոլորտէն ժողովուած չըլլայ :

Եյս իրողութիւններուն մեր նպատակին ունեցած յարաբերութիւնը : — Հոս կը տեսնենք մէկ մարդ մը որ բոլոր աս իրողութիւններուն ծանօթ է : Ինքը գիտէ որ եթէ ապրելու ըլլայ , ապագային մէջ իր ունենալու մարմինը՝ հիմա ցրուած ու խառնուած է երկրիս բոլոր տարերք-

ներուն մէջ , օղին և ջուրին մէջ , բայց նոյն ատենը անանկ կը հաւատայ թէ՛ երբոր ինքը մեռնելու ըլլայ ու իր մարմինը նորէն իր առջի վիճակին դառնայ , տարերքներուն խառնուի և ասդին անդին ցրուի , Աստուած չկրնար զանոնք նորէն մէկտեղ հաւաքել :

Իրաւամբ երկինքը սուգ կ'ընէ , երկիրը կը զարմանայ , և դժողքը ուրախութիւն կ'ընէ : Եթէ անձամբ տեսած ու լսած չըլլայի , ամենեւին չէի կրնար հաւատալ աս բանին : Ուսումնական մարդ մը կատարելապէս գիտէ՝ թէ ինքը իր կեանքին մէջ դուցէքսան և կամ աւելի անգամ նոր մարմին ունեցած է , որուն բաղադրիչ մասունքները աշխարհիս անկիւններէն հաւքուած են . սակայն յաւիտենակութեան համար իր կրթութենաց նեցուկը աս է , թէ Աստուած աս բանը անգամ մընալ յարութեան օրը չկրնար ընել : Իւր յաւիտենական ակնկալութիւններուն շէնքը սա դաւանութեանը կամ յոյսին վրայ կեցած է , թէ Արարիչը՝ որ մարդու մը յիսուն նոր մարմիններ տուած է , յիսունըմէկերորդ մը տալու ջանքին մէջ պիտի չյաջողի , եթէ ջանայ բոլոր աս մարմիններէն մէկ նոր մարմին մը ձեւակերպելու : Եթէ աս գրութիւնը կամ կրօնական դաւանութիւնը՝ մարդուս ճշմարտութեան դէմ ունեցած ատելութենէն և խաւարը սիրելէն առաջ եկած չէ , ան ժամանակը պատճառ և արդիւնք ըսուած բան ալ չկայ : Սիրելի՛ բարեկամս , ես ձեր այդ ապաստանութեան աշտարակին վրայ չեմ նախան-

ձիր : Ար խնդրեմ որ ինձի ալ չբարկանաք՝ եթէ յաւիտենական վէմը ինձի ապաստանարան ընտրելու ըլլամ աշխարհիս այս երկբայելի տատանմանը մէջ :

ԳԼՈՒԽ ԵԱ

ՆՈՅՆ ՆԻՒԹԻՒՆ ԵՒ ԵՐՈՒՆԵԱՍԻԹԻՒՒՆԸ :

Լատիններէնի հռչակաւոր ուսուցիչ մը՝ որ Եստուածաշունչը և շատ մըն ալ արտաքին պատմութիւններ կարդացեր էր, կը պնդէր թէ ես՝ Նոր Կտակարանը չեմ կրնար ընդունիլ . «Որովհետեւ, կ'ըսէր, Քրիստոնէութեան թըշնամիները՝ հեթանոս մատենագիրները անշուշտ պիտի խօսէին Քրիստոսի և իր Առաքեալներուն վրայ, և կամ անոնց դրութիւններուն ու ըրած հրաշքներուն վրայ, եթէ անոնք իրաւ կատարուած ըլլային» :

Եյս առարկութիւնը իր ըրած դաւանութեանը հիմն էր և ունեցած վստահութեանն ալ սիւնը : Ուրիշ հազարաւորներ ալ եղան որ ճիշդ ասանկ կ'ըսէին, և տակաւին ալ կ'ըսեն :

Եյս առարկութիւններուն ուժն ու արժէքը ցուցնելու համար՝ արտաքին պատմութեան վերաբերեալ նիւթերու դէմ բերուած՝ ասոր նման իմաստակ ձեռնարկութիւններ պիտի ակնարկեսք : Դիցուք թէ կիրքոտ և բարձրաձայն խօ-

սող երիտասարդի մը պատահելու ըլլաս, որն որ մէկ տհաճութիւն մը ունենայ Ռուսաց հիմակուան պատերազմին մէջ եղած պատահմունքներուն դէմ: Ե, յս երիտասարդը բարկացեալ դէմքով և վառվռած աչուրներով կ'աղաղակէ թէ, ես ան կողմերէն եկած լուրերուն կէսին անդամ չեմ հաւատար: Իր ամենագլխաւոր դժուարութիւններուն և ամենազօրաւոր առարկութիւններուն մէկը հետեւեալ կերպով կը ցուցնէ. «Ամենեին չեմ կրնար հաւատալ թէ Ռուսաց բանակը եկած՝ Սիլիսդրէի քաղաքը պաշարած ու յաղթուելով ետ գացած ըլլայ. որովհետեւ եթէ ասանկ դէպք մը պատահած ըլլար, անշուշտ օրագիրները պիտի գրէին և հոս մարդիկ պիտի գիտնային և շատ պիտի խօսուէր»:

Երբ՝ դիտէ հիմա, ահա աս զարմանալի դժուարութեան զաղտնիքը պարզապէս սա է, որ եթէ Ռուսերը հոն գային և յաղթուէին, անշուշտ հոս գրուած ու խօսուած պիտի ըլլար: Չկայ ամենեւին մէկ բան՝ որ Սիլիսդրէի պաշարման դէմ բերուած այս առարկութեան ուժը տկարացնէ, միայն թէ աս մէկ պարագան՝ որ օրագիրները և ուրիշ մարդոց նամակները կ'իմացունեն, և հոս շատերը գիտեն, ու կը խօսուի:

Եթէ ոմանք յամառութեամբ ինքզինքնին գլխովին տգէտ կը պահեն Սիլիսդրէի մէջ եղած գործքերուն և դարձուածքներուն վրայ, անշուշտ աս իմաստակ ձեռնարկութիւնը մեծ ազդեցութիւն պիտի ունենայ իրենց մտքին վրայ:

Բայց երբոր ամբողջ ճշմարտութիւնը ըսուի՝ մեզ այսպէս կը թուի թէ՛ քիչ մը արթուն մտքի տէր մարդ մը իսկոյն դէմ պիտի դառնայ և արհամարհէ ան առարկութիւնն ընողը : Ա՛իշտ ասոր պէս է երբոր Յայտնութիւնը արհամարողը կ'ըսէ թէ ես Աւետարանին չեմ կրնար հաւատալ , որովհետեւ խիստ հաստատուն ասինչաւելի թանկ մը կը տեսնեմ՝ որ Աւետարանիչներէն զաստ մեզ հաստատու գիրներն ալ յիշատակելու էին ան ժամանակի պատահած թանկերը : Արդարև ճշմարիտ է որ ասանկ վկայութիւններ , արձանագրութիւններ և ակնարկութիւններ կը յուսացուէր արտաքին մատենագիրներէ , բայց աս առարկութեան բոլոր ուժը կորսնցունող բուն բանն ալ պարզապէս աս է՝ որ ասանկ հեթանոս մատենագիրներու պատմութիւններ և վկայութիւններ աս օրուան օրս ձեռքերնիս խիստ շատ կան : Առարկուն ոչ միայն տգէտ է ան դարուն մատենագրութեանը վրայ , այլ և մշտնջենաւորապէս նոյն տգիտութեանը մէջ մնալու ընթացքին մեջ է , ինչպէս որ հետևեալ իրողութիւններով պիտի ցուցընենք : Վօլնէյ , Հիւմ , Վօլթեր , և ուրիշ երևելի անհաւատ հեղինակներ գլխովին Սոսիալիստներ կ'ընեն՝ նկատմամբ աս բաներուն : Աստուտ ու մտաւ խօսքերը Աստուածաշունչը անարգողները կը կարդան , և անմիջապէս կը հաւատան ըսածնուն , ու ալ ամենեկին չեն մոռնար . բայց Աւետարանին բարեկամներուն ասոնց դէմ դրած պատասխանները ամենեկին չեն կար-

դար • կամ թէ որ երբէք կարդան , անիկայ ալ խիստ հարեանցի և թուլ կերպով , և գրեթէ ամիս մը չանցած բոլոր կարդացածնին կը մոռնան : Բոլոր աս ըսուածներն՝ ընթերցողը եթէ կ'ուզէ , կրնայ անձամբ դիտել բուն իր անձին համար : Կրնայ ստուգել այս իրողութիւնները • իրօք քննութիւն ընելով կրնայ ասոր փորձը ընել հետեւեալ կերպին նման ընթացք մը բռնելով : Պիցուք թէ անհաւատի մը քով թող երթայ և առաջ թող անոր յիշեցունէ , թէ Յուլիանոս կայսրը ծաղկեցաւ Եռաքելոց ժամանակէն քիչ ժամանակ ետքը , անանկ որ իր մեծ հայրը անոնց քարոզութիւնը մտիկ ընողներուն հետ ժամանակակից եղած ըլլալու է , և թէ աս ինքնակալը ոչ միայն քաջ պատերազմող մըն էր , այլ և երեւելի մատենագիր մը՝ ընդարձակ հմտութեան տէր • Քրիստոնէութեան դէմ թէ գրութիւն թէ պատերազմ՝ ըրած ատենը իւր դառնութիւնը այնքան սաստիկ էր՝ որ իր բոլոր զօրութիւնը ՚ի գործ կը դնէր : Եւ անկէ ետքը հետեւեալ հարցմունքներուն նման քանի մը խնդիրներ ընէ անոր • « Եյս գիտնական կայսրը իր գրութեանցը մէջ Պետրոսի և Պօղոսի վրայօք ինչ և ինչպէս կը խօսի , զորոնք այնքան դառն թշնամանօք կ'ատէր » : Միթէ միջոց ունէ՞ր իմանալու թէ արդեօք Քրիստոս ջուրերուն վրայէն իրաւ քալե՞ց՝ թէ ո՛չ : Եյո՞ , ասիկայ ինքը խոստովանեցաւ թէ քալեց : « Ի՞նչ կը պատմէ Յուլիանոս Հրէաստանի դեղերուն մէջ կոյրերուն աչքերուն բաց-

ուելուն վրայօք՝ և Ե : Բնթերցող , այս հարցունմները ընելով պիտի տեսնես որ՝ հեթանոս մատենագիրներու վկայութիւն հարցունող փնտռող մարդը՝ այս տեսակ եղելութիւններու վրայ կամ ամենեւին տեղեկութիւն չունի , և կամ յիշողութիւնը այնքան տկար է , որ չ'կրնար անոնց գրութիւններէն գէթ իրեք իրողութիւններ միտքը պահել և պատմել : Հարցո՛ւր Աթենացի Արիստիտէս անուն Յոյն իմաստասէրին համար , որ հեթանոսութիւնը թողուց և քրիստոնեայ եղաւ , ու կայսրին ալ նամակ մը գրեց , Ե , Ե : Հարցո՛ւր՝ աս մարդը ի՞նչ կը խօսի իր օրովը Առաքելոց ըրած բժշկութիւններուն վրայօք : Հարցո՛ւր ատ հակառակորդին՝ թէ արդեօք այս փիլիսոփային տուած վկայութիւնը կը տկարանայ՝ Քրիստոնէութեան ապացոյցները իր մտքին մէջ աւելի զօրաւոր ըլլալով իր հայրենի կրօնքը ձգելուն և մկրտուելուն համար : Հարցո՛ւր առարկուին , ի՞նչ կը գրէ Կելսոս Յիսուսի ընկերներուն վրայօք , (որ՝ ինչպէս որ ինքը կ'ըսէ , Քրիստոս իրմէ միայն քանի մը տարի առաջ էր) : Հարցո՛ւր՝ ի՞նչ խօսած է աս մատենագիրը Փրկչին մարմին առնելուն — կոյսէ մը ծնելուն — Ազիպտոս փախչելուն — մկրտուելուն , և շատ ուրիշ բաներուն վրայօք , և պիտի տեսնես որ նախնի քրիստոնեայ մատենագիրներու վկայութիւնը՝ Քրիստոսի բարեկամ ըլլալնուն համար չ'ընդունող մարդը բոլորովին տրդէտ է նոյն իսկ անոր լայնօրէն տուած վկա-

յութիւններուն , ըրած խոստովանութիւններուն և ըրած ակնարկութիւններուն վրայ : Եսանկ մարդը հարկաւ Քրիստոնէութեան ապացոյց չ'կրնար գտնել : Ենհաւատները 'Նոր կտակարանին և անոր մէջ պատմուած բաներուն հարազատութեանը համար հեթանոս մատենագիրներու վկայութիւն կը պահանջեն . բայց նոյն իսկ հեթանոս և հրէայ հեղինակներու աս բանին վրայօք տուած վկայութիւնները գլխովին մոռցած են , և կամ թէ ամենեին գիտցած չեն :

Ենոնք՝ որ կը կասկածին թէ գիտուն անհաւատներուն վրայ ալ այսպէս է բանը , կրնան իրենք անձամբ ստուգել ասիկա . թող երթան անանկ մէկու մը՝ ու հարցունեն անոր թէ ի՞նչ կը խօսի Ղուկիանոս Քրիստոսի խաչելութեանը և անոր հետեողներուն սովորեցուցած սիրոյ վարդապետութեանը վրայօք : 'Սա և իր աշակերտներուն վարմունքին համեստութեանը և պարզութեանը ու անմահութեան համար ունեցած յոյսերնուն , և շատ ուրիշ բաներու վրայօք : Բոլոր աս հարցմունքներովը պիտի տեսնեն որ գլխովին տգէտ են անոնք թալմուտի , Ղուկիանոսի , Պօրփիւրոսի , Կելսոսի , Տակիտոսի , Պլենիոսի և Յովսեփոսի , կամ ուրիշ ան ժամանակի մատենագիրներու տուած վկայութիւններուն վրայ , կամ թէ ան մասին յիշողութիւննին բոլորովին շփոթած է :

Ուրիշ եղելութիւն մըն ալ շատերուն մէջէն ընտրելով՝ պիտի ակնարկենք սա ցուցընելու հա-

մար թէ անոնք՝ որ հեթանոսի վկայութիւն
կը փնտռեն, ճշմարիտը ըսելով՝ և ոչ մէկ վկա-
յութիւն մը կ'ուզեն այս նիւթին վրայ :

Եյս եղելութիւնը երիտասարդներուն և ուսմ-
կաց առջեւը աւելի պարզ և դիւրին ընելու հա-
մար, հոս հին պատմութեանց վերաբերեալ քա-
նի մը ծանօթութիւններ պիտի տանք : Հռով-
մայեցիք սովորութիւն ունէին իրենց արքունի
դիւանին մէջ հրաշալի և տարօրինակ դէպքերը և
պատահարները արձանագրելու պահել : Ենոնց
կառավարիչները նշանաւոր եղելութիւններուն
պատմութիւնը գրութեամբ թագաւորին կը խոր-
կէին, որոնք կը պահուէին նոյն կառավարիչնե-
րուն անունովը, զոր օրինակ, կառավարիչներուն
Գործք անունով : Ըստ այնմ Պիղատոս Փրկչին
կենացը՝ հրաշքներուն՝ խաչելութեանը՝ յարու-
թեանը՝ և համբարձմանը վրայով պատմութիւն
մը խրկեց Տիբերիոս կայսրին : Եւ այս գրու-
թիւնները կը կոչուէին Գործք Պիղատոսի : Յուս-
տիանոս՝ (որ Յովհաննէս աւետարանիչին մեռած
ատենը տղայ էր՝) քառասունուչորս տարեկան
հասակին մէջ քրիստոնէութեան դարձաւ, և
Հռովմ գրեց՝ շնորհք և ազատութիւն խնդրելով
Ենտոնինոս ինքնակալէն՝ Քրիստոնէից համար :
Ինքնակալին և անոր ծերակոյտին գրելով՝ մեր
Տէրօջը կենացն ու մահուանը վրայ, և յարու-
թիւն առած մեռելներուն ու բժշկուած հիւանդ-
ներուն վրայ և՛, և՛, կը յաւելու, և «ուս քա-
ներոն այսպէս Գործք-իլը կրնաս գիտնալ Պոն-

պայի Պիղատոսին ժամանակը եղած գործ+երէն՝ : Տերտուղիանոս՝ կայսրին գրեց , և ան ալ կը յիշէ Պիղատոսի գործ+ը : Հին քրիստոնեաները հեթանոսներուն հետ ըրած վիճաբանութիւններնուն մէջ կը յիշէին Պիղատոսի գործ+երը՝ իբրև անանկ հեղինակութիւն մը՝ որուն վրայ մէկը չէր տարակուսէր : Ես բաները գրողները կամ աս հաւատացեալները իրենց զարձի գալէն առաջ կամ հրէայ էին և կամ հեթանոս , ու երբեմն կ'ատէին Քրիստոսի անունը :

Ընթերցող՝ գնահատեալ ան առարկութիւն ընողներուն հարցուր թէ « Պիղատոսի գործքերը՝ որ Յուստիանոս Վկային նամակներուն մէջ կը յիշուի , անոր իր առջև հաւատքը ուրանալ և Քրիստոնէութիւնը ընդունելուն համար՝ կը կորսնցունէ՞ իր հարազատութիւնը և զօրութիւնը : Այլ թէ Յուստիանոս կամ Տերտուղիանոս և կամ ուրիշները , որ կայսրին և ժողովին գրեցին՝ խնդրելով իրենց և իրենց եղբարցը կեանքը՝ և մարդասիրութիւն՝ շնորհք ու հանգստութիւն բոլոր Եկեղեցւոյն , միթէ վկայութեան պիտի կոչէի՞ն անանկ նամակներ՝ որ անոնց քովը չկար , և դիւանի յիշատակարաններ՝ որ անանկ բան չկար » : Եւ պիտի տեսնէք որ չեն գիտեր Յուստիանոսի՝ Տերտուղիանոսի՝ Երանոսի՝ Աղեմէսի և Յովսեփոսի ո՛րքըլը , անոնց ո՛ւր բնակիլը , երբ ծաղկիլը , անոնց գրութիւնները կենալը կամ չ'կենալը կամ ի՞նչ բանի վրայ գրելնին :

Երբ որ անոնք իրենց անունով խոսեցան , անոնք իրենց անունով խոսեցան :

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

Մշտակայ պատմութեան անհասարակութիւնն :

Ըսենք թէ անսովոր պայծառութեամբ լոյս մը
կը վառի մէկ մարդու մը մօտերը՝ որ կ'ատէ անոր
ճառագայթները . դիցուք թէ իր պարտաւորու-
թիւնն է ան փառաւոր լոյսին նայիլ , բայց ինք
կը մերժէ . այս ընդդիմութիւնը այլ և այլ եղա-
նակաւ 'ի գործ կը դրուի , բայց ամէնը մէկ վախ-
ճանի կը ծառայեն , այսինքն լոյսին չ'նայիլ :
Նախ և առաջ անոր չմօտենար : Են ատենը՝
ըսենք թէ հրեշտակ մը իջնէ և ձեռքէն բռնէ ու
անհակառակելի ուժով մօտը տանի զանիկա .
ասով իր նպատակը պիտի կատարուի՞ , ո՛չ . իր
նարքներուն մէկը առնուեցաւ՝ բայց ուրիշ մը
կընայ գործածել . դուրսը անդին կը դարձունէ :
Վերջը երբոր բռնի երեսը լոյսին կը դարձունեն ,
ձեռքը երեսին առջևը կը բռնէ . և երբոր աս ալ
բռնութեամբ անդին առնուի որ լոյսը տեսնէ , աչ-
քերը կը գոցէ : Ղիշտ ասանկ եղած է մարդուն
անկեալ բնութիւնն ալ՝ ամէն դարու մէջ ճշդ-
մարտութիւնը ընդունելու նկատմամբ :

«Եթէ ես ըլլայի Սինա լեռանը մօտը՝ , կ'ը-
սէ պատանի մը , «Մովսէսի և Յեսուի օրերը ,
եթէ կենայի որոտումը գոռացող լեռանը ոտքը
և լսէի Եստուծոյ ձայնը՝ որ կը խօսի ան ազգին ,
ես բնաւ չէի տարակուսէր Եհովային կարողու-

Թեանը վրայ • եթէ չուէի ան ճեղքուած ծովուն մէջէն և տարիներով ուտէի ան մանանայէն, բընաւ կասկած չէի ունենար զիս առաջնորդողը Եստուած ըլլալուն” :

Եւ ոչ Խորայէլացիք ասանկ կասկած մը ունեցան • աս չէր անոնց անհաւատութեան ձևը : Բողոք իրենց ապստամբութիւններուն մէջ բնաւ չ’տարակուսեցան Եհովային զօրութեանը վրայ, կամ իրենց ճամբորդութեանը մէջ պատահած բաներուն վրայ : Ընոնց ճշմարտութեան դէմ ունեցած տհաճութիւնը ինքզինքը կը յայտնէր հետևեալ կերպովը • “Երդեօք չ’կրնա՞ր ըլլալ որ այլ և այլ աստուածներ մէջերնին բաժնած ըլլան երկրին կառավարութիւնը : Մենք գիտենք որ մեր Եստուածը զօրաւոր է • բայց մեր դրացիները կ’ըսեն թէ իրենց աստուածն ալ զօրաւոր է : Եղէկ չէ՞ որ երկուքին ալ հաճոյ ըլլալը նայինք : Խեղացութիւն չէ՞ ամենուն ալ հաշտութիւնը ընդունիլ : Ընոնց պաշտօնը դիւրին կը կատարուի, և շատ հաճոյական է • անոր մէջ խաղ պար և զուարճալի խնճոյքներ կան” : Ընդարուն անհաւատութիւնը կռապաշտութեան անհաւատութիւն էր :

Եթէ այսօր մէկ մեծ մարդ մը մեր մեծ քաղաքներուն մէկուն փողոցը կանգնէր մէկ ոսկեղէն կամ արծաթեղէն պատկեր մը, ինչո՞ւ համար ժողովուրդին՝ անոր երկրպագութիւն ընել պիտի չ’կրնար տալ • միթէ անոնց՝ Եստուածաշունչը սիրելուն կամ Քրիստոսի անունը կամ

անոր կամացը պատուէրները յարգելնուն համար, ո՛չ, հազարաւորներ կան այնքան չար՝ այնքան հեշտասէր ու պիղծ որ գրեթէ մարդանկէ աւելին չ'կրնար երեւակայել: Մեր երկրին չարերուն այս կերպ կռապաշտութեան մէջ իյնալու վտանգ չ'կայ, վասն զի չեն կրնար: Եստուծմէ հեռանալու այդ ճամբան գոցուած է: Գիրքերը՝ կրթութիւնը՝ ճշմարտութիւնը՝ գիտութիւնը և երկնային լոյսը այնքան մօտ եկած է իրենց, որ այս կերպ մոլորութիւնով չեն կրննար խաբուիլ: Ե, յսպէս էր ան ատենն ալ երբոր Երուսաղէմի փողոցները կը կենար Փրկիչը: Վախ չ'կար որ ան ատենի մարդիկը փայտեղէն կամ քարեղէն կռռքեր կանգնեն և անոնց երկրորդագութիւն ընեն իրենց հայրերուն պէս: Եստուած վերցուցած էր աս ապաստանարանը: Ուրեմն ճշմարտութիւնը կ'ընդունի՞ն: Հիմայ պիտի մտիկ ընեն ու նազանդի՞ն, ո՛չ: Են ատենը կ'ըսեն, «Ետիկա դեերը կը հանէ դեերուն Բէեղզերուղ իշխանովը»: Են ատենի անհաւատութեան կերպն ալ աս էր: Հեթանոսներն ալ աս ջատագովութիւնը բռնեցին իրենց Քրիստոսը չընդունելուն: Ենոնք ամէնը աս կերպով քաջալերութիւն կ'առնէին Քրիստոսը մերժելու: Թալմուտը գրողները աղէկ գիտէին իրենց օրուանը եղած բաները: Բաւական տեղեակ էին Փրկիչին գործքերուն և քաջածնբուն: Ուրեմն ի՞նչպէս անոր աշակերտ չեղան: Ի՞նչ կերպ կար՝ որով կրնային մերժել ճշմարտութեան

Հազանդիլը : Կ'ըսեն թէ անիկա Եստուծոյ ան-
ճառ անուանը ուղիղ չնշմունքը սովորեր էր . և
կ'ըսեն թէ ասիկայ տաճարէն գողցաւ : Դարձ-
եալ կ'ըսեն թէ Եգիպտոս գացեր էր . և հոն
մոգական արուեստը սովորեցաւ և իրմէ առաջ
եղողներուն ամենէն ալ աւելի ճարտար և յաջող
կերպով կը գործածէր : Ենոնք կ'ընդունին թէ
անիկա Հեղին աղջկանը Սարիամին որդին էր և
խաչուեցաւ Պասեքի իրիկունը , և իրեն գեմ
բերուած վկաները սուտ վկայ էին , և՛ , և՛ , և՛ :

Քրիստոնէութեան ամենադառն հակառա-
կորդներուն մէկը Կելսոս՝ որ երկրորդ դարուն
վերջերը գրեց , կը խօսի քրիստոնէական կրօնքին
հիմնադրին վրայ՝ որպէս թէ իր ժամանակէն քա-
նի մը տարի առաջ էր . և կը յիշէ Յիսուս Քր-
իստոսի վրայօք Եւետարանին պատմութեանը
գլխաւոր դէպքերը , ըսելով թէ Եւետարանիչ-
ներուն պատմութիւններէն օրինակեցի : Ինչ-
պէս որ առաջ ըսինք , աս գիրքերէն քաղուածք-
ներ կ'ընէ իբրև Յիսուսի ընկերներուն և աշա-
կերաններուն գրածը՝ ան հեղինակներուն անուն-
ներովը , որով որ հիմա կը կոչուին ան գիրքե-
րը : Սասնաւորապէս կը յիշէ անոր մարդեղու-
թիւնը՝ կոյսէ մը ծնիլը՝ մոգերէն երկրպագու-
թիւն ընդունիլը՝ Եգիպտոս փախչիլը՝ և մա-
նուկներուն ջարդուիլը : Կը յիշէ Քրիստոսի
Օովհաննէսէն միրտուիլը՝ Սուրբ Հոգւոյն ա-
ղաւնակերպ իջնիլը՝ և երկինքէն եկած ձայնը թէ
իմ Որդիս է ասիկա , իր աշակերտները իբրև

մարգարէ զինքը ընդունելին՝ և անոր զինքը ո՛վ մատնելիքը՝ ինչպէս նաև իւր մահուանն ու յարութեան պարագաները առաջուց գուշակելը : Ար վկայէ թէ Քրիստոս աստուածային էակ մը կը սեպէին աշակերտները և երկրպագութիւն կ'ընէին անոր . և կը պատմէ Քրիստոսի խաչելութեան վերաբերեալ ամէն պարագաները , և վերջը իւր աշակերտացը երեւնալը . շատ անգամ կը յիշէ Սուրբ Հոգիին անունը , և Եստուծոյ անունը կու տայ Բարձրեալ ըսելով . 'ի միասին ալ կը յիշէ Հայր՝ Որդի՝ և Սուրբ Հոգի : Ար խոստովանի թէ Քրիստոս գործեց ան հրաշքները՝ որով մեծ բազմութիւն իրեն յարեցան իբրև Մեսիա ընդունելով զինքը : Ես հրաշքներուն իրօք գործուած ըլլալուն ոչ տարակոյս կը ցուցունէ բնաւ և ոչ կ'ուրանայ . այլ մոգական արուեստին կու տայ անոնք , որն որ Քրիստոս Եզիպտոս սովորեցաւ կ'ըսէ :

Ընթերցող , ան հրէայ և հեթանոս հեղինակները , որոնք գիտէին քառասուն տարիի չափ առաջ Քրիստոսի և անոր Եռաբնոց ինչեր գործելը՝ քրիստոնեայ ըլլալու չ'հարկադրուեցան : Սարգիկ ասանկով չեն սիրեր ճշմարտութիւնը : Են հրէաները և հեթանոսները՝ որոնք կ'ապրէին յարութիւն առած մեռեալներուն և յարութիւն առածներուն զաւակացը հետ , վկայեցին թէ թէպէտ աս բաները եղան՝ բայց մեք չենք հաւատար : Բոլոր աս բաները չար հոգիներուն իշխանութեանը կու տային որ՝ չ'նազանդին ճշմարտու-

Թեան : Մեք մեր ծնողքներուն և անոնց ալ ծընողքներուն ուր բնակիլը գիտենք . շատ բաներ գիտենք անոնց վրայ որ բնաւ տեսած չենք : Հազարաւոր անձինք , որ իրենց ծնողքը և ծնողքներուն ծնողքները կը պատմէին իրենց՝ ան մարդոցը համար որ կոյր էին և աչքերնին բացուեր էր՝ կամ ասանկ կոյրերուն զաւակներուն հետ տեսութիւն կ'ընէին կամ անոնք իրենց բարեկամներն էին և՛ , այնքան պայծառ տեղեկութիւն ունէին աս եղելութիւններուն վրայ՝ որքան որ Կոստանդնուպօլիս բնակող հայերը գիտեն թէ իրենց հայրերը հայաստանէն եկած են . սակայն և այնպէս չ'ընազանգեցան Աւետարանին : Մոզական արուեստը իրենց ապաստանարանն էր : Ենոնք ան դարուն մէջ ինքզինքնին չ'կործանեցին և չէին կրնար կործանել կռապաշտութեան անհաւատութիւնով : Մոլորութեան աս ճամբան գոցուած էր . իսկ Աստուծոյ գործքերը գիւական զօրութեան տալը ան դարուն իմացականութիւնը կը ներէր , և աս էր իրենց ապաստանարանը ճշմարտութենէն փախչելու :

Բայց միթէ մարդիկ դարէ 'ի դար շարունակաբար ինքզինքնին պիտի կորսնցունեն և աս գաղափարով կամ յոյսով թէ՛ Տէրը և անոր Առքեալները չոր հոգիներոն զօրութիւնով ըրին ան գործքերը , ո՛չ . ատ տեսակ անհաւատութիւնը միշտ չ'մնար : Երբոր ան 'Աոր կտակարանին օրինակները կը շատնան և շատ կը կարդացուին եկեղեցիներուն մէջ , մարդիկ անշուշտ ալ պիտի

դադարին սիրոյ և ողորմութեան գործքերը սա-
 տանային զօրութեանը տալէն : Ո՛րչափ որ քա-
 ղոզուի ան Եւետարանը՝ այնքան քիչ պիտի հա-
 լատան մարդիկ ատ մոզական զօրութեանը :
 Հիմա փողոցները պարտող սրիկաներուն ամե-
 նէն չարը և ամենէն տգէտը անգամ չես կրնար
 հաւտացունել՝ որ Քրիստոս իր հանդերձին
 դպչողները ինկած հոգիներուն օգնութեամբը
 բժշկեց : Ինչո՞ւ համար է որ ներկայ դարուս
 մէջ անոր թշնամիներուն միաբէն չանցնիր՝ իր
 վրայ Բէեղզերուղին հետ միաբանութիւն ու-
 նենալու յանցանքը դնել : Ո՛չ թէ անոր վրայ
 սէր մը ունենալնուն կամ զինքը յարգելնուն
 համար է՝ որ չեն հաւատար և չեն կրնար հա-
 լատալ թէ ան մոզական արուեստը սովորեցաւ
 Եգիպտոս, ուր արդարեւ կեցաւ տղայութեան
 ատենը, ո՛չ զիտութեան ճրագը այնքան մօտ
 է իրենց՝ որ չեն կրնար այնպէս խաբել ինք-
 զինքնին : Հիմակուան չարերը առջիններէն ա-
 ղէկ եղած չեն ըլլար անոր համար՝ որ Տէրը ներ-
 կայ դարուն իմացականութիւնը անանկ դիրքի
 մը մէջ դրաւ որ ան տեսակ անհաւատութիւն
 չ'կրնար կենալ հիմայ : Վասն զի այսու ամենայ-
 նիւ կայ բաւական ատելութիւն Քրիստոսի և
 անոր կանոններուն, բաւական չարութիւն և
 պղծութիւն, որով կարող ըլլան իրենց առաջ-
 արկուած ողորմութիւնը մերժելու : Տակաւին
 անոր շնորհքը պիտի արհամարհուի և իւր Սե-
 սիայութիւնը ուրացուի՝ թէպէտ ո՛չ հին պատ-

ճառանքովը : 'Նոր միջոցներ ձեռք պիտի առնուին և ուրիշ ճամբաներ պիտի փնտռուին : Ի՛նչ ըլլայ ըլլայ՝ լոյսին չ՛նային : Գարեր կանցնին և ականատես վկաները՝ անոնց զաւակները և զաւակներնուն զաւակները քանի մը ազդ կը ննջեն : Քրիստոսի համբարձումէն երեք հարիւր տարի ու աւելի ալ վերջը՝ եթէ մէկը ջանար ուրանալ Աւետարանին մէջ պատմուած դէպքերը , զարմանքով անոր պիտի ըսէին ոմանք , թէ "մեր հայրը կամ մեծ հայրը տեսած է և կամ տեսնողին հետ խօսած է" : Գարեր կ'անցնին , վերջի օրերը կու գան : 'Սերշնչեալ Առաքեալի մը հրամայուեցաւ որ ծանուցանէ թէ՛ վերջի օրերը արհամարհողներ պիտի գան , և թողը ընեն անոր գուր-խոստումներ , և բոլոր պատմութիւնը մէկ դի պիտի ձգեն : Հիմա աչքէ անցունենք անհաւատութեան ան երեւիլի տեսակներուն երեքը , որոնք մարդիկ մինչև հիմա բանեցուցին Աստուծոյ չ՛հաւատալու : Ա՛յմարիտ է որ ուրիշ միջանկեալ տեսակներ կային . ինչպէս , անհաւատութիւն , սնապաշտութիւն և կարգաւորի խաբեբայութիւն և՛ . բայց անոր ամէն ձեին վրայօք մանրամասն գրելու բաւական ժամանակ և տեղ չունինք : Ա՛հա հիմա վերջի օրերու անհաւատութիւնը եկած է : Ծաղը ընող անհաւատութիւնը գուշակուածին պէս հասաւ հիմայ . և անոր հետ պիտի գար կամաւոր տգիտութիւնը՝ որ խաւարին ծածուկ սէր մը ունենալէն յառաջ կու գայ : Արդ՝ յառաջ երթանք տեսնելու ճշմար-

տուժեան վրայ եղած աս զարմանալի տհաճու-
թեան ուրիշ նշանները . և անոր համար զգու-
շուժեամբ կը քննենք աս բանը՝ որ անիկա ունե-
ցողները չեն իմանար անոր գոյութիւնը : Այ-
սէն աւելի խաւարին սէր ունենալը ասկէ կը
յայտնուի՝ որ մարդիկ իրենց անհաւատութեան
դրութիւնը պաշտպանելու համար սովորականէն
աւելի դիւրահաւան կ'ըլլան , և կը հաւատան ա-
նանկ բաներու՝ որ պարզապէս ճշմարտութիւնը
ընդունելէն շատ աւելի դժուար է հաւատալ :

Գ Լ ՈՒ Խ ԺԳ

ԵՒՆՏԵՐԵՆԸ ՄԵՐԺՈՂՆԵՐՈՒՆ ԵՆ-
ՀԵՄԵՉԵՅՆՈՒԹՈՒՆԸ ԵՒ ԴՒՒՐԵ-
ՀԵՒԵՆՈՒԹՈՒՆԸ :

Աւտարանը մերժողները չափազանց դիւրա-
հաւան են . և սուտ դրութիւն մը պաշտպանելու
համար կ'ընդունին ան բանը՝ որ աւելի դժուար
է հաւատալու :

Սէկ ծեր մարդ մը՝ որ իւր կենացը մեծ մասը
Ատինական դպրոց մը դասատուութիւն ընելով
անցուցեր էր , երբեմն երբեմն պատմութիւնները
կը կարգար , անանկ որ մեր վերոյիշեալ եղե-
լութիւններուն վրայ փոքր ինչ տեղեկութիւն
տացած էր : Աս գիտութիւնը կ'երևի թէ շփո-
թելով իր միտքը՝ վրդովուած էր ան խաղաղու-

Թիւնը, որ երբեմն կը վայելէր սուրբ բաները ծաղը ընելու կողմանէ: Իւր անհանգստութիւնը երբեմն երբեմն կ'երևար՝ քարոզի ատեն անհամբերութեան և դժգոհութեան զգացումներովը. բայց ինք ինքզինքը բոլորովին հանդարտ կը սեպէր և կ'ատէր Քրիստոնէո-ւն բառը: Անանկ պատահեցաւ որ իր գիրքերէն և իր ծանօթներէն քիչ մը բան սովորեցաւ նախկին Քրիստոնէից Բարդուայան որդիսո-ւննը վրայ: — Ես պատմութիւնը ձգելու ենք հոս քիչ մը, մինչև որ ցուցունենք ընթերցողին՝ թէ ինք ալ ինչպէս կրնայ ձեռք ձգել ան գիտութիւնը՝ եթէ ուզէ: Եռաքելոց դարուն մէջ մկրտուողները ինչ տեսակ անձինք ըլլալուն վրայ՝ դժուար չէ գաղափար մը ստանալ. որովհետև բարեկամներէն և միանգամայն թշնամիներէն կրնայ քաղել ան պատմութիւնները: Եթէ լսեմք անուանի անձի մը որ պիտութիւնը զինքը սիրողներէն, և բոլորովին գոհ չըլլայ միտքերնիս, կրնամք աւելի քննել բանը: Եւ եթէ նոյն պատմութիւնը ընդունինք քանի մը անանկ անձինքներէ՝ որոնք բոլորովին կ'առնն անիկայ, կ'զգանք թէ ասանկ բանի վերայ ասկէ աւելի վկայութիւն չ'կրնար ըլլալ: Նիմայ (մեր առջևը եղած նիւթին վրայօք) հարկաւոր է որ ուղիղ համարում մը ունենանք՝ թէ ինչ տեսակ մարդիկ և կնիկներ էին անոնք որ կը կոչուին 'Նախկին Քրիստոնեայք: Երգ՝ եթէ ես Գործք Եռաքելոցը ցուցունեմ կամ կղեմէսի՝ Երանոսի՝ Յուստիանոսի՝ Բարնաբասի և Պո-

ղեկարպոսի կամ այլոց գրութիւնները, կրնայ
 ըլլալ որ ոմանք ուրիշ վկայութիւն ալ պիտի
 ուզեն՝ ըսելով թէ ասոնք ընդհանրապէս
 չեն լսուած եւն, իբրցայ աս թանկերը (Գրած աստեանին
 Վրիստոսեայ եւն . և ո՛վ գիտէ՝ կարելի է իրենց
 կողմանցոյց-լի-նը ղերենք կորցոց, կամ ընդ
 պէտքէն՝ իրենց եղբարցը վրայ անոնց արժան
 անելի թարի իօսել : Այլ թէ այսպէս է, ընթերցողը
 կրնայ ուրիշ տեղ ալ վկայութիւն փնտռել :
 Թողնայի անոնց խօսքերուն, որ կ'ատէին զանոնք
 և կը չարչարէին : Կրնանք հետեւնոս հակառակ
 կորդներուն համառօտ խօսքերէն քաղել Նոյն
 եղելութեանց պատմութիւնը, որոնք մանրա-
 մասն կ'իմանանք Վրիստոսի բարեկամներէն :
 Չոր օրինակ, եթէ առնենք Պլինիոս Կրտսերին ան
 հռչակաւոր նամակը որ գրեց Տրայիանոս կայս-
 րին, պիտի տեսնենք որ իր խօսքերը բաւական
 վճռական են : Եյս Պլինիոսը Պոնտոսի և Պիւ-
 թանիայի կառավարիչ եղաւ Յովհաննէս աւե-
 տարանիչին մահէն քիչ ատեն վերջը . բայց շատ
 առաջներն ալ ուրիշ տեղեր ասանկ պաշտօննե-
 րու մէջ գտնուած էր : Պլինիոս՝ Կայսրին կ'ի-
 մացունէ թէ ինք երբեմն քրիստոնեաները կը
 տանջէր, բայց անոնք չէին ուրանար . այլ տան-
 ջանքի մէջ ալ իրենց հաւատքը կը դաւանէին :
 (Մասնաւորապէս կը յիշէ երկու մանկամարդ
 կանայք, որ այս կերպով փորձուեցան :) Կը պատ-
 մէ թէ մահ կ'սպառնար անոնց, և կը հրամայէր
 որ տանին տանջեն իրենց անպարտելի յամա-

ուրթեանը համար . և ինչ էր իրենց դաւանութիւնը՝ որուն համար այսպէս կը տանջուէին , և ինչ կը վկայեն աս տանջողները անոնց բնութեանը և վարքին վրայ : Ընթերցող՝ եթէ կ'ուզես Պլինիոսին ըրած պատմութիւնը իմանալ , Քրիստոնեաներուն յանցանքը աս էր որ՝

1 . Սովորութիւն ունէին մէկ որոշեալ օր մը առտուն չ'լուսցած մէկ տեղ գալու , և մէկզմէկու հետ փոփոխակի երգ մը երգելու Քրիստոսի՝ զանկայ Աստուած դաւանելով :

2 . Եւ ինքզինքնին կը կապէին ուխտով մը՝ որ բնաւ մէկ չարութիւն մը չ'գործեն .

3 . Եւ գողութիւն չ'ընեն .

4 . Յափշտակութիւն չ'ընեն .

5 . Շնութիւն չ'ընեն .

6 . Բնաւ խոստմունքնին չ'դրժեն .

7 . Եւ ոչ ուրանան իրենց յանճնուած աւանդը , երբ որ կ'ուզուի անիկայ :

Ամենէն ապուշ ընթերցողն ալ կարծեմ բաւական միտք ունի իմանալու որ՝ եթէ թշնամի մը անոնք տանջած ու նեղած ատենը աս յանցանքը կը դնէ անոնց վրայ , թէ անոնք կրկին և կրկին ուխտ կ'ընէին որ բնաւ սուտ չ'խօսին , անիրաւութիւն չ'ընեն , և որ և իցէ չարութիւն մը չ'գործեն , և՛ , անշուշտ ասիկա այնչափ գովութիւն կ'ըլլայ , որ չափ որ բարեկամ մը գրած ըլլար՝ թէ անոնք արգարասէր և շիտակ մարդիկ են :

Իարձեալ, ճիշդ նոյն բանը կրնանք իմանալ ուրիշ մէկ դառն հակառակորդի մը գրութիւններէն : Ղուկիանոս՝ ամենէն ծեր Լուսաբալին մահէն քանի մը տարի վերջը ծնած էր :

Ղուկիանոս՝ որ ժամանակակից էր Կելսոսի, Քրիստոնեաներուն մէկ դառն թշնամին էր : Բեռեկրինոս փիլիսոփային մահուան պատմութիւնը գրած ատենը՝ վաւերական վկայութիւն կուտայ քրիստոնէութեան նշանաւոր եղելութիւններուն և սկզբունքներուն վրայ, «Թէ անոր հիմնադրողը Պաղեստինի մէջ խաչուեցաւ և կը պաշտուի Քրիստոնեաներէն, որոնք անմահ կենաց շատ զօրաւոր յոյս մը ունին և մեծ արհամարհանք՝ աս աշխարհին և անոր վայելչութիւններուն, և քաջութեամբ կը համբերեն մեծ նեղութիւններու իրենց սկզբունքներուն պատճառովը, և երբեմն ինքզինքնին կը մատնեն չարչարանքներու :

«Լրդարասիրութիւնը և ճշմարտութիւնը այնքան կը տիրէ անոնց մէջ՝ որ մէկզմէկու կը վստահին առանց երաշխաւորութեան և առանց գրաւի : Ընոնց Տէրը զօրաւոր պատուէր տուած է բոլոր իրեն հետևողներուն որ մէկզմէկ տիրեն, որ աս բանը նշանաւոր կերպով կը գրանուի անոնց մէջ : Իր Եղեքսանդր կոչուած գրութեանը մէջ կ'ըսէ թէ՛ անոնք Քրիստոնեայ կը կոչուին և ամէն մարդ կը ճանչնայ անոնք • Պոնտոս և անոր մօտերը եղած երկիրները շատ կը գտնուին անոնք, և վերջապէս բոլորովին

Թշնամի են խաբերայութեան և խաբերաներու :
 Բնթերցող՝ Լեւտարանը ատողներուն բեր-
 նէն աս խօսքերը առատապէս բաւական պիտի ըլ-
 լային՝ (եթէ ուրիշ մէկն ալ գրած չ'ըլլար՝) նախ-
 կին քրիստոնէից հեղութեանը և արդարասիրու-
 թեանը վրայօք ուզած բոլոր ծանօթութիւննիս
 մեզի տալու : Գնահ ժողովէ՛ և ամփոփէ՛ ինչ որ
 գրուած է բարեկամներէն և թշնամիներէն՝ մին-
 չե որ միտքդ հանդէի . ապա եկո՛ւր և քննէ՛ մե-
 զի հետ թէ ինչ բաներու հաւատալու են անոնք՝
 որ Լստուածաշունչը կը մերժեն :

Իայց տակաւին յառաջ չ'գացած՝ ուրիշ մէկ
 երկու ծանօթութիւններ ալ ունինք ընելու :
 Քրիստոնեաներուն թիւին վրայօք ալ ո՛վ որ
 կ'ուզէ՛ կրնայ նոյն մեր յիշած կերպովը ծանօ-
 թանալ : Օրօրինակ . եթէ կարդամ Տոկիդոս
 հեթանոս պատմիչին գրութիւնները Հռովմի մէջ
 եղած հալածանքին վրայ՝ որ ան ատենը Պօղոս
 առաքեալը սպաննուեցաւ , և տեսնեմ որ այ-
 ընելով սպանուածները Բէթ Բապտիստի-ն կը կոչէ ,
 վստահութեան արժանի վկայութիւն ունեցած
 կ'ըլլամ ան քաղաքին մէջ եղած եկեղեցւոյն
 վրայ : Վասն զի եթէ մարտիրոս եղածները մեծ
 բազմութիւն մըն էին , քաշկռտել եղած պիտի
 չըլլայ՝ եթէ մակաբերեմ թէ ան ժողովուրդը
 որմէն անոնք առնուեցան խիստ բազմաթիւ ըլ-
 լալու են : Իարձեալ երբոր կը կարդանք Պլին-
 նիոսի գրութիւններէն՝ որ հեթանոսաց տաճար-
 ները գրեթէ բարձի թողի եղան , և աս «սնա-

պաշտութիւնը" (ինչպէս որ ան կը կոչէ) լեցուց ոչ միայն քաղաքները՝ այլ և դիւղերն ալ, կրնանք ասկէ քիչ մը մակաբերել ան տեղի և ան ժամանակի քրիստոնէական ժողովրդոց թիւը և զօրութիւնը: "Աոյն տեղեկութիւնը կըրնանք ստանալ ուրիշ հեղինակներէ ալ՝ թէ բարեկամ և թէ թշնամի. բայց առ այժմ մեր պատմութիւնը շարունակելու ենք: —

Ըսենք թէ ան ծեր դասատուն քիչ մը տեղեկութիւն ստացեր էր Օգոստեան դարուն և անոր յաջորդ ժամանակներուն վրայ: Ըսիկայ մասնաւոր բարեկամ մը ունէր, որուն հետ կ'ուղէր երբեմն խօսիլ կրօնքի վրայ՝ առանց բարկանալու: Ըս բարեկամը քանի մը խօսք ըրաւ ան ծերին, և քանի մը բաներու վրայ հարցուց թէ ինչպէս կը հաւատայ: Հետեւալը ան խօսակցութեան և ան հարցումներուն իմաստն է, այնքան ճիշդ՝ որ չափ որ յիշողութիւնը կը պահէ:

"Իմ բարեկամս, քենէ պիտի խնդրեմ որ պատկեր մը քաշես, ապա վրան նայիս, և քանի մը ըսպէ հանդարտութեամբ մտածես անոր վրայ: Կ'ուղեմ որ ստորագրես, և ապա զննես "Աերոնի և Տրայիանոսի ժամանակը հռովմայ տերութեան մէջ եղած բոլոր քրիստոնէական եկեղեցիները և ժողովուրդները: Կը խնդրեմ որ մէկ անգամին հարիւր կամ երկու հարիւր եկեղեցի միայն կամ քրիստոնէական ժողովուրդներ առնես և զգուշութեամբ անոնք դիտես. ասոնք ո՛ւրկէ կ'ուղես՝ ընտրէ. Յունաստանէն՝ Փոքր Եսիայէն՝

կամ Եփրիկէէն՝ կամ թէ ամէն մէկ տեղէն մէկ
 մէկ մաս ան : Հոգ չէ՝ որը ըլլայ , միայն թէ մը-
 տադրուլթիւնդ ուղղէ՛ աս ժողովուրդներէն հար-
 իւր կամ երկու հարիւրին վրայ . ո՛չ մեծ և ո՛չ
 փոքր ըլլան , այլ միջակ մեծութիւնով եկեղե-
 ցիներ թող ըլլան : Գուն գիտես որ հիմա ինչ-
 պէս որ է՝ անանկ ալ ան ատենը աս ժողովուրդ-
 ները մէկ կարգ մը մարդիկներէ կազմուած չէ-
 ին , այլ ամէն կարգէ անձինք կը գտնուէին ա-
 մէն մէկ ժողովքին մէջ : Ոմանք աղքատ էին՝
 ոմանք չէին . ոմանք տգէտ՝ ոմանք գիտնական :
 Երկրի վրայ ամէն տեղ ամէն դարու մէջ ամէն
 քրիստոնէական ժողովքի մէջ զանազանու-
 թիւն գտնուած է : Չեմ ըսեր որ աս ժողո-
 վուրդները գիտես՝ Քրիստոսի և Առաքելոց երկ-
 րի վրայ եղած բոլոր ժամանակին մէջ , կամ ե-
 կեղեցիներուն մէջ հրաշագործութիւնը կեցած
 բոլոր ատենը , այլ նայէ՛ անոնց ան ժամանակէն
 միայն երեսուն տարիի մէջ եղած վիճակներնուն
 վրայ : Հիմա մտի՛ր ինձի հետ անոնցմէ մէկուն
 մէջ . ըսենք թէ Կորնթոսի եկեղեցին . ահա մէկ
 ժողովուրդ մը՝ որ սեպէ թէ հարիւր կամ երկու
 հարիւր անգամ ունի . ոմանք տգէտ՝ ոմանք գիտ-
 նական , արու և էգ , ծեր և պատանի : Ընոնք
 բոլորը՝ երբեմն Հրէայ կամ Հեթանոս էին և շատ
 նախանձաւոր իրենց նախորդներուն կրօնքին :
 Հիմայ յայտնի Քրիստոնեայ են , թէպէտ վը-
 տանդաւոր բան մըն է ատ անունը կրել՝ ստաց-
 ուածքի և միանգամայն կեանքի : Ես Քրիստոն-

եաները կ'ըսեն թէ՛ իրենցմէ ոմանք առաջ կոյր էին, բայց հիմա Յիսուս Քրիստոսի անունը իրենց վրայ կանչուելով աչքերնուն լոյսը ընդունեցին: Ասե աս Քրիստոնեաներուն վարքը շատ փոխուած է: Հեթանոս եղած ատեննին շատ կը սիրէին թատրոնը՝ խնճոյքը ու զեղխութիւնը, և շատ ցանկասէր էին: Իսկ հիմա՝ թէ անկեղծութեամբ ըլլայ թէ ո՛չ՝ բարեկամներուն և միանգամայն թշնամիներուն ըսածին նայելով՝ իրենց գոնէ արտաքին վարքը շատ տարբեր է: Ենոնք շատ զգոյշ են ամէն կիրակի մէկզմէկ յորդորելու և մէկզմէկու հետ ուխտ ու դաշինք ընելու, որ հրաժարին ամէն ստութենէ և չարութենէ: Եսոնք կը հաւատան թէ կիրակիէ կիրակի աս զարմանալիքները կը կատարուին Քրիստոսի անունովը իրենց՝ և իրենց եղբարցը ձեռօքը:

Ասե կը սեպեն թէ իրենք կը հասկընան և կը խօսին իրենց բոլորտիքը եղող ազգերուն և ժողովուրդներուն լեզուները: Եռաքեալները ամէն ամիս և տարուէ տարի կը գրեն անոնց՝ որ չ'հպարտանան աս բժշկութեան և ուրիշ պարգևները ունենալուն համար, վասն զի հպարտութիւնը անհաճոյ է Արկիներին առջևը: Ես ժողովքին անգամները կը սեպեն թէ իրենք միշտ կը խօսին Եստուծոյ զարմանալի գործքերուն վրայ իրենց դրացիներուն հետ՝ անոնց զանազան լեզուներովը, այսինքն Պարթեաներուն՝ Սարաց՝ Արամացուց լեզուովը, և Հրէաստան ու Միջա-

դէտ՝ Կապադովկիա՝ Պոնտոս ու Եսիա՝ Փռիւզիա և Պամփիւլիա բնակողներուն լեզուովը, ու Լիբէացւոց՝ Կիւրենացւոց՝ Կրետացւոց՝ Երասբացւոց՝ Հրէից և նորահաւատից լեզուովը :

Հիմա մտնենք ուրիշ ժողովուրդի մը մէջ և քիչ մը անդին ասդին նայինք, և վերջը ուրիշ մը, ու անկէ վերջն ալ ուրիշ մը առնենք, և այսպէս շարունակենք՝ մինչև որ հարիւր հատ ըլլայ՝ Պաղեստինու մօտերը եղած հինգ կամ վեց աղբերուն մէջէն . հիմա աղէկ մը քննենք անոնք՝ երեսունին միայն առջի հինգ տարուան մէջ եղած վիճակնուն նայելով : Ար կարծես թէ աս ժողովուրդները խաբուած էին՝ որ միշտ կը խորհէին թէ իրենք օտար լեզուներ կը խօսէին, երբ որ իրօք չէին խօսեր : Ար կարծես որ ասոնցմէ հարիւր եկեղեցի հինգ տարի անանկ սեպեցին՝ թէ Աիրակիէ Աիրակի ամէն ամիս իրենք կը տեսնեն որ կոյրերը կը բժշկուին, մեռելները յարութիւն կ'առնեն՝ և իրենք ան բժշկուած ու ողջնցած մարդոց հետ կ'ապրին, որ ատեն ասանկ բան մը չ'կար" :

Օեր մարդը ընդունեց որ, Հռովմայեցւոց տերութեան որ և իցէ ազգէն հարիւր ժողովուրդ առնելով, և աս ժողովուրդները բաղկացած ըլլալով ամէն կարգի մարդոցմէ, ու այլ և այլ գաղափարի ու խառնուածքի տէր և մտքի ու մարմինի զանազան վիճակներու տէր եղող անձինքներէ, և իրենց թշնամիները վրանին հակելով՝ զիրենք ատելով և մեռցունլով՝ իրենց հա-

ւատրին՝ համար, դժուար բան է հաւատալ՝ որ
 ոչ թէ երեսուն այլ տասն և հինգ տարի անոնք
 աս բաները իրենց ձեռքովը եղած կարծեն՝ երբ
 որ եղած չէ: Դժուար բան սեպեց ան հաւատալ՝
 որ անանկ պատահի՝ որ տասն և հինգ տարի հար-
 իւր եկեղեցի ամէնը մէկէն այս կերպով խաբուին
 աչքովն ին տեսած բաներնուն վրայ. և մենք ալ
 իրեն կը միաբանինք:

Մէկ ծանօթութիւն մըն ալ տրուեցաւ իրեն՝
 որուն վրայ ընթերցողը ընդարձակ տեղեկու-
 թիւն կրնայ ստանալ, երբ որ ուզէ: Մտիկայ է
 Քրիստոնեաներուն՝ իրենց չարչարուած ատե-
 նը ցուցուցած հեղութիւնը և համբերութիւնը,
 որն որ բանով մը չէր շարժեր: Ընթերձողը՝
 որ կարելի է չուզեր եկեղեցւոյ վկայութիւնը
 ընդունիլ աս նիւթին վրայ, կրնայ թշնամինե-
 րուն վկայութիւնը առնել՝ երբ որ ուզէ և ուր
 որ դառնայ: Մտնցմէ միայն մէկը յիշենք, որ
 է ան հռչակաւոր Պլինիոսի գրութիւնէն: «Այլ է
 ինչ կ'ըսէ. «Ես հարցուցած եմ անոնց թէ՛
 դուն Քրիստոնեայ ես. և երբոր կը դաւանէին
 թէ Քրիստոնեայ եմ, ան ատենը երկրորդ ու
 երրորդ անգամ հարցուցած եմ՝ մահ սպառնա-
 լով. և անոնք որ հաստատ կը մնային, հրաման
 կ'ընէի որ պատժուին. վասն զի տարակոյս չունիմ
 թէ ինչ տեսակ բան որ ըլլայ իրենց կարծիքնե-
 րը, ան անպարտելի յամառութիւնը պատժուե-
 լու է»: Ուրիշ ամբաստանեալները «կ'ուրանա-
 յին իրենց Քրիստոնեայ ըլլալը և ինձի հետ ա-

զօթք մը կ'ընէին չաստուածներուն, և գինիով
ու խունկով պաշտօն կը մատուցանէին քու-
պատկերիդ, որն որ ատ բանին համար ուրիշ
չաստուածոց արձաններուն հետ բերել կուտայի
և անոնց առջևը կը դնէի: Քարձեալ՝ անոնք
կը նախատէին Քրիստոսի անունը, որ նաք չէ
որ աս բաներուն մէկը ընել տրուի իրօք Քր-
քիստոնեայ եղող մէկու մը: Վասն որոյ աս ար-
ժան սեպեցի ասոնք արձակել՝:

Աս հեթանոս իշխանին գրիչէն՝ ընթերցողք
կընայ իմանալ բոլոր ան գովութիւնները, որ
անոնց բարեկամները բրած են: Վիւրաւ կը հաս-
կըցուի թէ՛ ինչ է անոր «անպարտելի յամա-
ռութիւն» կոչածը, և երբոր մեզի կ'իմացունէ
թէ այս ինչ բաներ կար՝ որ նաք չէր անոնց ը-
նել տալ, ասով մեզի իմացուցած կ'ըլլայ անոնց
բոլոր ան քաջութիւնը և հաւատարմութիւնը՝
որ կ'օւզէինք գիտնալ թէ անանկ է: Ընթերցող
եթէ տեղեակ ըլլաս ասանկ խօսքերուն և զանա-
զան գրութիւններուն՝ այլ և այլ հեթանոս հեղի-
նակներէն, ալ Քրիստոնեայ հեղինակներէ վկա-
յութիւն պիտի չ'փնտռես:

Անհաւատը վկայեց թէ գոռար է հաւատալ
որ՝ շատ ժողովուրդներ մէկէն յիշեալ պարագա-
ներուն մէջ՝ շատ տարի՝ ինքզինքնին կարող
կարծեն Քրիստոսի անունը տալով բորոտները՝
կոյրերը և կաղերը բժշկելու, եթէ անանկ չ'ըլլայ:

Սեպել՝ թէ իրենք երկայն ատեն մեռած ու-
յարութիւն առածներուն հետ նստան ելան:

և կոյր ծնած ու աչքերնին բացուածներուն հետ
 բարեկամութիւն ըրին, և սեպել՝ թէ միտքերնին
 է ան Աիրակին որ տեսան անոնց բժշկուիլը, երբ
 որ անանկ բան եղած չէ. — ան խորհեցաւ թէ
 հաւատալու բան չէ որ ասանկ խաբէութիւն շատ
 կամ թէ ըսենք՝ հարիւր ժողովուրդներու մէջ
 մէկէն պատահի. կամ երկայն ատեն տեւէ, շա-
 բաթներ՝ տարիներ՝ ըսէ՛ հինգ տարի. մանաւանդ
 եթէ ամէն մէկուն ընելիք շահը ստացուածքի՝
 աշխարհային պատուոյ՝ և կեանքի կորուստ ըլլայ :
 Ենոր բարեկամը իմացուց իրեն թէ, աս բանին
 հաւատալու դժուարութիւնը քիչ մը պիտի ա-
 ւելնայ՝ աս բանն ալ հաշիւի մէջ աննելով որ
 անոնք՝ որ զրկանքի և չարչարանքի կը տանին
 հեզութեամբ և չ'տրանջալով, այլ խաղաղ ու
 անշարժ և մահէն ալ չ'վախցող քաջութեամբ
 մը, դիւրաւ խաբուելու բնաւորութեան տէր
 չեն ըլլար : Եւելի դժուար պիտի չ'ըլլայ հաւա-
 տալ՝ որ բորոտ մը սրբուի կամ կոյրի մը աչքը
 բացուի Երարիչին հրամանովը, քան թէ հաւա-
 տալ՝ թէ մեր յիշած որպիսութեան տէր եղող
 տանջող հազար անձանց աչքերը խաբուեցան, և
 կարծեցին թէ՛ իրենք քանի քանի ամիսներ ամէն
 Աիրակի տեսան անբժշկելի հիւանդութեանց
 բժշկուիլը, երբոր անանկ բան չեղաւ : Եսիկայ
 ալ հրապի ու անհասարակ հրաչքի մը հաւատալ
 է. սեպել՝ թէ մի և նոյն ատենը բազմաթիւ տար-
 քեր ու հեռու ազգերու մէջ ցորեկ ատեն՝ բա-
 ցը՝ փողոցները՝ քաղաքներու և անթիւ գիւղե-

րու մէջ տասը հազար աչքեր խաբուեցան, և կարծեցին թէ տեսան, տասը հազար ականջներ՝ երևակայեցին թէ լսեցին, և տասը հազար ձեռքեր՝ սեպեցին թէ շոշափեցին ան անձինքը, որ մեռած էին կամ մունճ կամ կաղ կամ որ և իցէ ախտի տէր էին, ու ողջնցեր և բժշկուեր են:

Պարձեալ՝ աս ծեր անհաւատին հարցուեցաւ թէ՛ մի՞թէ հաւատալի՞ բան է որ բոլոր աս եկեղեցիները միաբանութիւն կամ խօսք մէկ ըրած ըլլան ուրիշները խաբելու: Ենոր բարեկամը կ'ըսէ թէ՛ ասոր վրայ քիչ մը շփոթեցաւ: Միտքը բերաւ որ անոնց թշնամիներուն վկայութիւնն էր ասիկայ թէ՛ անոնք թշնամի են խաբէութեան և խաբեբաներու: Միտքը բերաւ նաև թէ՛ հետանոս հեղինակներուն ըսածին նայելով՝ Քրիստոնեաներուն բնաւորութեան մէկ նշանաւոր մասն էր շատ անգամ նորոգել իրենց ուխտերը, որ բնաւ խարդախութիւն՝ ստութիւն՝ և խաբեբայութիւն չընեն: Խոստովանեցաւ թէ՛ անհաւատալի բան է որ անանկ սուրբ՝ հեզ՝ և հաստատուն՝ մարդասէր և միանգամայն անպարտելի բնաւորութեան տէր եղող անձինքը, որոնք որ և իցէ ասեն պատրաստ են կեանքերնին տալու՝ քան թէ խօսքերնին դրժելու, որ բոլոր աս յատկութիւնները իրենց թշնամիները կը վկայեն անոնց վրայ, անոնք ասանկ խաբէութիւն մը դործողներ ըլլան: Իր գաւառութեան որ և իցէ մասը և իր գրութեանը որ և իցէ հատուածը եթէ առնես, և հետևութիւնը քննես, կը միաբանի քեզի

Հեա՛ որ անհատապալէ է, բայց մեր մարդասէր
 Երարիչին մարդկային վիճակին վւայ զթալ ու
 յերկիր իջնելը՝ որ մեզի փրկութեան ճամբան
 սովորեցունէ, և մեզի համար մեռնի, և մեզի սուրբ
 երկինք մը պատրաստելը, միայն ասոնք էին՝ որ
 աս անմահ հոգիի տէր եղող ծերը չէր ուզեր ըն-
 դունիլ :

Երգարե՛ կամաւոր տգէտը, որ չ'զիտեր թէ
 հին Քրիստոնէից բնաւորութեանը վրայ ի՞նչ
 ըսած են՝ թէ բարեկամները և թէ թշնամիները,
 կարող չէ հասկընալ ո՛ր և իցէ փաստ ասանկ
 նիւթերու վրայ: Ես ալ փորձուած ճշմարտու-
 թիւն մըն է՝ որ սկեպտիկեանները, որոնք չափով
 մը ծանօթացած են աս բաներուն, (չափով մը
 կ'ըսենք՝ վասն զի բնաւ չ'տեսանք մէկը որ փու-
 թով տեղեկութիւն ստանար աս բաներուն վրայ,)
 խիստ ծանր անտեղութիւններ կը կլլեն և մեծա-
 մեծ անհաւատալիքներ կ'ընդունին խաւարին
 կողմը, որ Նոր կտակարանին մէջ պատմուած
 մէկ պարզ ու յայտնի եղելութեան մը չ'հաւա-
 տան: Եւ աշխարհիս մէջ ամէն մարդոցմէ ա-
 ւելի դիւրահաւան ըլլալու են անհաւատները:
 Ենոնք չեն համարձակիր իրենց դաւանութիւնը
 մասնաւորել: Ենոնց վարդապետութիւնները
 այնքան մէկզմէկու գէմ կու գան և կը հերքեն
 մէկզմէկ, որ չեն համարձակիր որոշ կերպով
 խօսիլ անոնք, այլ « չեմ գիտեր ինչպէս է եղեր »
 ըսելով կ'անցնին :

ԳԼՈՒԽ ԺԴ

ԵՍՏՈՒԵՆՉԵՐՈՒՆՉԸ ՄԵՐԺՈՂՆԵՐԸ
ՅԵՏՒՆ ԵՍՏՈՂԵՆ ԴԻՒՐԸ ՀԵՒԵՆ
ԵՆ :

Մէկը կար՝ որ Քրիստոնէութիւնը կ'անարգէր, բայց միանգամայն շատ ջատագով էր բարի վարքի: Կը թուէր որ մարդու հետ վարուելու մէջ իր արդարասիրութեանը շատ վստահ էր, և մարդ չէր խաբեր: Ընոր մէկ բարեկամը ըստ իրեն. «դուն ինչ բանի կը հաւատաս, որովհետեւ բանի մը հաւատացած ըլլալու ես: Դուն կ'ըսես թէ, կը հաւատամ որ մեզ Եստուած ստեղծեց և հոս դրաւ: Եյս չափին քեզի հետ կը միաբանիմ, վասն զի հոս ենք: Մեզի բնակիչու համար ստեղծած աշխարհը բաւական մեծ է և աղէկ շինուած: Եւ մեր մարմինները զարմանալի կերպով ստեղծուած են, և մենք մեզի սքանչելիք ենք: Մենք ատեն ատեն զօրաւոր փափաք մը կ'զգանք գիտնալ թէ արդեօք մեր հօգին մարմիններնուս հետ պիտի մեռնի՞, թէ անկէ վերջը պիտի ապրի: Հատ դժուար չէ մեր Երարիչին՝ մեզի ծանօթութիւն տալ աս և ասոր նման նիւթերուն վրայ, եթէ ուզէ հաղորդակցութիւն ընել մեզի հետ: Ես կը փափաքիմ գիտնալ թէ որքան ատեն պիտի ապրիմ, ես կը փափաքիմ գիտնալ թէ իմ Երարիչս ինչ բան կը հաճի և

Ի՛նչ բան չ'հաճիր . ի՛նչ կը սիրէ և ի՛նչ կ'ատէ :
 Հարկաւ ընտրութիւն ունեցող Լշակ մը ըլլալու
 է : Հարկաւ գործ կայ՝ որ հաճոյ պիտի ըլլայ իրեն
 և անոր հակառակը անհաճոյ : Եսանկ բաներուն
 գիտութիւնը իս պիտի ուրախացունէ , եթէ կա-
 բող ըլլայ անիկայ՝ ինծի յայտնել անոնք : Մի-
 թէ ան զիս հոս դրեր է՝ որ զարմանալիք մը ըլլամ
 ինքզինքիս , և խաւարի մէջ խարխաբելու պէս
 կարծիքննր ընեմ իր կամքին վրայ , թէ բան մը
 ըսած է իմ ծագմանս վրայ և մարդոց ստեղծ-
 ուիլը ո՛րքան ատենն ըլլալուն վրայ , և անոնցմէ
 ի՛նչ պահանջելուն և անոնց ապագայ վիճակը
 ի՛նչ ըլլալուն վրայ : Միթէ իմ Երարիչս ինք-
 զինքը կը զուարճացունէ՞ իմ շփոթութիւննե-
 բովս , թէ առաջնորդ մը տուած է՝ որով գտնեմ
 բոլոր հարկաւոր եղած գիտութիւնը՝ : Են-
 հաւատը ընդունեց որ՝ մեր Երկնաւոր Հայրը
 մեզ անգթութեամբ և անհոգութեամբ խաւա-
 րի մէջ թողուցած չէ : Ե՛յլ՝ բանականութիւնը՝
 ըսաւ , մեր ուսուցիչը պիտի ըլլայ : Քարճրաճայն
 և ճարտար գովութիւն կ'ընէր ան Էրկնային
 ճրագին , (որ ինք այսպէս կը կոչէր բանականու-
 թիւնը ,) որ շիտակ ճամբան պիտի ցուցունէ
 ամէն մէկուն : Ա՛րսէր թէ իրեն Եստուածաշունչ
 պէտքը չէ , այլ բանականութիւնը կ'առաջնոր-
 դէ իրեն ամէն դժուարութեան մէջ : Ենոր բա-
 րեկամը պատասխան տուաւ իրեն հետեւեալ
 իմաստովը . « Յարգի՛ Պարոն , քու բոլոր արդա-
 րասիրութեան և բարի վարուց դրութիւնդ՝ որ-

չափ որ աղէկ բան մը կայ մէջը՝ Եստուածաշունչէն գողցած ես դուն : Գուն ան մարդուն նման ես , որ մէկ տարօրինակ ատելութիւն մը դրած է միտքին մէջ՝ խաւարը ցորեկի դարձունող լուսատուին դէմ , և կռնակը արեգակին դարձունելով կ'աղաղակէ թէ՛ ես քու լոյսիդ կարօտ չեմ , առանց քու ճառագայթներուդ ալ կրնամ տեսնել ես : Իմ Երարիչս աչք է տուեր ինձի ադ բանին համար , և ես կը գործածեմ անիկա , և իմ բոլորտիքս եղած ամէն բաները կը տեսնեմ առանց քեզի նայելու : Են կը կարծէր որ իր աչքը արեգակին չ'ուղղելուն համար , անոր լոյսը գործածած չըլլար : Բայց ինք կը գործածէր ան լոյսը՝ որ նոյն իսկ արեգակին լոյսէն անդրադարձած և հաղարաւոր ճամբաներով իրեն եկած է : Եսանկ ալ դուն՝ բնաւ Եստուածաշունչը չըկարդալուդ համար կը յուսաս թէ անոր մէջինները չես գործածեր , Ինչ պատուական բան որ ունիս և ինչ պատուական բան որ գիտես՝ բոլորը ստացեր ես անկէ , կամ անոնցմէ՝ որ անկէ ստացեր են քեզի համար՝ :

Ընթերցող , աս առաջարկութիւնը պիտի ապացուցանենք . և ապա պիտի ցուցունենք թէ ինչ բանի հաւատալու է ան՝ որ չ'հաւտար թէ իր գիտցած բարի բաները Եստուածաշունչէն է : Եթէ առնես աշխարհացոյցը և գրիչ մը , ու նրստիս գիծ քաշես երկրիս ամէն ան մասերուն բոլորտիքը , ուր Սուրբ Գիրքը ամէն տեղէն աւելի ատեն ու շատ տարածուած է , և ամէն կարգի

մարդիկ՝ թէ ազնուական թէ ցածազգի՝ կարդալ գիտեն և ընդհանրապէս շատ կը կարդան ան գիրքը, և պիտի տեսնես որ՝ հոն մարդիկ շատ լուսաւորուած են և շատ բարեբարոյ : Հոն՝ ուր որ Մատուածաշունչ շատ կայ, քիչ անդթու թիւն և քիչ պղծութիւն և քիչ անսանձ մարդիկներ կը գտնուին : Հոն փայտեղէն և քարեղէն պատկերներու առջև ծունր կրկնելու քիչ հակամիտութիւն կայ • այլ հոն մարդիկ աւելի դիւրապատրաստ են հասկընալ և ՚ի գործ գնել ներողութեան և սիրոյ օրէնքը : Արջը նստէ ան գաւառներուն բոլորտիքը գիծ քաշէ, ուր Մատուածաշունչ չ'կայ՝ և շատ գարերէ հետե գտնուած չէ • և հոն պիտի տեսնես ամենէն աւելի անդթութիւն, պղծութիւն և Մատուածութեան վրայ անտեղի գաղափարներ, ու թանձր խաւար : Մենէն վերջը նշանակէ՝ երկրիս ան մասերը, ուր ան գիրքը ըստ մասին տարածուած է և ժողովուրդին մէկ մասը կը կարդայ անիկայ՝ և ո՛չ այնչափ յաճախ • և հոն պիտի գտնես արշալոյս ամէն բանի կողմանէ :

Ենհաւատը կամ կը վախնայ շատ նայիլ անոր վրայ, և քննել ասանկ բաները, կամ թէ կ'ըսէ՝ «անանկ պատահեր է» : Գիպուածի կը հաւատայ՝ գրեթէ անսահման չափով մը : (Նթերցողը պատեհութիւն ունի աս դիւրահաւանութիւնը քննելու՝ եթէ կամի • ասիկա պիտի ցուցուի անոր բարեկամին խօսքերովը՝ որ էր հետեւալ իմաստովը :

«Յարգի՛ Պարոն, դուն կը հաւատաս որ մարդ
 զոհելը անգթութիւն է, և չ'կրնար Եստուծոյ
 հաճոյ ըլլալ: Կը հաւատաս որ՝ զինեմոլութեան
 խնճոյքները և ցանկական արարողութիւնները
 ընդունելի պաշտօն չեն կրնար ըլլալ անոր առ-
 ջևը: Չես սեպեր որ անձը տանջելը զԵստուած
 կը հաճեցունէ, և տարակոյս չունիս որ ան զըզ-
 ուանքով կը նայի շնութեան՝ գողութեան՝ ստու-
 թեան ու մարգասպանութեան վրայ: Կը սեպես
 թէ մարգասիրութեան՝ ողորմութեան՝ և սիրոյ
 գործքերը հաճելի են մեր Արարիչին: Ես բանե-
 րը դուն կը կարծես որ՝ քու բանականութիւնդ
 կ'իմացունէ քեզի անոր բնութեանը վրայ: Հի-
 մա նայէ՛ եթէ բանականութիւնը սորվեցուց
 քեզի բոլոր աս բաները, ուրեմն բանականու-
 թիւնը սորվեցուցած է նոյն բաները՝ ամէն Վը-
 րիստոնեայ երկիրներու մէջ եղած ամենատղէտ
 և ամենէն անզգամ բազմութիւններուն ալ: Ե-
 ղէ՛կ միտք առ, ևս չեմ ընդունիր որ բանականու-
 թիւնն էր քեզի սորվեցունողը, բայց ճշմարիտ
 է որ բան մը կայ՝ որ կը կրթէ մարգիկը, ուր որ
 Եստուածաշունչ կայ: Եսանկ տեղեր կարթալ
 չ'գիտցողները անգամ աւելի ճշմարտութիւն
 գիտնն Եստուծոյ վրայ՝ քան թէ Չինաստանի
 Մանտարինը: Եստուածաշունչը առ հասարակ
 կարգացուած գաւառի մը մէջ ամենէն յիմարը
 չես կրնար համոզել՝ որ ի՞նչայ փայտի կոճղի մը
 առջև, և երկրպագութիւն ընէ հաւատալով թէ
 ան Եստուած է: Գնա՛ ասանկ երկիրներու մէջ

Եղող հարիւր հազար ռամիկներուն, և անոնցմէ
 մէկ հատ մը պիտի չ'գտնես որ կրնաս հաւտացու-
 նել՝ թէ ինք զՄատուած կրնայ հաճեցունել, իր
 զաւակը մեռցունելով կամ լեզուն ծակելով կամ
 անպարկեշտ արարողութիւններով կամ զեղ-
 խութեամբ: Աթէ բանականութիւնը սորվե-
 ցուց աս ռամիկ տգէտ մարդոց այսչափ ճշմար-
 տութիւն, ուրեմն շատ միօրինակութեամբ կըր-
 թած է անոնք. և անոնք ամէնը աղէկ գիտեն թէ
 ո՞րն է իրաւունք և ո՞րն է անիրաւութիւն՝ ամէն
 կերպ բարոյական վարմունքի կողմանէ: Բայց
 հիմայ աս պատկերին հակառակ կողմը նայէ՝
 քիչ մըն ալ միւս կողմը տե՛ս հիմայ: Ե՛հա մէկ
 բազմամարդ ազգ մը: Քիչ մը գիտութիւն կայ
 անոնց մէջ. կը մշակեն աստեղագիտութիւն և
 մէկ կարգ մը մարդիկ կան՝ որ գիտնական կը
 կոչուին: Բայց Մատուածաշունչը չեն գիտեր
 հոն: Ե՛ւ ասոնցմէ հարիւր հազար մարդ՝ առանց
 ընտրութեան գիտնական թէ ռամիկ, և խօսէ ա-
 նոնց հետ: Աթէ բանականութիւնը Մատուծոյ
 վրայ ուղիղ գաղափարներ տալու էր, պիտի
 տեսնես՝ որ չէ տուեր. մէկ հոգի մը չ'կայ ան
 անբողջ ազգէն, որ կամ չ'հաւատայ թէ ան մա-
 նուկը խեղճելը Մատուծոյ հաճոյ է, կամ չ'հա-
 ւատայ թէ անպարկեշտ խնճոյքները աստուա-
 ծային պաշտօն մըն է, կամ թէ իր չաստուածնե-
 րուն խորամանկութիւնները յիշելով կամ ուրիշ
 կերպով մը չ'ցուցունէ թէ՛ ինք անոնց վրայ իր-
 րև չարութեան հսկաներ կը նայի: Հոն ամենէն

գիտնականը կը հաւատայ մարդ զոհելուն՝ կամ ցանկական արարողութիւններուն՝ և կամ անանկ անտեղի խայտառակութիւններուն, որ մեր երկրին ամենէն խեղճ և ամենէն նուաստ մարդոց գութը և ծաղըը պիտի շարժի՝ եթէ տեսնէ։ Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ չ'պատահիր՝ որ բանականութիւնը Մատուածաշունչ չեղած տեղը ան բաները սորվեցունէ։ Աչքէ անցուր մէյ մը բոլոր հեթանոս երկիրները։ Եթէ աշխարհները Ստեղծողին դիտաւորութիւնը ան էր, որ ան տեղը բանականութիւնը մարդոց ուղիղ գաղափարներ տայ իրեն վրայօք, ուրեմն աս դարուս վեց հարիւր միլիոն անձանց վրայ պարապը ելաւ անոր դիտաւորութիւնը. և նոյն չափ անգամ ալ անցեալ դարուն մէջ. այնչափ ալ անկէ առջի դարուն մէջ, և՛։ Եթէ ան անանկ ակնկալութիւն ունէր, որ բանականութիւնը ան տեղի մարդոցը պիտի իմացունէ իր բնութեանը վերաբերեալ բանի մը ճշմարտութիւններ և իրեն ի՞նչ հաճոյ ըլլալուն վրայ և՛, ուրեմն իր յոյսէն պարապը ելած է, կամ թէ բաւական եղող առաջնորդ մը չէ տուած. վասն զի հոն մէկ մարդու մը վրայ չ'յաջողեցաւ ատնպատակը։ Եթէ Մատուածաշունչ եղած երկիրներուն մէջ չարերը՝ Մատուածաշունչը իրենց ինչ որ կը սորվեցունէ՝ միայն ան ընեն, ալ ուրիշ բան պէտք պիտի չըլլայ անոնց։ Ադ գերքը կրնայ բաւական կրթել մարդիկը, որ ամէն բանի մէջ ինչ ընելու են՝ գիտնան։ Մատուածոյ ան որպիսութեանը նայելով՝ որ աստուածեանը

կը կարծէ թէ բանականութիւնը կը սովորեցունէ, ասանկ երկրի մը ամենէն վատթարն ու ամենէն տգէտը աւելի բան գիտէ Աստուծոյ մատուցուելու պատշաճ պաշտօնին վրայ և անոր պատշաճ ստորոգելիացը վրայ, քան թէ հեթանոս երկիրներուն մէջ ամենէն գիտունը և ամենէն երևելին” :

Երբ՝ պատրաստ ենք տեսնել թէ բանականութիւնը պաշտողը ինչ ընդունելու է իր դաւանութեանը նայելով : Ամերիկայի միացեալ նահանգներուն կամ Անգղիայի մէջ գրեթէ քսան և հինգ միլիոն մարդ կայ, որոնց ամէն մէկը շատ պատշաճ գաղափարներ ունին Աստուծոյ բնաւորութեանը վրայ, և շատ ճանաչում ունին ինչ բան ինքնին սիրելի և ինչ բան ատելի ըլլալուն վրայ : Ամէն մէկը գիտէ բաւական ճշգրութեամբ՝ թէ ինչ բան Աստուծոյ հաճոյ է ու ինչ բան զգուելի է : Հոս մէկը ունինք, որ կ'ըսէ թէ՝ “Բառնականոթի-նը սորվեցոցեր է ասիկա անոնց” : Եթէ այսպէս է, ուրեմն բանականութիւնը ամենուն վրայ ալ յաջողեր է՝ այնչափ միլիոնէն Դի հոգի ճշգրութեամբ չ'թողելով : Միլիոնաւոր անձանց վրայ այսպէս միօրինակ պատահելէն անշուշտ կրնանք մակաբերել, որ եթէ բանականութիւնը այնքան բաւական է՝ որ քսան և հինգ միլիոն անձէն մէկը գուրս չ'ձգելով ամէնը կրթեր է, ուրեմն նթէ մինակ իրեն թողունք, ուրիշ քսան և հինգ միլիոն անձինք ալ՝ գոնէ անոնց կէսը պիտի կրթէ նոյն կերպով . — Ո՛չ, և ո՛չ մէկ հոգի մը : Ասիայի

ու Եփրեկէի մէջ չորս հարիւր միլիոն կռապաշտ կ'ելլէ հիմայ ողջ, որ շատ տարիներէ հետէ բանականութիւննին կը գործածեն. և մէկը չ'կայ՝ որ կամ չ'հաւատայ թէ չաստուածոց շնորհքը կ'ստացուի՝ մարմինը տանջելով կամ մարդ զոհելով, կամ չ'հաւատայ թէ անպարկեշտ ցանկութիւնը անոնց հաճելի է, կամ թէ անոնք մէկզմէկու հակառակ են ու այլ և այլ կերպերով անոնց շնորհքը կը ստացուի, և կամ ասոնց նման ուրիշ անտեղի և նուաստ գաղափարներ չ'ունենայ :

Եյսպէս եղած է նաև անցեալ դարերու մէջ : Կախնի Յոյները մեծ ու երեւելի մարդիկ՝ ճարտասաններ ու բանաստեղծներ ունէին : Յաջորդ դարերը զմայլելով կը նայէին անոնց վրայ, բայց անոնք կը հաւատային թէ՛ ան իր մօրը մէկ հատիկը՝ ան պայծառ ու վառվռուն տղան դնել սեղանի մը վրայ, ու խարազանով այնչափ ծեծելը՝ որ տղին գողացող մարմինէն տեսնուի ներքին գործարանները, հաճելի է Տիանա չաստուածին : Կը զմայլն^ն Կարկեղոնացւոց հարստութեանը, շքեղութեանը և փափկութեանը : Ենոնք կը հաւատային անկեղծութեամբ, (այնքան անկեղծութեամբ որ արդեամբ ալ կ'ընէին,) թէ Եստուծոյ հաճելի է իրենց զաւկրներէն հարիւր կամ երկու հարիւրը մէկէն՝ տաքցած ու կարմրած մետաղէ արձանին մէջ ձգելը : Ղիջասանկ բաներու կը հաւատային հռովմայեցիք, Սարայ ու Եդոմացւոց ազգը և բոլոր ան ժողո-

վուրդները, որոնց մէջ ան եզակիան հին գիրքը տարածուած էր: Ընթերցող, եթէ կը հաւատաս որ ադ բանականութիւնը միշտ սորվեցուց մարդոց՝ մերժել աս անգութ եղեոնագործութիւնները ան տեղը՝ ուր Աստուածաշունչ կայ, բայց բնաւ անանկ չ'պատահեցաւ որ սորվեցունէր ան գիրքը չեղած տեղ մը, ալ քեզի հետ փաստաբանութիւն չունինք ընելու: Եթէ կը հաւատաս՝ որ բանականութիւնը կրթած է Աստուածաշունչ եղած երկիրներու մէջ ան նուաստ ռամիկ և խիստ տգէտ ժողովուրդը, (որոնք հեթանոս երկիրներու մէջ եղած ամենէն գիտնականէն աւելի ուղիղ գաղափարներ ունին Աստուծոյ՝ արդարութեան՝ և հաճոյական բաներու վրայ,) ալ պիտի դադրեցունենք բոլոր քննութիւնը ադ նիւթին վրայ քեզի հետ:

Աս նիւթը վերջացունենք աստուածեանի մը դաւանութիւնովը, (եթէ պատշաճ է դաւանութիւն կոչել,) սեպելով թէ ինք անձամբ կը խօսի անիկա: Եւ անոր խօսքերը մտիկ ընելէդ վերջը՝ կարծեմ պիտի միաբանիս իմ կարծիքիս, թէ անհաւատներուն դիւրահաւանութենէն աւելի զարմանալի բան մը նար է երեւակայել, և Աւետարանը մերժողները աշխարհիս մէջ ամենէն զարմանալի հաւատքի տէր եղողներ են, և աստուածաբանի մը ըսածին պէս շատ աւելի հաւատք ունին, քան թէ հարկաւոր է քաջածանօթ քրիստոնեաներ ըլլալու, և կը մնան անհաւատ միայն դիւրահաւանութենէն": Աստուածեանին դա-

ւանութիւնը՝ որչափ որ կրնամ ըմբռնել անոնց սկզբունքները, այսպէս պիտի ըլլայ :

1. Աս կը հաւատամ որ Մատուած մէկ էակ մըն է, որ անզուգական սրբութիւն, իմաստութիւն, կարողութիւն և բարութիւն ունի, որ իր սրբութեանը պատճառաւ «անիրաւութեան նայելու կարող չէ», և իր իմաստութիւնովը կարող է նարելու, և իր կարողութիւնովը կրնայ ՚ի գործ դնել, և իր բարութիւնովն ալ կը ստիպի՝ որ կատարէ ազու միջոցներ առաքինութիւնը հաստատելու և մոլութիւնը զսպելու, իմացական և բարոյական խաւարը ջնջելու, ու մտաւոր և հոգևոր լոյսը տարածելու : Ար հաւատամ զի Մատուած մարդկային ազգը՝ վեց հազար տարի՝ ամէն դարու և ամէն երկրի մէջ թողուց, որ նախապաշարումներով ծածկուի մտքերնին, և ինքզինքնին ամենախաւար և ողբալի եղեռնագործութիւններու մէջ ընկղմեն, ու կատարեն ամենասոսկալի և արիւնահեղ արարողութիւններ, կարծելով թէ՛ կրօնական պաշտօններ են անոնք, և կը թողու՝ որ ամենապատուական ձիրքերու տէր եղող էակը իր սեռին ամենամեծ թշնամին ըլլայ. և այսպէս ինքզինքը և ուրիշները յետին թշուառութեան մէջ թաթխէ, և բոլոր աս չարիքը անոր համար է միայն, որ բնաւ ամենաթեթեւ օգնութիւն մը չընեն, բնաւ անփոփոխ սկզբունքներ չ'տար մարդոց՝ որ սխալմունքէն ազատ ըլլան, կամ որոշ կանոններ՝ որով իրենց վարքը ուղղեն : Ար ըսել է, թէ ես կը հաւատամ

աս յայտնի հակասութեանը, թէ Եստուծոյ բարութիւնը թողուց՝ որ աս ահաւորապէս թըշուառ մարդկային վիճակը այնչափ դարեր շարունակէ. և չուզեց մէկ օգնութիւն մը ընել անոնց կամ ճամբայ մը ցուցունել :

Չ. Ես կը հաւատամ որ՝ Սոլմէսին պատմութիւնը՝ Աշխարհիս Ստեղծմանը և Մարդուն Ենկմանը վրայ՝ լոկ առասպել մըն է. և անոր համար կը հաւատամ որ ամենիմաստ և ամենաբարին Եստուած ստեղծեց մարդը մարմնոյ և մըտաց խիստ ազնիւ՝ գերագոյն և սքանչելի կարողութիւնով, որ ուրիշ կենդանիներուն ունեցածէն անհունապէս գերազանց են. բայց երբ ան կենդանիները կ'ուտին՝ կը խմեն՝ և կը քնանան իրենց պատահելիքին վրայ չ'խորհելով կամ հոգ չունենալով, մարդը տարակուսական և շատ անգամ ապագային երկիւղներովը խառնուած մտածմունքներու մէջ կը տատանի, և երբ «նոն» իրենց ապրուստին ամէն պիտոյքը կը գտնեն՝ առանց «մանելու և աշխատելու», հարդը՝ արարածոց տէրը՝ անանկ վիճակի մը մէջ գրուած է, որ իր «ճակատին քրտինքովը», իր ձեռքին աշխատութիւնովը՝ և սրտմաշուքով պիտի վաստըկի և «հաց ուտէ» : Կը հաւատամ նաև՝ որ նոյն անհունապէս իմաստուն և բարեսէր Լշակը ստեղծեց կնիկը և տուաւ անոր փափուկ զգացում՝ քաղցր բնաւորութիւն՝ կակուղ սիրտ՝ և գեղեցիկ կերպարանք, որուն նման բան մը չէինք կրնար երևակայել. եթէ

Հ'տեսնէինք զանիկայ, որ Կանոր . . . ցաւերը խիստ շատնայ, ցաւով ծնի, ու էրկանը նազանդ ըլլայ և անիկա անոր վրայ էլէէ" : Որ Ըսել է՝ ես չեմ հաւատար որ ասոնք արդար պատիժի արդիւնքներ են, այլ կը հաւատամ որ ան ամենաբարի և ամենիմաստ Աստուծոյ դառն վարմունքն է՝ իր բոլոր տեսանելի արարածոցը ամենէն փառաւորին հետ : Գիտեմ որ փախչելու ճամբայ չ'կայ . աս երկուքին մէկը ընդունելու է . բայց առջինը կը մերժեմ, որովհետեւ բանաւոր է, և Աստուածաշունչին մէջը յայտնուած . և վերջինը կ'ընդունիմ, որովհետեւ անտեղի է և ո՛չ մէկ տեղ յայտնուած :

3. Ես կը հաւատամ որ Աստուածաշունչը ըսուած գիրքը՝ իր ամէն խօսքերովը Աստուծոյ չ'առաջնորդուած մարդոցմէ նաբուած ու գրուած է . և Մարգարէութիւնն կոչուածները մարգարէութիւնն չեն . ու Հրաշք ըսածնին՝ կամ արուեստի ճարտարութիւնն է, կամ բնաւ անանկ բան պատահած չունի . և թէպէտ կանոնները շատ զմայլելի են, և բարոյականը մաքուր, բայց և այնպէս խաբէբաներէ նաբուած է, և ոչ թէ Աստուծոյ յառաջ եկած : Բոլոր գիրքը ցնորքներէ և խաբէութիւններէ բաղկացեալ է, բայց Աստուած թողուց՝ որ անանկ վկայութիւններ ունենայ մարդիկ համոզելու, որուն նմանը ուրիշ գիրք մը ունեցած չէ :

4. Ես կը հաւատամ՝ որ շատ անգամ գէշ մարդիկները աղէկ կ'ըլլան աս ստութեան ցնորք-

ներուն և խաբէութեան տարօրինակ դրութեանը զօրութիւնովը . և անոնք՝ որ աղէկ մարդիկ էին , շատ անգամ գէշ կ'ըլլան . ինքզինքնին աս զօրութենէն ազատելու և աս դրութեան վրանին դրած լուծը մէկ դի թոթուելու չափ իմաստութիւն սորվածնուն պէս :

5 . Ես կը հաւատամ՝ որ երկրի վրայ երբէք եղած ամենէն երևելի ուսումնականներուն և քաջ վիճաբանողներուն ու նրբազննին օրէնսգէտներուն և խորագէտ տրամաբաններուն ու ամենազգոյշ քննիչներուն և խիստ ուշիմ փիլիսոփաներուն շատը , զօրօրինակ , Սըր թոմաս Մօր՝ Կրովտիոս՝ Հօլ՝ Պաքոն՝ Պարրօ՝ Լոք՝ Հարդէյ՝ Պօյլ՝ Բասկալ՝ Եւլըր՝ Նետոն՝ և շատ ուրիշները՝ բնաւ կարող չեղան աս խաբէութիւնը գրտնել , այլ ապրեցան ամենառամիկ և անգրագէտ գեղջուկի մը պէս՝ աս համարձակ և հայհոյական խաբէութեան դրութեանը հպատակելով , և անոնց շատն ալ շատ ազնիւ անձինք էին :

6 . Ես կը հաւատամ՝ որ ան այլ և այլ անձինքը , որ տարբեր ժամանակներ և տարբեր տեղեր գրեցին ան գիրքերը , որով կը կազմուի Աստուածաշունչը , որ հազարաւոր ազգու և պարզ խօսքերով կը վկայէ իրեն համար՝ թէ երկինքէն եղած յայտնութիւններու հաւաքում մըն է , աս անձինքը խենդ չէին , (վասն զի չենք կրնար անանկ էին ըսել ,) այլ ամէնքը մեծ ստախօսներ ու խաբեբաներ . և աս չար մարդիկը՝ որոնք այսպէս ամբարշտութեամբ կը կեղծէին թէ իրենք

Մտուածմէ խրկուած են , քանի որ իրօք չեն , մէկ զարմանալի ճիգով մը և հաստատ դիտաւորութեամբ՝ յարատեութեամբ կը պտըտէին բարիք ընելով , և խիստ կարեւոր բարոյական խրատներ տալով , ամենամեծ ներկայ չարիքներուն երկիւղէն չ'շարժելով , և շատ անգամ ալ անոնք համբերութեամբ կրելով , նաև առանց անոնցմէ բնաւ մէլը իր խօսքը ետ առնելու կամ խաբէութիւնը յայտնելու , այլ կեցան՝ հանապազ իրենց պատուական խրատները և միանգամայն դարչելի խաբէութիւնները տարածելով և համբերելով ան ահարկու նեղութիւններուն՝ որ ասով իրենց վրայ կու գար , դիտնալով և վկայելով՝ որ երկրի վրայ տակաւին ուրիշ ապառնի նեղութիւններէն 'իզատ' ուրիշ յոյս չկայ իրենց , և անդին ալ Մտուածոյ վրէժխնդրութիւնը՝ անիկա արհամարհելուն համար :

Վերջապէս , Ես կը հաւատամ՝ որ ան անհուն կատարելութեան տէր Ամենամեծ Լշակը , որ իր իշխանութեան աթոռը տիեզերքին գլուխը կը դնէ , երկու հազար տարիի մօտ է որ կը տեսնէ աս զգուելի խաբէութիւնը՝ որ հետզհետէ կը տարածի , բայց և այնպէս անոր յառաջադիմութիւնը արգիլելու համար միջամուխ ըլլալուն տեղը՝ թողուցած է որ խիստ նշանաւոր երևութական վկայութիւններ գտնուի անոր վրայ , և շատ անգամ ալ աւելի արագ տարածուելուն պատճառ եղած է , անոր օգնող զարմանալի դործողութիւններով և դիպուածներով : Մյս-

ինքն՝ ես կը հաւատամ որ ճշմարտութեան Աստուածը Քրիստոնէական կրօնք կոչուած դրութեանը վրայօք խիստ զարմանալի կերպով օգնութիւն բրած է խաբէութեան : Բոլոր ասոնք՝ կը խոստովանիմ որ անբմբռնելի է, և բոլորովին անհամաձայն՝ Աստուածութեան յայտնի ստորագելեացը հետ . բայց որչափ ալ դէմ ըլլայ հասարակաց դատողութեանը՝ համաձայն է աստուածեան սկզբունքներուն . և անոր համար, ես այնպէս կը հաւատամ :

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Ե

ԵՆ ՀԵՒԵՏՈՒԹԵԵՆ ԳԵՐՄԵՆԸ :

Քիչ մը խորհրդածութիւն ըրինք անհաւատութեան պատճառին վրայ . միայն այսչափ՝ որպէս թէ աճապարելով կարող եղանք քանի մը պարզ ու յայտնի ծանօթութիւններ տալ, որով կրնայ տեսնուիլ թէ անհաւատութիւնը՝ գիտութեան և ճշմարտութեան սէրը չըլլալէն յառաջ կու գայ . և աս երկու պատճառները մէկգմէկու ուժ կու տան : Հատ ուրիշ բաներ թողելով, որ կրնայինք խօսիլ անհաւատութեան պատճառին վրայ, հիմա կ'ուզեմ քիչ մը բան ալ խօսիլ անոր դարմանին վրայօք : Ենհաւատութեան դարման . ի՞նչ երևելի նիւթ : Միթէ անհաւատութիւնը կը բժշկուի^օ : Այո՛ :

կը բժշկուի : Կայ դժուարութիւններ ասոր մէջ . բայց ամէն դժուար եղած բաները անկարելի չեն ըլլար : Բոլորովին կը բժշկուի : Եւ մէն անոնք՝ որ առած են դեղը՝ բժշկուած են , վասն որոյ վստահութեամբ կրնանք ըսել թէ՛ ստուգիւ կը բժրշկուի : Եւ մէն բժիշկ գիտէ , որ շատ դժուարութիւն կայ ան հիւանդները նայելուն մէջ՝ որոնք ինքզինքնին առողջ կը կարծեն , որովհետեւ յօժար չեն իրենց հիւանդութիւնը դարմանելու : Ենչաւատները՝ մասնաւորապէս անոնք՝ որոնց միտքը լեցուած է ուրիշ գիտութեամբ , ինքզինքնին գիտուն կը կարծեն կրօնական նիւթերու վրայ , երբոր իրենց կարծեացը հակառակը ճշմարիտ է : Պատճառը թէ աս ըլլայ թէ չըլլայ , բան մը կայ որ զիրենք շատ գոհամակ կ'ընէ քննութիւն ընելու : Երբոր կ'առաջարկես որ սաստիկ և փութաջան քննութիւն ընեն , անմիջապէս ջիղերնին կը թուլնայ , ձեռքերնին վար կը կախուի :

Ենչաւատները իրենց հիւանդութեան դարման չեն փնտռեր : Եթէ իրենց դարման առաջարկուի ալ՝ անդին կը դառնան : Եթէ թախանձանօք ստիպուին ալ դարմանուելու , կամաց , թուլութեամբ՝ և գուցէ վախնալով և անկատար կերպով կ'ընեն : Երկու դարման կայ , կամ թէ բժշկութեան երկու կերպ : Եւ մէն մարդորը ուզէ՛ թող ան ընէ : Ես դարմաններուն մէկը անսխալ է . ո՛ւր որ և երբ որ 'ի գործ դրուի՝ միշտ կը յաջողի : Միւսը դրեթէ առ հասարակ յաջող է , բայց այսինչ պարագաներու տակ

անյաջող եղած է : Բժշկութեան աս երկու կերպերը զօրաւոր դարման և ամենազօր դարման անուններով պիտի որոշուի իրարմէ : Երկրորդը որ է ամենազօր դարմանը , պիտի թողունք՝ որ վերջը քննենք : Եւ դարմանը աւելի անախորժ կու գայ մարդոց , առաջինէն աւելի կ'ատեն ասիկայ : Չօրաւորը ամենազօրին չափ ստուգիւներգործող չէ , բայց աւելի դիւրին է մարդիկ համոզել՝ որ ասիկայ փորձեն : Այսն որոյ ասկէ պիտի սկսինք և ջանանք պարզել անիկայ , փախչելով մթութենէ և սխալ հասկըցունող բաներէն :

Չօրաւոր դարման : Եթէ անհաւատութեան պատճառներուն մէկը տգիտութեան մէջ կը կայանայ , ուրեմն դժուար չէ հասկընալ՝ որ արդիւնաւոր հակառակը յուսալի դարման մը պիտի ըլլայ . Եստուածաշունչի և անոր կապակցութիւնն ունեցող հին դրականութեան վրայ տգիտութիւնը ըսել կ'ուզեմ : Գիտութիւնը գրեթէ միշտ կը բժշկէ , բայց դիւրին բան չէ համոզել անհաւատը , որ աս գիտութեանը համար աշխատի : Եւ գիտութիւնը զօրաւոր դարման մըն է . աս գրուածքին հեղինակը տասն և ութը տարի շարունակ ասոր փորձը տեսած է : Եւ տասն և ութը տարուան մէջ կարգէ դուրս և անընդհատ ջանքով աս փորձերուն ետեւէն եղած է : Եւ հիմայ ան տարիներուն պատմութիւնը տալով , մեր կարեւոր սեպած վարդապետութիւննիս կը պարզուի . և ինչ ըսել ուզել

նիս շիտակ կը հասկըցուի : Շատ անգամ տեսական դրութիւններ կամ գաղափարներ կը կազմենք մտքերնուս մէջ , և կը հաւատանք՝ որ այսինչ բանը անանկ կրնանք ընել կամ կրնայ ըլլալ . բայց մեր հաւատքը բոլորովին հաստատուած չըլլար՝ մինչև որ երկայն և հաւատարիմ փորձով չ'ստուգուի բանը :

Տասն և ութը ասորոսն դիպողոսիւսն պարտաւիրն : Հեղինակը անհաւատութեան փոսէն կլածին պէս . անհաւատներուն վրայ անպատմելի կարեկցութիւն մը զգաց . իր գութը այնպէս կը շարժէր անոնց վրայ , որ կ'ստիպէր զինքը հարցու փորձ ընելով դանել անոնք , և անոնց հեռանօթութիւն ստանալ և բարեկամութիւննին մշակել՝ եթէ նար ըլլաք : Են նաւաստին որ ցամաքը կը հասնի , և ետ կը դառնայ կը տեսնէ իր ճանապարհորդակիցները , որ կը մօտենան իրենցմէ դիզ մը հեռու եղած կործանմանը , կամ կը փաթթուին կործանած նաւին կտորներուն , ինք անոնց ճանապարհորդակիցը ըլլալով՝ անոնց համար աւելի կը ցաւի : Ենհաւատները առանց բարկանալու կը խօսին բարեկամի և հասարակ ճանօթ մէկու մը հետ անգամ , միայն թէ մինակ ըլլան , և խօսքը պարզ ու անուշ կերպով ըլլայ : Ենհաւատներէն ոմանք կրնաս համոզել՝ որ կարդան : Ոմանք ժրաջանութեամբ անգամ կը կարդան՝ եթէ մէկը գիրք տայ իրենց : Ենոնք ընդհանրապէս ինքնիրեննին գիրք չեն փնտռեր , և մարդէ գիրք չեն ուզեր : Ալ այլ երգիծարա-

նական՝ ծաղրաբանական և Մատուածաշունչի դէմ
 եղած գիրքերէն զատ բան չին կարգար : Ոմանք
 ալ երբոր իրենց մէկ բարեկամը կը խնդրէ՝ որ
 կարդան , խօսք կուտան թէ կը կարդանք . և
 կարգալ կ'սկսին ալ՝ քննելու դիտաւորութեամբ ,
 բայց շուտ մը մէկ դի կը ձգեն՝ կը մոռնան : Ու-
 րիչներն ալ կը համոզուին կարգալ և տեղեկու-
 թիւն ունենալ , եթէ իրենց մէկ բարեկամը գիրք
 տայ ու յաճախ տեսութիւն ընէ , և միտքերնին
 ձգէ իրենց սկսած գործը , և մանրամասնաբար
 հարցունէ ինչպէս յառաջ երթալնին : Հեղինակը
 շատ տարիներէ հետէ անոնց կարգէն եղած ըլլա-
 լով՝ գիտէ թէ մարդոց սովորաբար կարծածէն շատ
 աւելի անհաւատ կայ ամէն մէկ քաղաքի մէջ :
 Եսանկները փնտռել գտնել , և ծանօթութիւն
 ստանալ բոլոր ան սկիպտիկեաններուն հետ՝ որոնք
 կը համոզուին կարգալու , ու անոնք՝ Քրիստոնէ-
 ութեան խնդիրը քննելու հաւատարմութեամբ
 համոզելը ամէն բանէ աւելի հաճելի գործ մը
 եղած է իրենն աս տասն և ութը տարուան մէջ :
 Եյնչափ ատենին մէջ երկու հոգիէն զատ բնաւ
 մէկու մը չ'պատահեցաւ՝ որ երբէք հաւատարմու-
 թեամբ մէկ անկեղծ քննութիւն մը ընէր Քրիս-
 տոնէութեան վկայութիւններուն վրայ , և չ'ո-
 բոշէր իր մտքին մէջ՝ ըսելով Մատուածաշունչին
 համար թէ ասիկայ Եսոթ-թոյ Գիրքն է : Ես եր-
 կու բացառութիւններուն կամ բացառութիւն
 երեցածներուն պատմութիւնը պիտի տանք հոս :
 Իրօք պատահած եղելութիւններուն մէկ հաւա-

տարիմ պատմութիւնը անհաւատութեան դարմանուելուն վերաբերեալ վարդապետութիւնները կը պարզէ :

Օրինակ ՚ն : Մէկ պատանի մը իր կրթութիւնը առած էր մէկ դպրատունէ մը , որուն աշակերտներուն մեծ մասը անհաւատ եղեր էին . ան տեղւոյն իշխաններուն մէկուն որդին էր , հարուստ էր և շատ հիւրասէր : Եսոր հետ ՝ ծանօթացայ և շատ կ'երթայի տուներնին : Բարեկամութիւննիս ժամանակ մը շարունակելէն վերջը , համարձակեցայ բարեկամաբար խօսիլ իրեն հետ առանձին՝ յաւիտենական դոյութեան վրայ : Իմ գաղափարս անաստուածութիւն է ըսաւ . և որովհետև ես Եստուածաշունչը չեմ ընդունիր ու դուն կ'ընդունիս , վասն որոյ մեր խօսակցութիւնը մէկզմէկու հետ՝ անօգուտ պիտի ըլլայ : Ես ըսի իրեն թէ՛ ադ գրքին երկնային հեղինակութեանը վրայ միայն կ'ուզեմ խօսիլ . և կ'ուզեմ որ քեզ համոզեմ՝ որ Քրիստոնէութեան վկայութիւնները կատարելապէս քննես , ես ալ ատեն մը քու կարծիքէդ եղած ըլլալով՝ աղէկ տեղեկացած եմ ան վկայութիւններուն : Ըսինաւ թէ՛ առանց քու հետդ մանրամասնաբար խօսելու աս նիւթին վրայ՝ տարակոյս չունիմ որ ազէտ ես Եստուածաշունչին պատմած եղելութիւններուն և անոր լեզուին վրայ . բայց եթէ ասիկա չես ընդունիր , ան Սուրբ Մատեանին որ և իցէ մասին հետ կապակցութիւն ունեցող հին գրականութեան վրայ խօսելով՝ շուտով պիտի

իմանաս անանկ ըլլալը : Քիչ մը զարմացած երեցաւ տղէտ ես ըսելուս վրայ , բայց վերջը խոստովանեցաւ թէ շատ պատմութիւններ կան՝ որ բնաւ քննած չունիմ , և ուրիշ եղելութիւններ ալ՝ որ աս նիւթին հետ կապակցութիւն ունի , մոռցած եմ : Ինծի հարցուց թէ կը թողնու որ աս վիճաբանութեան երկու կողմն ալ քննեմ , և զարմացաւ՝ երբոր այն ըսի : Ըսի թէ ես քեզի ուղածիդ չափ անհաւատ հեղինակներու գիրքեր կու տամ . միայն թէ արդարութեամբ անոնց պատասխան գրուած գիրքերն ալ կարդաս : Եռաջարկեցի իրեն , որ Եստուածաշունչին դէմ գրուած քանի գիրք որ կ'ուզես՝ տամ , միայն թէ հաւատարմութեամբ խնդիրին միւս կողմին ալ միտ դիր : Իմ ասանկ առաջարկելուս վրայ զարմացած կ'երևար . բայց վերջապէս ըսաւ թէ՛ կ'ուզեմ քու կողմդ քննել , որովհետեւ իմ կողմս քննած եմ . հիմա կ'ուզեմ Քրիստոնէութեան ջատագովներէն սկսիլ քննութեան* : Եւ հար-

*Եսոր համար ես միշտ յօժար եմ անհաւատներուն՝ ուղածուն չափ անհաւատութեան գիրքեր տալ , արդարմտութեամբ պատասխանինն ալ մտիկ ընել , բը երբոր անհաւատ մը կը տեսնէ թէ՛ իրեն սիրելի կամ առաջնորդ եղած հեղինակը սրտութիւններով լեցուցեր է գիրքը , ասիկա իրեն վախ և կասկած կու տայ , որով կը ստիպուի աւելի հաւատարիմ քննութիւն ընելու : Ղ'ջմարիտ է որ երբոր միայն մէկ կողմը կը կարդայ , ամենքը իբրև ճշմարիտ պիտի ընդունի՝ եթէ ինք պատմիչ չըլլայ : Բայց եթէ կարդայ անոր պատասխանն ալ , անշուշտ տեղ տեղ պատմութիւն պիտի գտնայ , որուն վրայ քննուելիք կայ . և եթէ քննէ ան պատմութիւնը՝ պիտի տեսնէ որ իր առաջնորդին քսածները ճշմարիտ չէ : Քրիստոնէութիւնը ատողներուն անոր

ցուց ինձի՝ թէ օրչափը դուն կատարեալ քննութիւն կը սեպես : Ըսի թէ ես տարակոյս չունիմ՝ որ կատարեալ քննութեան կէսը չըրած հաւատքդ պիտի փոխուի . ես բնաւ մէկ մարդ մը չեմ գիտեր , որ չափաւոր քննութիւն մը ընելով՝ Եստուածաշունչին ճշմարտութեանը չ'համոզուի : Իրեն ըսի թէ՝ Եստուածաշունչին կողմէն և անոր դէմ գրող հարիւր հեղինակներէն վեց եօթը կամ ութը ձեռքս անցածները կը զըկեմ քեզի . ու անոնք կարգալէդ վերջը կ'ուզեմ որ Եստուածաշունչը կարգաս մեկնութիւնովը . (որ անոր վրայ տգէտ չըլլաս .) և եթէ ընթերցման աս ընթացքը լմնցունես , ես գոհ կ'ըլլամ : Կ'աւ իրեն մէկ բան մը խօսեցայ , որն որ հիմա ընթերցողին ալ ըսելու համար աս պատմութիւնը հոս պիտի թողունք :

Մէկ անհաւատ մը երբ որ կ'սկսի կարգալ Քրիստոնէութեան վկայութիւններուն վրայ , շատ անգամ առաջուրնէ աւելի կասկածոտ և սկեպտիկեան կ'ըլլայ , և իր անհաւատութեան մէջ աւելի կը հաստատուի : Ես քննութեան առջի մասին ընթացքը շարունակ կ'աճի . բայց թո՛ղ յարատեէ քննութիւնը , վասն զի պիտի տեսնէ ճշմարտութիւնը . և վերջապէս բոլորովին կ'ա-

դէմ գրելը զարմանալի բան չէ . բայց անոնց միշտ սուտ բաներ ըսելը դիւրին կ'իմանայ ան՝ որ չ'վախնար երկու կողմն ալ քննելու : Երբոր աս անթիւ զուտ սուտերը յայտնուին , ան խաբերաներուն վրայ ընթերցողին ունեցած վստահութիւնը կը տըկարանայ :

զատի մոլորութեան լուծէն : Հատերը՝ որ կը սկսին կարգալ մէկ երկու գիրք , հարեանցին այլէն վերջը մէկ զի կը ձգեն՝ առաջուրնէ աւելի սխալման մէջ հաստատուած , և ինքիրեննին խորհելով թէ՛ մենք Վրիստոնէութեան կողմէն բերուած ամենազօրաւոր վկայութիւնները քննած ենք , և հետեւապէս անոնց վիճակը առջեւ եղածէն ողբալի է : Ուրիշները աճապարելով քանի մը գիրք կը քննեն , և բաւական հմտութիւն ստացած չեն , որ կարող ըլլան հեղինակին փաստերը պայծառ հասկընալու և աղէկ կշռելու : Եսոնք՝ կ'ըլլայ որ բանը չ'հասկըցած կը ձգեն : Ոմանց ալ պէտք է երկու իրեք անգամ կարգալ մի և նոյն գրութիւնը , որ կարող ըլլան պայծառ տեսութիւն մը և աղէկ հասկըցողութիւն մը ունենալ բանին վրայ : Եսանկները՝ կ'ըլլայ որ կը կարծեն թէ իրենք բանը քննած են , որ իրօք քննած չեն : Բայց աս նիւթին վերայ վեց եօթը կամ ութը հեղինակի գրութիւն հանդարտութեամբ՝ մտադրութեամբ՝ անաչառ մտօք՝ փութով և հարկ եղած ատենը կրկնելով կարգացողներէն մէկը՝ չեմ գիտեր որ իր անհաւատութիւնը մէկ զի չ'ձգեց : Եթէ մէկը հարցունէ՛ թէ ինչո՞ւ համար կ'ուզենք որ անհաւատը քանի մը հեղինակի գրութիւն կարգայ մի և նոյն նիւթին վրայ , որ է Վրիստոնէութեան վկայութիւնները , կը պատասխանենք թէ , երկու միտք նոյն ընթացքը չեն բռներ աս նիւթին վրայ գրելու ատեն : Բողոր ապացոյցները և վկայու

Թիւնները չ'ժողովուիր և համառօտելով ամփոփուիր քսան մեծահատոր գրքի մէջ : Վասն որոյ հարկաւ ամէն հեղինակ միայն ան գաղափարները պիտի ընտրէ , որ իրեն շատ ազդու կու գայ : Ղ'չմարիտ է որ ես բնաւ մէկ հեղինակի մը գրութիւն չ'կարգացի , որ մէկ կերպով մը չ'հաստատեր թէ՛ Եսկիւ Եսոսթոյ գիրքն է . բայց քանի որ յառաջ տանինք մեր քննութիւնները՝ մտածութիւնները՝ և խօսակցութիւնները աս նիւթին վրայ , այնքան աւելի դիւրաւ կրնանք յառաջ երթալ և աւելի կարող կ'ըլլանք ուրիշ քննութիւններ ալ ձեռք բերելու : Ենսովոր բան չէ որ աս նիւթին վրայ կարգացողը գիրքը վար դնէ յուսահատութիւնով և չ'հաւնելով , և իրեն երեցածին նայելով՝ գերազանց բան մը չը գտնելով անոր մէջ : Ու տասներկու ամիսէն վերջը նոյն գիրքը դիպուածով ձեռքը անցնելով՝ կը զարմանայ անոր մէջ գտնուած մէկ խորհրդածութեան մը վրայ , որ առաջ իր մտքին չ'զարկաւ : Տակաւին յառաջ երթալով՝ անոր մէջ գտնուած ապացոյցներուն շատը փայլակի պէս պայծառ ու որոշ կ'երեւնայ իրեն : Պատճառը ան է՝ որ իր միտքը ան ատենը աւելի յարմար վիճակի մէջ է փաստերը իմանալու և կշռելու : Եսանկով երբոր մէկ գիրք մը կը կարգայ , իր միտքը կը պատրաստուի և աւելի ընդունակ կ'ըլլայ ուրիշ գրութեանց ապացոյցներու ձեռնամուխ ըլլալու : Սարգիկ խաւարը լոյսէն աւելի կը սիրեն . և անոր համար է՝ որ շատ անհաւատներ իրենց

կարգացածին կէտը հասկընալու և կշռելու ընդունակ չին . և արդարև ոչ մէկը ընդունակ է՝ մինչև որ քիչ մը յառաջ չ'տանի քննութիւնը :

Ես պատանին հարցուց ինձի թէ՞ դուն որ հեղինակները աղէկ կը սեպես որ կարգամ . ըսի թէ՞ ես ընտրութիւն մը ունէի , բայց այնչափ երևելի բան մը չէ որ անհրաժեշտապէս այսինչ գիրքերը որոշենք . այլ որն որ դիւրին գտնուի , կամ որն որ առաջ ձեռք անցնի , ան կարգա՞ . և վախ չունիմ որ աղէկ արդիւնք մը չ'ունենայ . միայն թէ յիշեալ թիւը չ'լմնցուցած՝ չ'դադրիս : Ենատենը ինձի ըսաւ թէ , դուն ինձի զրկէ՞ եօթը ութը գիրք , և ես կը կարգամ . և անկէ վերջը կը կարգամ Եստուածաշունչը՝ Աքօթ համբաւաւոր մեկնիչին մեկնութիւնովը մէկ տեղ : Որչափ որ միտքս կու գայ՝ հետևեալներն էին ան գիրքերը , որ դտայ ու զրկեցի կամ տարի մէկգմէկու ետէ . Եղեթասնդրի Եպոցոյց Քրիստոսեոս-Լեւոն , Բալէի Եպոցոյց Քրիստոսեոս-Լեւոն , Ուսլարնի՝ Բէյն Ենհասարին Պատասխանը . Ղ'եղի 'Սամակները՝ Վօլլեւին , հորնի 'Ստեփոսեոս Սորբի Պարոյ օո հասո՞ . և Ֆէյոյըրի կնճիւն Ենհասարոս-Լեւոն : Ես գրքերը ամէնը չ'լմնցուցած՝ օր մը ծանր և ազդու կերպով մը ինձի ըսաւ , քեզի բան մը ունիմ իմ վկայովս զրուցելու՝ որ արդարև զարմանալի է . « ես հիմա՞ » ըսաւ « տարօրինակ վիճակի մը մէջ եմ . անկեղծաբար ու համարձակ կը վկայեմ՝ որ աս հեղինակները Եստուածաշունչը Եստուծմէ ըլլալուն դէմ իմ

ունեցած բոլոր առարկութիւններուս ու դժուարութիւններուս աղէկ պատասխանեցին և հերքեցին : Դարձեալ , կը խոստովանիմ որ Աստուածաշունչին Աստուածային հեղինակութիւն ունենալուն այնքան պարզ և ծանր ապացոյցներ գտայ՝ որ ես կարող չեմ անոնց դէմ դնել ու պատասխան տալ . Բայց այսո՞ւրեքն էս զէ՛մ հաստատար , էս Աստուածաշունչն զէ՛մ կրնար հաստատար և զէ՛մ հաստատար" : Աս ան ատենը ներքին յոյս մը ունեցայ՝ որ կարգալը տակաւին պիտի շարունակէ : Հին ու բազմաժամանակեայ անհաւատութիւնը ատեն ատեն յայտնի ելլող արմատացած հիւանդութեան պէս վրանիս կը փակչի : Բայց ես իրեն քաղցր չ'խօսեցայ . և չեմ համարձակիր մեր ճշմարտութենէն 'ի զատ բան մը ըսել , թէ և ծանր գայ անիկա : Աս իրեն ըսի՝ թէ Վրիստոնէութեան ջատագովները անոր ճշմարտութիւնը հաստատեցին . և միայն այնչափ անոնք կ'ուզէին և կը ջանային : Աստուած պատմութեամբ աւանդեց մեզի այնքան հղելութիւններ , որով ապացուցուի՝ թէ Սուրբ Գիրքը ներշնչեալ է . աս բանը հաստատել և նազանդութեան յորդորել . այսչափ է նաև անոր վարմունքը մարդոց հետ : Անոր բնաւ ստիպողական միջոցներ բանեցունելը չենք կարգար . և մարդը անգամ՝ որչափ չար ըլլայնէ , չուզեր որ իր ազատ կամքը վերցուի . և թէ որ կասկած մը ունենայ իր ազատ կամացը վերցուելուն , անոր վրայօք հարկաւ պիտի տրանջայ : Աս հեղինակ-

ները իրենց առաջարկութիւնը հաստատեցին և դուն չես հաւատար : Հիմա դուն կրնաս բոլորովին կործանման երթալ՝ ինչպէս որ կլոր քար մը լեռնէ վար կը գլորի . վասն զի Մատուածաշունչին ճշմարտութիւններուն և անոր սորվեցուցած առաջին ճշմարտութիւններէն մէկն է՝ թէ մարդը ինկած էակ մըն է : Եթէ դուն ան ինկածներուն մէկը չըլլաս , Սուրբ Գիրքը ճշմարիտ չըլլար : Իսկ եթէ դուն ալ անոնցմէ ես , ուրեմն ՚ի բնէ չես կրնար ճշմարտութիւնը այնքան դիւրաւ և յօժարութեամբ ընդունիլ՝ որչափ ստութիւնը : Եթէ երբէք փրկուիս , ջանքով ու աշխատանքով պիտի ըլլայ : Ուրեմն անմահ կեանքին արժէքը մտածելով՝ շարունակէ սկսած աշխատութիւնդ : Յառաջ գնա՛ և կարգա՛ շատ ուրիշ գիրքեր , կարգա՛ հարիւր գիրք : Տես ճշմարտութիւնը հազարաւոր կերպերով և հազարաւոր անգամ ապացուցուած : Բայց սկսէ աղօթք ընել : Ըն՛ հոգի՛ն՝ որ քու հոգիդ ստեղծեց՝ խնդրէ՛ որ ճշմարտութեանը իր յատուկ գործը ընել տայ , որ է մեռցունել ստութիւնը քու սրտիդ ու հոգիիդ մէջ :

Ընկէ վերջը զինքը բնաւ չ'տեսայ . զի մեռաւ , անկէ վերջը իր մտքին վիճակին վրայ բնաւ բան չ'լսեցի՝ թէ արդեօք շարունակեց կարգալ կամ թէ ո՛չ : Սեր վերջին տեսութեան ատենը իր ընթացքէն քիչ մը յոյս կ'առնեմ՝ որ իր քննութիւնն ու մտածութիւնը շարունակած պիտի ըլլայ աս բաներուն վրայ : Ես այսպէս կը յու-

սամ և աս յոյսը չեմ ուզեր կորսնցունել, երբ որ կը յիշեմ թէ ի՞նչպէս անաչառութեամբ խոստովանեցաւ՝ երբոր իր փաստը կործանած էր, թէ կարելի է աշխարհէս չելած ինքը խնդրեց աշխարհիս Արարիչէն՝ որ իր Փրկիչն ըլլայ : Ես է ան անձին պատմութիւնը, որ կը ցուցունէ թէ նոյն զօրաւոր դարմանը՝ այսինքն անաչառ քննութիւնը գուցէ չ'կրցաւ բժշկութիւն ընել՝ զիտցածիս նայելով, վասն զի անկէ վերջը բան մը չ'կրցի իմանալ :

Օրինակ ք : Ես տղայութեանս ատենը բարեկամ մը ունէի, որ քաղքրաբարոյ պատանի մըն էր, և քաջահմուտ էր զանազան գիտութեանց մէջ : Տասն և վեց տարի մէկզմէկէ բաժնուելէն վերջը՝ իրարու պատահեցանք, որ իրաւագէտ էր արհեստով, և այս արհեստը յաճախ գործածելովը կատարելութիւն ստացաւ : Ինք անհաւատ էր, և իր ընկերներն ալ իրեն պէս անհաւատ էին : Քանի մը անգամ բարեկամական երկար տեսութիւններ ընելէն վերջը՝ խօսք տուաւ ինծի որ Քրիստոնէութեան ապացոյցներուն վրայ կարգայ . և ես խոստացայ իրեն գիրք տալ : Բայց միտքս չէ աղէկ մը՝ թէ ո՞ր հեղինակներուն գրութիւնները կամ քանի՞ գիրք կարգաց . անկէ վերջը զինքը չ'տեսայ, այլ անանկ կարգադրեցի՝ որ այսինչ գիրքերը իր ձեռքը հասնին : Են իմ տուած գիրքերուս վրայով մէկ գիրք մը կը յիշեմ՝ որ որոշակի և ճշգիւ լսեցի ան գիրքը կարգալուն արգիւնքը : Են գիրքը որ կարգաց՝ հոր-

նի՝ Նախադուռնի առաջին հատորն էր : Իր արհեստէն եղող մէկը վրայ եկաւ՝ երբոր ինք գիրքը կը լմնցունէր . աս բարեկամը գիտնալով անոր կարգացածը ինչ գիրք ըլլալը և ինք սկեպտիկեան ըլլալով՝ հարցուց անոր թէ ի՞նչ գաղափար ունիս աս գրուածքին վրայ . գիրքը ծանր խոհականութեամբ գոցելով սա հետեեալ պատասխանը տուաւ , « թէ ես դատաւոր մը ըլլայի ան երդումովը՝ որ սովորութիւն է դատաւորներուն երգնուլ , և դուն դատ մը ունենայիր հաստատելու , և ճիշդ այսչափ վկայութիւն բերէիր , ես իմ վճռովս պիտի յայտնէի թէ քու դատդ հաստատուեցաւ » : Եսկէ՛ի դատ այն գիրքը կարգացողին վրայ ուրիշ բան չ'լսեցի : Սեռած ատենը միտքը Խանգարած էր , բայց ես բոլորովին առանց յուսոյ չեմ , այլ թերևս իր կարգալը բոլորովին անօգուտ չեղաւ :

Ես երկու օրինակները կը յիշեմ միայն իմ երկայն ատեն ըրած գիտողութեանս մէջ , որ ընդարձակ և կատարեալ քննութիւն մը ըլլալէն ետքը , արդիւնքը կատարեալ բժշկութիւն չերեցաւ : Հատերը կը խոստանան կարգալ՝ բայց բնաւ չեն կատարեր : Ուրիշները բաւական եռանդով կը սկսին , բայց քիչ ատենէն կը թողուն : Եւ ոմանք իբրև պարտք կը կատարեն , և փաստաբանութիւնները դժուար հասկընալով ձանձրալի կուգայ իրենց , և ատենէ մը ետև ետ կը քաշուին : Բայց՝ գոհութիւն Եստուծոյ , կան ոմանք ալ՝ որ կը հաւատան թէ աղէկ է իրենց

գիտնալ չափաւոր ստուգութեամբ թէ՛ իրենք յաւիտեան պիտի ապրի՛ն թէ ոչ : Եսոնք որպէս թէ միտքերնին գրած են ստուգել Սուրբ Գիրքին ճշմարտութիւնը կամ ստուգիւնը , թէ և շատ աշխատանք ալ հարկ ըլլայ : Երբոր կը սկսին կարգալ , կը տեսնեն թէ բան կայ՝ որ մուտ է , երկէ՛ն կը կարգան նոյն իմաստը , կամ թէ նոյն նիւթին վրայ ուրիշ հեղինակներու գրութիւն ալ կը քննեն , մինչև որ բանը հասկընալու կարող ըլլան : Եսանկներուն ըրած ջանքերուն մինակ մէկ վախճան մը գիտեմ՝ որ հետեւեցաւ . և ան է կատարեալ բժշկութիւն : Եսոնք կատարեալ քննութիւն ընելէն ետքը՝ միաբան ըսած են , « Եսիկա Եստուծոյ Գիրքն է » :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Զ

ԵՆ ՀԵՒԵՏ ՆԵՐՈՒՆ ՄԵՍՆՈՒԹԵՆ
ԳԷՄ ՈՒՆԵՅԵՆ ԸՆԴԻՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ո՛վ Ընթերցող՝ նախ մարդուս գիւրգայթ քննութիւնը՝ գէպ ՚ի ստուգիւն գիմելու , և երկրորդ սատանային մտախաբ հրապուրանքները՝ շատ անգամ Եստուածաշունչին վրայ մեկնութիւն կարգալու տհաճութիւն կը պատճառեն : Ես բանին մէջ իրենց քմացը յարմար բանեցուցած իմաստակութիւնը շատ հեղ համողական է : « Միք կ'ուզենք որ » կ'ըսեն « ինքնիրեննիս դատենք . զի մեկնիչները մէկզմէկու կը հակա-

ռակին , բայց մենք ինքնիրեննիս կը կարդանք և
 կը դատենք'' : Ընոնք որ այսպէս կը խօսին՝ ընդ-
 հանրապէս բնաւ տեղէ մը տեղեկութիւն չեն
 ստանար : Ո՛ր ընթերցասէր՝ մեկնիչները որ չափ-
 ալ անմիաբան ըլլան մէկըմէկու այսինչ նիւթե-
 րու վրայ , կան անանկ եղելութիւններ Ըստ-
 ուածաշունչին մէջ պատմուած՝ որոնց վրայ վի-
 ճաբանութիւն չ'կայ մէջերնին : Եւ վարդապե-
 տութեանց վերաբերեալ վիճաբանութիւնները
 կրնաս մէկ դի ձգել , եթէ ուզես : Ընոնց մի՛ նա-
 յիր դուն , բայց անոնց համար զանց մի՛ ըներ
 ան տեղեկութիւնը՝ որ կրնաս ձեռք ձգել , և
 հարկ է ստանալ քու հոգւոյդ ապահովութեանը
 համար : Մարդիկ չեն մերժեր կարգալ Քիմիա-
 կանութեան՝ Ըստեղազիտութեան՝ և Փիլիսոփա-
 յութեան վրայ ուրիշներուն գրած բացատրու-
 թիւնը , թէ և իրարու ալ հակառակ են , այլ
 ամէնը յօժար են ուրիշներէն օգնութիւն ձեռք
 բերել , և իրենց աղէկ երեցածը ընդունիլ , միւ-
 սը ձգել : Մեր դիտաւորութիւնը՝ սիրելի՛ ըն-
 թերցող՝ աս է որ պարզ օրինակներ տանք քեզի ,
 որով ցուցուի թէ ուրիշներուն աշխատութիւն-
 ներէն կրնաս քեզի օգուտ մը քաղել , և ալ ցուց-
 ուի՝ թէ կարօտ ես անոնց աշխատութեանը :
 Մեկնիչները անանկ եղելութիւններ կրնան
 ցուցունել քեզի՝ որ շատ օգտակար են , և ցու-
 ցունելուն պէս կը գիտնաս , բայց միտքդ չ'պի-
 տի իյնար առանց անոնց մեկնութեանը : Ըսի-
 կա պարզելու համար տալու առաջին օրինակ-

նիս՝ Յայտնութեան տասն և եօթներորդ գլխուն վրայօք պատահածը պիտի ըլլայ : Եւ աս գլուխը քեզի օգտակար պիտի ըլլայ անոր համար ալ՝ որ կը խօսի տասն և ութը դարերու դէպքերուն վրայ : Ընանկ գլուխ մըն է՝ որ քեզի շատ վերաբերութիւն ունի, վասն զի կը ստորագրէ նաև այն ինչ քաղաքական դիպուածները՝ որ Եւրոպայի մէջ պատահեցան, և կ'անցնի յիշելու քանի մը բաներ ալ, որ դալու տարիներուն մէջ պիտի ըլլան : Եսանկով կրկին օգուտ կը քաղես աս գլխուն տունները քննելով : Կը ցուցունէ տգէտին՝ մեկնութեան հարկաւոր ըլլալը, նաև կը ծանուցանէ թէ՝ Տէրը ինչ բաներ ըրած է մօտերս և ինչ պիտի ընէ քիչ մը վերջը : Բայց չըլլայ թէ չ'կարգաս Սուրբ Գիրքին յիշեալ տեղը, տուն տուն հոս պիտի օրինակենք պէտք եղածին չափ՝ որ ամէն մէկ հատուածը առջևնիս պատրաստ ըլլայ :

1. «Եւ եօթը սկաւառակները ունեցող եօթը հրեշտակներէն մէկը եկաւ, ու ինծի հետ խօսեցաւ՝ ըսելով, եկ՛ուր՝ ու քեզի ցուցունեմ ան մեծ պոռնիկին դատաստանը որ շատ ջուրերուն վրայ կը նստի .

2. Որուն հետ երկրի թագաւորները պոռնկեցան, ու երկրի բնակիչները անոր պոռնկութեան գինիովը գինովցան :

3. Եւ զիս առաւ անապատը տարաւ հոգիով, ու տեսայ՝ մէկ կնիկ մը՝ որ կարմիր գազանի մը վրայ նստեր էր, և ան գազանը լեցուն էր հայ-

հոյութեան անուաներով , և եօթը գլուխ և տասը եղջիւր ունէր :

4 • Եւ կնիկը ծիրանի ու կարմիր հազած էր , և զարդարուած էր ոսկիով ու պատուական քարերով և մարգարիտներով , և իր ձեռքը ոսկիէ գաւաթ մը ունէր պղծութիւններով ու իր պոռնրկութեանը անմաքրութիւններով լեցուն :

Սէկ մարդ մը որ անհաւատ էր՝ աս գլուխը կարդաց : Շատ անգամ ինք կարդացեր էր և ուրիշներուն կարգալը լսեր էր՝ (հազարաւոր ուրիշներուն պէս՝) առանց միտք մը հանելու ասխօսքերէն : Մինչև որ մեկնութեանը չ'նայեցաւ , չ'զգաց որ անիկա Սուրբ Գիրքին անանկ մէկ մասն է՝ որ ինքզինք կը մեկնէ : Ինք բաւական պատմութիւն կարդացեր էր , որ հետեւալ տողերուն մէջ տրուած տեղեկութեանը ճշմարտութիւնը տեսնէր՝ առանց օգնութեան , բայց վերջին տանը խօսքը չ'գիտեց , մինչև որ մեկնութիւնը իրեն չ'ցուցուց : Վերջին տունը աս է . « Եւ կնիկը որ տեսար , ան մեծ քաղաքն է , որ կը թագաւորէ երկրի թագաւորներուն վրայ » : Ես ընթերցողը բաւական տեղեակ էր պատմութեան , և գիտէր թէ ո՞ր քաղաքը կը թագաւորէր երկրի թագաւորներուն վրայ , երբոր Գոմիտիանոս կայսերական աթոռի վրայ էր , և Յովհաննէս աւետարանիչ Պատմոս կղզին էր , և աս ժամանակէն շատ առաջ ալ ու շատ վերջն ալ : Ենհաւատներուն ու Քրիստոնեաներուն մէջ տարբեր կարծիք չ'կայ ան քաղաքին վրայօք՝ որ կը

կենար Տիրեր գետին վրայ, ծիրանի հագուած, և անկէ ետև ալ միշտ հոն է: Աթէ ընթերցողք անանկ մէկն է, որ Եստուածաշունչը հարեանցի կը կարգայ և բանի մը դիտողութիւն չընէր, հիմա իրեն ըսելու ե՛մ թէ, «Բարեկամ՝ եթէ որոշ և ստոյգ չես գիտեր թէ որ Կառնուի կը լազարէր երկրի թագաւորներուն վրայ Յովհաննէս աւետարանիչին ժամանակը. աղէկ է որ՝ ոչ միայն կատարելապէս հարցուփորձ ընես առ բանին վրայ, այլ յիշողութեանդ առջև պահես անիկա՝ բանի մը ուրիշ բաներու հետը, վասն զի աս բաները կարելի է քու կարծածէդ աւելի վերաբերութիւն ունենայ քեզի այսօր»: Աերոյի շեշտալ մարդը՝ որ աս գլխուն վրայ մեկնութիւն կարգացած ատենը զարմացաւ, բաւական կարգացող մէկն էր, որ քիչ մը գիտէր՝ թէ հին հեթանոսութեան ժամանակը և թէ հիմակուան Հռովմայի կարմիր հանդերձը և ծիրանին և ոսկին ու շքեղ զարդարանքները և բազմածախ հանդերձները, բայց մեկնութեան մէջ հետևեալ խօսքերը կարդալու միջոցը՝ սկսեց պատմական նկարագրութիւնները աւելի որոշ նկատել:

«Հրեշտակը տարաւ Յովհաննէսը հոգիով. (այսինքն մարգարէական հոգւոյն ազդեցութեամբը. իրեն անանկ թուեցաւ՝ թէ անապատը կ'երթար:)

Եւ հոն տեսաւ կնիկ մը կարմիր գազանի մը վրայ նստած: Ես կնիկը Հռովմայի եկեղեցւոյն, և գազանը ան մարմնաւոր իշխանութեանը նշանակէր. նոյն մարմնաւոր իշխանութիւնովը ան եկե-

զեցին կը պաշտպանէր . և ան դազանը լեցուն էր հայհոյութեան անուններով՝ որ շատ անգամ յիշած ենք՝: Պրեթէ ինչ հայհոյական անուն որ կրնանք երևակայել , անոր վրայ կայ . այսինքն՝ Իր սրբապետ-նի-նը՝ Ենտուր-նի-նը՝ և Թագա-որ թագա-որաց ըստ-իւր՝ Քրիստոսի փոխանորդ՝ ու Եստ-ժոյ փոխանորդ ու Տիգլանգամ Եստ-ժ երկրի վրայ կանչու-իւր , և : « Կնիկը ծիրանի ու կարմիր հագած էր . վասն զի ասոնք էին Պապերուն և Կարտինալներուն՝ ինչպէս Հռովմայի կայսրերուն և ժողովականներուն յատկացեալ հանդերձը . և ոչ այսչափ միայն , այլ իրենց հեծած ջորիները և ձիերը անգամ՝ գրեթէ մտքի ցնորումով մը կարմիր կը հագուեցունէին , որպէս թէ յատուկ դիտաւորութիւն ունին աս մարգարէական ստորագրութեանը համեմատ , և նկարագրապէս կարմիր գազանի վրայ նստելու : Ես կնիկը նաև խիստ փառաւոր զարգարուած էր ոսկիով և պատուական քարերով . և ո՛վ կրնայ պէտք եղածին պէս ստորագրել Հռովմայի եկեղեցւոյն հպարտութիւնը՝ և շքեղութիւնը՝ ու փառքը՝ իր ամէն տեսակ զարգարանքներուն մէջ : Ենանկ որ Պապականները կը պարծենան թէ՛ իրենց եկեղեցւոյն աս շքեղութիւնը՝ հին Հռովմայի ամենափառաւոր ժամանակէն ալ գերազանց է : Եսիկա եկեղեցական պաշտօնի և պապական ատեանին վերաբերեալ ամէն բաներու մէջ կը տեսնուի . անանկ զարգարանքներ՝ որ մարդ չ'կրնար երևակայել . և

նոյն արտաքին փառքերը կորսան մարմնաւոր մարդը անանկ կրօնքի մը՝ որ զինքը կը զուարճացունէ և կը հաճեցունէ . որ նոյն ատեն կ'անարգեն հոգիով երկրպագութեան պարզութիւնը" : Ենկէ վերջը դրուած էր ճամբորդի մը խօսքը թէ , "Եսիկա այնչափ չէի յուսար , որչափ որ ուրիշ տեսարանները ասոր քովը բան մը չէին : Երծաթը յարգութիւն մը չունի , և ոսկին անգամ նուաստ բան մը կ'երեւայ այնքան բազմաթիւ պատուական քարերուն մէջ՝ որ զրժուար է հաւատալ" : Եսոնք անանկ բաներ են , որ անհաւատը գիտէր : Բայց բնաւ խորհած չէր՝ Սուրբ Գիրքին աս խօսքերուն հետ անոնց ինչ վերաբերութիւն ունենալը : Եյսչափը կարգալէն ետքը՝ իր հետաքրքրութիւնը արթնցաւ ուրիշ տուներ ալ քննելու : Եւ կարգաց հետեւալ խօսքերը . վեցերորդ տուն . "Եւ տեսայ ան կընիկը՝ որ սուրբերուն արիւնովը ու Յիսուսի վըկաներուն արիւնովը զինովցած էր . ու երբոր տեսայ անիկա , մեծ զարմանով զարմացայ" : Ենհաւատը ասիկա կարգացածին պէս , հետաքրքրութեամբ՝ բարձր ձայնով հարցունելը եկաւ , թէ "ինչո՞ւ Յովհաննէս աւետարանիչ պիտի զարմանայ . ի՞նչ բանի կրնայ զարմանալ ան , որ ինք անձամբ ողջ էր ան ատենը՝ երբ Պօղոս Հռովմի մէջ գլխատուեցաւ , և Եերոն կայսրին պարտէզները Քրիստոնեաներով լուսաւորուեցաւ , որոնց վրայ գիւրավառ բաներ կը քսէին . և անոնց ամէն մէկուն կզակներուն տակը

մէյմէկ ցից դնել տուաւ՝ որ ջահի պէս շտակ
կենան՝ ու չիյնան . այնպէս կը բռնկցունէին
զանոնք , մինչև անգամ՝ Լատին բանաստեղծ-
ներուն մէկուն ըսածին պէս թէ՛ «անոնցմէ ար-
իւնի և թշուճի հոսանք մը կը վաղէր գեպինը» :

Քանի որ Յովհաննէս ան գիտէր , զի ան ա-
տենը ողջ ըլլալով տեսեր էր՝ որ Հռովմ Քրիս-
տոնեաներուն արիւնովը կը գինովնար , ինչպէս
որ օձը ձեռքը անցածը կը խածնէ , ինչպէս
կրնար զարմանալ . ինչո՞ւ պիտի զարմանայ՝ երբ-
որ հրեշտակը գալու օրերուն համար ան բանը
կը ցուցունէ , որ ինք քանի մը ամսուան մէջ տե-
սած է : Ոչ միայն իր զարմանալը կ'ըսէ՝ նոր
բանի մը պէս , այլ՝ երբոր տեսայ անիկա՝ կ'ըսէ ,
մէջ գարմանո՞վ գարմացոյ : Քիչ մըն ալ յառաջ
տանելով իր կարգալը , իմացաւ որ հեթանոս
Հռովմը չէ եղեր , այլ Քրիստոնէւոյ կոչուած
Հռովմն է եղեր՝ որ հրեշտակը Մաքեալին կը
ցուցունէ : Մաքեալին կենդանութեան ատենի
հեթանոս Հռովմի արիւնահեղ տեսարանները
անցան . բայց երբոր նայեցաւ ու տեսաւ ան
ատենի գալու օրերը , որ ատեն ան՝ որ ինքզինքը
կը կոչէ քրիստոնէական եկեղեցի և բոլոր աշ-
խարհիս Քրիստոնեաներուն մայրաքաղաքը և
կը սեպէ Յիսուս Քրիստոսին աշակերտը , կը
չարչարէ Փրկչին աշակերտները հեթանոսական
ատենի Հռովմի ըրած անգթութենէն աւելի ա-
ռատութեամբ արիւն թափելով , զարմանք չէ՝ որ
մէջ գարմանո՞վ գարմացոյ : Ըն ատենը անհաւա-

տին հետաքրքրութիւնը աւելի շարժեցաւ կար-
 դալու : Եթե՛րորդ տուն , « Եւ հրեշտակը
 ինձի ըսաւ , ինչո՞ւ զարմացար . ես քեզի ըսեմ
 ան կնկանը խորհուրդը , ու ան գազանին՝ որ
 գանիկա վրան կը կրէ . ու եթէ՛ր գլուխ և տա-
 սը եղջիւր ունի » : Ութերորդ . « Են գազանը որ
 տեսար , կար , ու չ'կայ , և անդունդէն ելլե-
 լու՝ ու կորուստը երթալու վրայ է . ու երկրի
 վրայ բնակողները՝ որոնց անունները աշխարհի
 սկիզբէն 'ի վեր կենաց գիրքին մէջ գրուած
 չեն , պիտի զարմանան երբոր տեսնեն ան գա-
 ղանը թէ՛ կար , ու չ'կայ , ու մօտ է » : Երբոր
 Սուրբ Հոգին մէկ արիւնահեղ ու անգութ իշ-
 խանութեան պատկեր մը պիտի ներկայացընէ
 մեր առջևը , որ և իցէ արդարամիտ մարդ մը
 շուտով կը տեսնէ՝ որ մէկ կատաղի ու վայրենի
 դազան մը յիշելը ամենէն կարճ ու ազուր բա-
 ցատրութիւնը կ'ըլլայ : Վ'ի որ քննեց՝ իմացաւ՝
 որ մարգարէական գրութեանց մէջ վայրենի գա-
 ղանը նշանակ է արիւնահեղ և անգութ ու բռու-
 նաւոր ազգի մը : Ենհաւատին միտքը եկաւ՝ որ
 Հռովմ շատ անմեղներու արիւն թափեց իր հա-
 լածանքներուն մէջ : Ենոր միտքը եկաւ որ իրօք
 դադրեցուց իր արիւնահեղութիւնը՝ Քրիս-
 տոնեայ եղած ատենը , և դարձեալ նոյնպէս ա-
 րիւնահեղ և անգութ եղաւ , երբոր պապական-
 նութիւնը մտաւ իր մէջը : Ինք գիտէր աս պարզ
 պատմութիւնը՝ թէ՛ կարմիր գազանը կար ու
 վերջը չ'կար , և յետոյ դարձեալ կար , բայց

միտքը չէր գար ու չէր իմանար և չէր զգար աս խօսքերուն ինչի վերաբերութիւնն ունենալը . մինչև որ չ'կարդաց հետևեալ խօսքերը : «Պազանը նշանակ է կռապաշտ և բռնաւոր իշխանութեան մը . հռովմայի տէրութիւնն էր ան գազանը հեթանոս կայսրերուն ժամանակը . իսկ Քրիստոնեայ եղած ժամանակը ան գազանը չէր , որուն համար հրեշտակը դուշակութեան ոճով չ'կայ՝ կ'ըսէ : Բայց վերջը անդունդէն պիտի ելլէր , այսինքն երբոր Նեոին թագաւորութիւնը կռապաշտ և հալածիչ եղաւ և վիշապը իր զօրութիւնը գազանին տուաւ , անանկի պէս եղաւ որպէս թէ ծովէն ելաւ , այսինքն ազգերուն խրոնովեալ վիճակէն . բայց իրօք դժոխքէն էր , Եւետարանին հակառակելու համար սատանային մեծ նարքը ըլլալով անիկա . և անոր համար ատենէ մը վերջը պիտի կործանի և 'ի սպառ կորսուի' : Ուրիշ հեղինակ մը կ'ըսէ թէ՝ «Են տէրութիւնը կռապաշտ էր հեթանոս կայսրերուն ատենը . և ետքը Քրիստոնեայ կայսրերուն ատենը դադրեցաւ կռապաշտութենէ . և վերջը կրկին կռապաշտ եղաւ հռովմայի Պապերուն ատենը , և հետզհետէ այնպէս կը շարունակէ : Բայց աս վերջին վիճակովը պիտի կործանի . առջի անգամին պէս պիտի չ'դադրի ատեն մը ու վերջը կրկին նորոգուի , այլ պիտի կործանի յաւիտեան' : Ես խօսքերը կարգացած ժամանակը մեր քրննիչին միտքը սա եկաւ թէ՝ կամ աս պատմական տեղեկութիւնը ճիշդ ըլլալու էր , կամ հրեշտակը

իր ըրած նկարագրութեանը մէջ սխալ ըլլալու է : Եւ աս ալ միտքը եկաւ թէ՛ Առաքեալին կենդանութեանը ատենը հետեւեալ խօսքը ճշմարիտ էր աս նիւթին վրայ . և արդարեւ՝ Յայտնութեան գիրքին վրայ հին հեղինակներուն մէկ զմէկու հետ վիճելու ատենը աս խօսքը ըսած պիտի ըլլան , (եթէ երբէք աս տուներուն վրայ խօսեցան ,) այսինքն թէ՛ « Եթէ Հռովմ գազանի բնութիւնը ձգելով՝ չ'դատարի անգործ և հալածիչ աստուծոյ ըլլալէն , և կրկին նոյն բնութիւնը վրան չառնէ ու անանկ մնայ՝ մինչև որ կործանի , աս տուները սխալ են » : Բայց ինք յիշեց՝ որ հազար եօթը հարիւր տարի անցեր է Առաքեալին մահէն հետէ , և Հռովմ քաղաքը հեթանոս ու արիւնահեղ չ'մնաց : Մէկ ընդմիջահատութիւն մը կար , ժամանակ մը՝ երբոր ան գազանը չէր . այլ քրիստոնէական սիրոյ հեղութիւն հոն կը տեսնուէր : Եւ ալ այնպէս չ'մնաց . այլ երբոր գազանին բնութիւնը նորէն առաւ , ան շարունակեց : Են ատենը հետաքրքրութիւն մը զգաց տեսնելու թէ՛ ինչ ուրիշ մարդարեւական խօսքեր կան : Իններորդ տուն . « Հոս պէտք է իմաստութիւն ունեցող միտք մը . ան եօթը գլուխը եօթը լեռներ են , ուր որ կնիկը անոնց վրայ կը նստի » : Են գիտէր թէ ինչո՛ւ համար հին ատենները Հռովմ եօթը լեռան վրայի քաղաքը կը կոչուէր . և իրեն մեկնիչ պէտք չէր՝ որ ըսէ թէ ան եօթը բլուրները՝ որուն վրայ ան քաղա-

քը շինուած էր, մինչև հիմա կը կենան : Տասն-
երորդ տուն . « Եւ եօթը թագաւորներ են ,
հինգը ինկած են՝ մէկը կը կենայ , եւ միւսը դեռ
եկած չէ , ու երբոր գայ , քիչ ատեն պիտի
մնայ » : Բաւական կարգացած է թագաւորու-
թեան օրէնքները՝ որ հասկընայ թէ ի՞նչ ըսել է
« Թագաւորը Բնաւ շինելի » : Թագաւոր ըսե-
լով՝ մարդը ըսել չէր ուզեր , այլ ան թագաւո-
րական իշխանութիւնը : Միապետութեան մէջ
թագաւորը եւ իր իշխանութիւնը մէկզմէկու տեղ
կը գործածուի : Ասան որոյ դժուար չէր իրեն
հասկընալու՝ թէ ինչո՞ւ կամ ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ
Թագաւորի բառը այլ եւ այլ տեսակ կառավա-
րութեան կամ այլ եւ այլ կարգ իշխաններու տեղ
կը դրուի : Միայն մարգարէական գրութեանց
մէջ չէ՝ որ թագաւոր բառը աս միտքով կը գոր-
ծածուի , այլ քաղաքական գրուածքներու մէջ
այնպէս է :

Ըն պատանիները՝ որ պատմիչ ըլլալ կ'ուզեն ,
ու բաները միտքերնին չ'մնալուն համար իրենց
յիշողութեանցը վրայ գանգատ կ'ընեն , աղէկ
կ'ըլլայ որ աս տունը միտքերնին պահեն , քանի
որ ան խօսքերը միտքերնին է , պատմութեան
գրեթէ կէսը պայծառ կերպով միտքերնուն մէջ
տպաւորուած կը մնայ : Ես անհաւատը՝ որ իրեն
հաճելի եկաւ աս գլուխը՝ շատ որոշ կերպով
միտքը բերաւ թէ հինգ թագաւոր կամ հինգ տե-
սակ կառավարութիւն ինկած կամ անցած է ան

քաղաքին շինութենէն վերջը : *Թագաւորները ,
 Հիւսիսայինները , Տիկտաւորները , Տասնապետ-
 ները և Տրիփոնները անցան գացին : Բայց հը-
 րեշտակը ըսաւ « մէկը կը կենայ » : Այսորերը
 կը թագաւորէին՝ երբոր Առաքեալը ան տեսիլքը
 տեսաւ : Բայց եթէ վեցը իրօք եկած էին ան ա-
 տենը , հրեշտակը ուրիշ միայն երկո՞ւ տեսակ կա-
 ռավարութիւն ըլլալիքը կ'իմացունէր : Ընոր
 մեկնութեանը նայելով՝ այն չափ ատենին մէջ եր-
 կուքէն 'ի դատ ուրիշ նայելու չե՞նք , երբ ան քա-
 ղաքին մէջ վեց տեսակը տեսնուեր էր առաջ :
 Պատասխանը աս է թէ , Դայն երկուքը : Եւ ա-
 սոնց մէկը ան եօթնէն պիտի ըլլայ , և միայն քիչ
 մը ատեն պիտի տւէր՝ երբոր գար : Ռավէննա
 ըսուած քաղաքին կառավարութիւնը հռովմայի
 վրայ ատեն մը կը տիրէր , բայց քիչ ժամանակ
 քչեց : Եւ ան ժամանակէն մինչև հիմա Պապին
 իշխանութեանը տակն է : Տասն և մէկերորդ տուն .
 « Եւ ան գազանը որ կար , ու չ'կայ , անիկա ալ
 ութերորդ է , ու եօթնէն է , ու դէպ 'ի կորուս-
 տը կ'երթայ » : Ընթերցող , Պապը հոգեւոր իշ-
 խան մըն է հռովմ քաղաքին մէջը , բայց դուն
 շատ անգամ լսած ես՝ որ ան մարմնաւոր իշխա-
 նութիւն ալ ունի : Ասկէց յայտնի է , թէ այն
 եօթնէն է : Աս գազանը հռովմայի կառավա-

* Ինչպէս որ հռովմայի կառավարութիւնը հինգ տեսակ էր ,
 այսինքն՝ Թագաւորութիւն , Հիւսիսայինութիւն , Տիկտաւորու-
 թիւն , Տասնապետութիւն , և Տրիփոնութիւն :

բուժեան վերջին տեսակն է. որ պապական իշխանութիւնն է աս տեսակը, վասն զի կայսր չըկայ հիմա հոն: Ի՞նչպէ՛ս ի կորուստ երթալը ատենէ մը վերջը պիտի ըլլայ: Ենհաւատը սկսեց մեծ զարմանք զգալ թէ՛ ի՞նչպէս աշխարհիս անծանօթ մնացեր է պատմութեան մէկ համառօտութիւն մը, որ այսպէս քանի մը խօսքի մէջ ամփոփուած է, և ապագայ դարերու մէջ ըլլալիքը կը ցուցունէ իր գուշակութիւնները, որ հիմա այնքան ճշդութեամբ կը կատարուի: Ետքը կարգաց տասն և երկուերորդ տունը. «Եւ տասր եղջիւրը որ տեսար՝ տասը թագաւորներ են, որոնք դեռ թագաւորութիւն առած չեն. հապազազանին հետ մէկ ժամու չափ թագաւորներու պէս իշխանութիւն կ'առնեն»: Տասն և երեքերորդ. «Եսոնք մէկ կամք ունին, ու իրենց զօրութիւնը և իշխանութիւնը գազանին կու տան»: Բնթերցող, կարելի է թէ՛ դուն շատ անգամ լսած ու խօսած ես Եւրոպայի տասը թագաւորութիւններուն վրայ: Եռաքեալին գրած ատենը անոնք չ'կային. և պիտի չըլլային՝ մինչև որ Պապը սկսէր տիրել, վասն զի անոնք իրենց իշխանութիւնը գազանին հետ մի և նոյն ատենը և մի և նոյն ժամը պիտի վարէին: Եթէ Յովհաննէս աւետարանիչին մահէն քանի մը հարիւր տարի վերջը ըլլայիր, և տեսնէիր Պապին, որ է ուրեքորդ իշխանութեան հռովմ քաղաքին տիրել սկսելը, ան ատենը կը գիտնայիր՝ ո՛չ միայն այն տասը թագաւորութիւններուն՝ այն հռովմ

մայի տէրութեան կտորներէն ծագիլը, այլ ա-
նանկ թագաւորութիւններ ըլլալն ալ, որ կ'օգ-
նեն Պապին իշխանութեանը: Միայն հիմակ-
ուան պատմութիւնը կարգացողը՝ աս խօսքերը
կարգացած ատենը կրնայ զգալ անոնց կատարեալ
զօրութիւնը. «Եսոնք մէկ կամք ունին, ու իրենց
զօրութիւնը և իշխանութիւնը գազանին կու
տան»: Երգա՛րեւ այնպէս ըրին: Ու Եւրոպայի
ամէն փոփոխութիւններուն և յեղափոխու-
թիւններուն մէջ՝ հազար տարիէն աւելի Եւրո-
պայի մէջ տակաւին կը գտնուէին տասնի չափ
իշխանութիւն (եղջիւր), որ կը տիրէին Պապին
հետ մի և նոյն ժամանակը և իրենց զօրութիւ-
նը անոր կու տային: Բնթերցող, հեղինակաց
սովորութիւնն է որ՝ շատ բազմութիւն մէկ տեղ
նկարագրել ուզած ատեննին՝ անիկա կը նման-
ցունեն ծովու ալիքներու, որ կը բարձրանայ՝
կը բորբոքի՝ կը գոռայ և կը դադրի՝ կը ցրուի
կ'երթայ, ու ալ չելլեր: Եւ այսպիսի նկարագ-
րութիւնը Սրբազան Սատեանէն առած են:
Քի մարգարէական գրուածքներու մէջ՝ միշտ
աս ձևը կը գործածուի: Տասն և հինգերորդ
տուն. «Ու ըսաւ ինձի, Են ջուրերը որ տեսար՝
որոնց վրայ պոռնիկը նստեր է, ժողովուրդներ
են՝ ու բազմութիւններ և ազգեր ու լեզուներ»: Են
հաւատը տասն և վեցերորդ տունն ալ կար-
գալէն ետև՝ սկսեց քանի մը խորհրդածութիւն-
ներ ընել որ, սի՛րելի ընթերցող՝ քեզի ալ օգտա-
կար է նոյնը ընել: Տասն և վեցերորդ. «Եւ

տասը եղջիւրները՝ որ տեսար, ու զազանը, անոնք պիտի ատեն պոռնիկը, ու զանիկա ամայի ու մերկ պիտի ընեն, և անոր մարմինը պիտի ուտեն, ու զանիկա կրակով այրեն՝: Ենոր խորհրդածութիւնները հետեւեալն է:

«Ես տասը եղջիւրները՝ տասն և երեքերորդ տանը նայելով՝ կ'երեւայ թէ ամէնը պիտի օգնէին պոռնիկին: Բայց աս միւս տունէն կ'երեւայ թէ՛ անոնք ժամանակէ մը վերջը պիտի սկսէին ատել և աղքատացունել անիկա: Ենզղիան շատոնց կտրած է իր տուրքը: Քաղղիան մինչև որ անհաւատ ազգ մը չեղաւ՝ չ'սկսեց կերպով մը իր տուրքը կտրել կամ աղքատացունել անիկա: Բայց բոլոր տանն ալ պիտի տկարացունեն անիկա: Ե, յնպէս կ'ըսէ Քիրքը, և արդարև ուրիշ երեք ալ՝ Սպանիան ու Բորթուկալը՝ և մանաւանդ Սարաինիան արդէն կէս մը քակած են իրենց անոր հետ ունեցած առնչութիւնը: Եսոնք՝ ինչպէս որ Քաղղիան ըրաւ և հաւանական է որ Եւստրիան և ուրիշներն ալ պիտի ընեն, երբոր իմացան թէ՛ այնքան դարեր քահանաները խաբէութենէ՛ ՚ի զատ ուրիշ բան չեն սորվեցուններ, ձգեցին՝ ո՛չ միայն իրենց հաւատքը, այլ և անոր հետ Եստուածաշունչն ալ: Միթէ սուտ Քրիստոնէութեան բնական վախճանը անաստուածութիւն կամ անոր նման բան մը չէ՞: Օանիկա ամայի ու մերկ ընելու գործը ստուգիւ շատ ատեն է որ յառաջ կ'երթայ: Օրըստ օրէ աւելի յայտնի կ'ըլլայ: Մօտ ժամա-

նախի դիպուածները աւելի որոշ կը ցուցունեն : Տայց ի՞նչպէս կ'ըլլայ աս . ի՞նչ է աս՝ որ ես կը տեսնեմ ու կը լսեմ , « և անոր մարմինը պիտի ուտեն , ու զանիկա կրակով այրեն » : Ես պիտի ըլլայ ապագայ ժամանակին մէջ : Միթէ իրօք այնպէս պիտի ըլլայ : Եթէ հազար ու թը հարիւր տարիներուն պատահածները այնքան ճշդութեամբ յարմարեցան մարգարէական դուշակութիւններուն , շատ հաւանական է որ վերջին խօսքն ալ պարապ պիտի չելլէ » :

Ընթերցող , ըսինք թէ՛ թերևս քեզի ալ օգտակար է այսպէս մտածել : Ես խրատին համար մէկ պատճառ մը պիտի տանք : Արջափ որ ըստոյգ է որ պիտի ըլլայ ան Յայտնութեան տասն և եօթներորդ գլխուն մէջ պատմուած այրիլը , այնքան ստուգութեամբ՝ քանի մը ուրիշ բաներ լալ անոր հետը պիտի պատահին , որոնք քեզի վերաբերութիւն ունին : Հատ բաներ կան մեր առջևը ըլլալիք , որ մենէ հեռու չեն կրնար ըլլալ . և յանկարծակի պիտի գան անոնց վրայ , որ Եստուծոյ Գիրքին վրայ տգէտ կը մնան անհոգութեամբ . և ասոնք կարևոր բաներ են հիմա կենդանի եղողներուն : Գիտենք որ անթիւ անհամար անձինք կան , որոնք այնքան տգէտ են սրբազան նիւթերու վրայ , որ Եստուածաշունչին թերթին մէկ պարզ խօսքը անգամ մութ կը թուի իրենց . ասոնք հետևապէս աւելի խրթին մասերը անիմանալի կը սեպեն : Ես անկներուն միայն աս կրնանք ըսել թէ՛ սկսէ՛ պահել ան Գիր-

քին պատուիրանքները, (վասն զի ասոնք ամէնը
կը հասկընան, և սուտ կը խօսին իրենց Արարի-
չին անոնք՝ որ չենք հասկընար կ'ըսեն,) ու կըր-
կին և կրկին շարունակ կարդա՛ : Աթէ սկիզբը
մութ գայ քեզի, յարատեէ՛, և ընդունէ՛ մեկնու-
թեան մը օգնութիւնը : Աւ շատ չանցած այն-
քան պիտի հասկընաս, (մեր կարդացած գլուխին
պէս,) որ աւելի պիտի ուզես կարդալ :

Մեկնութիւնը մէկ երկու օրուան մէջ այնչափ
առարկայ կը բերէ քու տեսութեանդ առջին՝
բոլոր նութեան և աւանդութեան մութ ու ընդ-
արձակ դաշտէն, որ ինքնիրենդ տարիներով աշ-
խատիս, չես կրնար այնքան գտնել ու ստուգել :
Բայց հոգիներուն հակառակորդը կ'ուրախանայ,
եթէ ուրիշներուն օգնութիւնը չ'ընդունիս և
դուն ալ չ'աշխատիս :

Քիչ մը վերջը պիտի խօսինք ամենազօր դար-
մանին վրայ, դարման մը՝ որ բնաւ անյաջող
չըլլար՝ երբոր գործածուի : Օգրասոր դարմանին
վրայ աս վերջաբանութեան գլուխին մէջ՝ մոռնա-
լու չէ նկատել ան վկայութեան բովանդակու-
թիւնը, զոր Աստուած տուած է աս դարմանովը :
Հիմա Քրիստոնէութեան արտաքին վկայու-
թիւններուն վրայ է մեր դրածը, և կը հարցընենք
թէ՛ ո՞րչափ ընդարձակութիւն և ոյժ ունի աս
վկայութիւնը : Աս արտաքին վկայութենէն ո՞ր-
չափ տուած է Արարիչը : Պատասխանը աս է թէ՛,
Տուած է Սուրբ Գրոց ներշնչութիւնը և ճշը-
մարտութիւնը հաստատելու չափ բաւական, և

ոչ աւելի: Իր դիտաւորութիւնը ասկէ աւելի
 բան մը ընել չէր: Սխալ չ'հասկըցուի ըսածնիս:
 Ըսել չենք ուզեր թէ՛, աս խնդիրը կրկին և կըր-
 կին ու անթիւ անգամ ապացուցուած չէ. այլ
 թէ աս տեսակ վկայութիւնը խնդիրը ապացու-
 ցանելէն ՚ի զատ բան չ'ըներ և չ'կրնար ընել:
 Բերքսան արժանահաւատ վկայ այս ինչ եղե-
 լութեան համար դատաստանի ատեան մը, և
 խնդիրը կ'ապացուցուի. բեր ուրիշ տասը հա-
 զար ալ, և տակաւին ապացուցուելէն աւելի բան
 մը չըլլար: Կրնայ ըլլալ որ մէկը չ'հաւատայ:
 Բայց եթէ եղելութիւնը իր աչքին առջևը դը-
 նենք, ան ատենը կը հաստատուի բանը. անանկ
 կերպով՝ որ ուրիշներուն վկայութիւնը չ'կրնար
 հաստատել այնպէս: Աթէ ան չուզեր ընդու-
 նիլ հարիւր արժանահաւատ վկայի վկայութիւ-
 նը, ինք ասով մէկ անախորժ ու զգուելի որպի-
 սութիւն մը կը յայտնէ. թէպէտև կը խոստովա-
 նինք՝ թէ աչքովը տեսնելը բաղդատմամբ անկէ
 զօրաւոր է: Ատուածաշունչը երկնից Գիրքը
 ըլլալը այնքան արտաքին վկայութիւններով կը
 հաստատուի, որ համրանքի չ'գար: Ատուծոյ
 դիտաւորութեանը մէջ ոչ երբէք բռնութիւն
 կայ: Մարդիկ կրնան չ'հաւատալ: Բնաւ Աս-
 տուծոյ դիտաւորութիւնը ան չէր՝ որ մարդոց
 անկարելի ըլլայ ինքզինքնին կործանել, եթէ յա-
 մառութեամբ ան կողմը հակին: Աթէ մարդուն
 բանականութիւնը և իր առանձին դատողու-
 թիւնը իրմէ առնուէր, ասիկա երկրին հաճու-

Թիւն և երկինքին ուրախութիւն տուող բան մը պիտի չըլլար: Մարդը սխալ դատողութիւն կ'ընէ, և իրեն վնասակարը կ'ընտրէ, բայց չ'ուզեր որ առանց ընտրութեան խորհող մեքենայ մը ըլլայ: Ընթերցող, հոգ չէ՛ որքան պատմական եղելութիւններ, քանի՛ քանի մարգարէական գուշակութիւններ և կատարումներ, որչափ երկնային գաղափարներ և գերբնական գեղեցկութիւններ աղաղակեն քեզի թէ, «Ես Գիւրքը երկինքէն է՛» . դուն այսու ամենայնիւ կրնաս չ'հաւատալ: Ո՛չ միայն կարելի է, այլ գիւրին ալ է: Կրնաս անծանօթ մնալ պատմութեան, կամ թէ մոռնալ անգամ մը ծանօթացած եղելութիւններդ: Ուրիշներն ալ չես խորհիր՝ թէ ինչ քանի ինչ յարաբերութիւն ունին: Կրնաս քու հոգիդ թմրեցունել մեղքերով՝ մինչև որ անկարող ըլլաս երկնային գաղափար մը հասկընալու: Կրնաս գոցել քու աչքերդ ու ականջներդ և խստացունել սիրտդ, անանկ որ կարող ըլլաս որևիցէ քանի հաւատալու կամ չ'հաւատալու: Եսոր փորձը եղած է: Մէկը կրնայ դէմ գնել բոլոր աս տեսակ վկայութեանը՝ որ կրնայ տրուիլ: Եռներէն բարձր զիզուած աս տեսակ վկայութեան դէմ դրած էն մարդիկ: Հետեալ գլխուն մէջ պիտի քննենք անանկ տեսակ վկայութիւն մը, որուն դէմ չ'կեցուիր . որ է ան դարմանը՝ որ երբէք անյաջող չըլլար: Բայց անկէ առաջ մէկ օրինակ մըն ալ ցուցունենք, որ Տարդուան ինկած վեճակը կը յայտնէ. Լոյսէն

աւելի խաւարը սիրելնիս կը յիշեցունէ մեզի :
 Եսիկա ան միլիոնաւորներէն մէկն է , որ ամէն
 օր կը դանուին , և կ'ըսեն մեզի թէ , մարդ ամէն
 վկայութեան դէմ կրնայ դնել՝ երբոր սիրտը ու-
 ըրիչ կողմ՝ ճռած է : Սէկ հարուստ երկրագործ
 մը կար , ասիկա զիտնական մէկն էր , ու անհա-
 լատ : Իր բարեկամներուն , ընկերներուն և ազ-
 գականներուն շատը Քրիստոսը կ'ատէին յայտ-
 նի ատելութեամբ : Պարագաները անանկ բերին՝
 որ Եւետարանի քարոզիչ մը աս մարդուն հետ
 խօսելու պատահութիւն ունեցաւ , որ այսպէս
 պատահութիւն ամէն քարոզիչ չ'կրնար դանել :
 Եսոնք մէկզմէկու վրայ համարում և վստահու-
 թիւն ունէին : Քարոզիչը երբեմն երբեմն պարզ
 և կատարեալ կերպով կ'իմացունէր անոր՝ թէ
 անհաւատներուն մէջ տգիտութիւն կայ տիրած .
 և կ'ըսէր անոր՝ թէ դուն ալ նոյնպէս ես : Ուզեց
 որ քանի մը զիրք կարգայ անհաւատը աս նիւ-
 թին վրայ , և վերջը այս կերպով խօսեցաւ անոր .
 « Իմ բարեկամս՝ յաւիտենականութիւնը երկայն
 է , և ան պսակը՝ որ կրնայ ըլլալ որ ստանաս՝ ան-
 գին , վասն որոյ ես պարզ խօսելու եմ՝ հիմա քե-
 ղի . կարգա՛ աս գիրքերը և կրկին կարգա՛ .
 որովհետեւ ուրիշ շատ բան չունիս ընելու : Եյն-
 քան լրագիրները և աշխարհին գիրքերը՝ որ կը
 կարդաս , կը ցուցունէ թէ ո՛րքան ժամանակ և
 մտադրութիւն կրնաս ծախել ընթերցման հա-
 մար՝ եթէ ուզես : Իուն կրօնքի վրայ դատողու-
 թիւն կ'ընես , ու անոր ճշմարտութեանը ծաղրա-

բանութենէն 'ի զատ ուրիշ շատ բան լսած
կամ կարգացած չես բնաւ : Հիմա կ'սկսիս կաս-
կածիլ թէ՛ որչափ ալ շատ գիտութիւն ունիս
շատ ուրիշ նիւթերու վրայ , կարելի է շատ բան
կայ քու չ'գիտցածդ աս նիւթին վրայ : Վու-
դատողութիւնդ քեզ դժոխք պիտի տանի , եթէ
սխալ ըլլայ : Արնայ ըլլալ՝ որ քու դատողու-
թիւնդ ծուռ ըլլայ , որովհետեւ տգէտ ես ան
եղելութիւններուն վրայ , որոնցմէ որ պիտի
հանես քու մակաբերութիւններդ : Որչափ շատ
ալ որ գիտես Առևտուրի վրայ , Արկրագործու-
թեան վրայ , Իրաւաբանութեան և քաղաքական
գործքերու վրայ , բայց աս մասին քանի մը սու-
տէն 'ի զատ բան մը սովորած չես , որ ան սուտերը
կարգացեր ես՝ կամ պատմելին լսերես , մինչև որ
անոնք պատմութիւն կարծեր ես : Ինչպէս որ
ուրիշ արհամարհողները ընդհանրապէս կ'ընեն ,
դուն ալ այնքան հեռու մնացեր ես աս տեսակ
տեղեկութիւններէ , որ մինչև անգամ համար-
ձակ չես կրնար խօսիլ աս նիւթին վրայ , եթէ
քու հակառակորդդ պարզապէս խօսելու չ'վախ-
նայ : Աթէ հարցունեմ քեզի Տերտուղեանոսի
նամակին վրայօք , կը տեսնեմ թէ անոր երբ ծաղ-
կիլը՝ երկու իրեք հարիւր տարի տարբերութեամբ
անգամ՝ չես գիտեր , կամ թէ երկրիս որ կողմը
ծնիլը չես գիտեր : Աթէ հարցունեմ քեզի՝ Տա-
կիտոսի գրութենէն մէկ հատուած մը , կը տես-
նեմ որ չես կրնար յիշել թէ ի՞նչ ըսաւ ան՝ Իսաչ-
եալին վրայ : Աթէ Յովէլ մարգարէէն մէկ խօսք

մը հարցունեմ, կը տեսնեմ որ գրեթէ մոռցեր ես կամ բնաւ չ'գիտես՝ թէ ասանկ մարդարէ մը կայ Եստուածաշունչին մէջ : Արբոր խօսիմ մարդարէութեան մը կատարմանը վրայ, կը տեսնեմ՝ որ անանկ գուշակութիւն մը երբէք զրուցուած ըլլալը չես գիտեր : Ար հարցնեմ քեզի՝ թէ ինչ կ'ըսէին առջի դարերուն մէջ գտնուած Եւետարանին հակառակորդները աս բաներուն վրայ, կը տեսնեմ՝ որ անոնց ամէն ուրիշ գրուածքներուն վրայ տեղեկութիւն ունիս, բայց միայն աս նիւթին վրայ ինչ գրելին չես գիտեր : Քեզի շատ կ'աղաչեմ՝ որ աղէկ տեղեկութիւն ստանաս աս բաներուն վրայ ու վերջը որոշում ընես : Աթէ կ'ուզես, շատ վստահ կըրնաս ըլլալ՝ երբոր աղէկ պատրաստուած ես դատելու : Աթէ այս որոշման վրայ սխալիս, աղետալի հետեանքներու ենթակայ պիտի ըլլաս : Հիմա այն գիրքերը պիտի կարդամ : Միւս կողմն ալ կարդա՛, տակաւին դուն անոնց խարդախութիւնը բաւական չես տեսեր : Եւելի ուշի ուշով կարդա՛, և շարունակէ՛ ընթերցասիրութիւնդ՝ մինչև որ աղէկ տեղեկ ըլլաս : Կարդա՛ հաւատարմաբար ճշմարտութեան կողմն ալ • և քու կարգացած անհաւատութեան խորամանկ խաբէութիւնները, ալ ազդեցութիւն չ'պիտի ընեն քու վրայ : Յառաջ տար կարդալու • և ժամանակէ մը վերջը՝ Եւետարանին երեւելի հակառակորդներուն ըսած ամէն մէկ սուտը պիտի տկարացունէ քու համարումդ իրենց փաստերուն վրայ :

Պիտի կարգա՞ն : Են ալ պատասխան տուաւ թէ՛
 « Կը կարդամ +իչ ճը՞ » : Են ատենը հետեւեալ խօ-
 սակցութիւնը եղաւ մէջերնին :

Քարոզիչ . Ինչո՞ւ համար ջանասէր մտօք
 չես շարունակեր քու կարգալը . դուն կը խոս-
 տովանիս որ շատ բան կայ՝ որ չես գիտեր : Ու-
 բեմն կրնայ բլլալ՝ որ սխալած բլլաս : Բնաւ աս-
 քող Վճռելու չէ՛ երբոր միայն կէ՞ գիտենք ,
 մանաւանդ երբոր կարեւոր խնդիր մը բլլայ :

Ենհաւատ . Նշմարիտ է , շատ բան կայ՝ որ
 սովորած չեմ : Ես կ'ուզեմ որ գիտնամ ան բա-
 ները , բայց կը վախնամ քեզի խօսք տալու՝ որ
 չբլլայ թէ չ'կատարեմ . վասն զի գիտես որ ամէն
 տեսակ ընթերցմունք միշտ հաճելի չէ :

Քարոզիչ . Եթէ կրնայ բլլալ՝ որ դուն սխա-
 լած բլլաս ու ես շիտակ , ուրեմն կարելի է թէ
 հիմակուան ըրածդ ողորմութիւնը չընդունիլ է
 և երկնից արքայութիւնը մերժել . և վերջին օ-
 րը՝ երբոր աշխարհս ու ամէն բան այրին , պիտի
 իմանաս թէ փոխանակ հիմակուան ըրած ծու-
 լութեանդ՝ որչափ ժրութիւն հարկաւոր է եղեր .
 Ինչու որ քու ըրած սխալմունքդ՝ ալ բնաւ չը-
 շտկուիր , և ըրած պակսութիւնդ անվախճան պի-
 տի մնայ : Հասասէր մարդիկ կ'աշխատին ընդ-
 հանրապէս հարուստ բլլալու՝ թէ և վախճանին
 հասնիլ անորոշ է : Կարելի եղած յաւիտենական
 ուրախութեան մը համար՝ քանի մը մը գիրք
 չե՞ս կարդար դուն :

Ընհաւատ • Կարծեմ թէ կարգալու եմ քիչ մը բան՝ ինչպէս որ դուն կը խնդրես • բայց գիտես՝ որ շատ անգամ մեր գործին զբաղմունքը կ'արգիլէ մեզ : Այնպէս զացող բարեկամները երբեմն մեր ուսմունքները կը մոռցունեն • բայց մնաց որ՝ որչափ և աս նիւթին վրայ կարգացեր եմ, ինծի քիչ մը անհամ եկաւ : Ար դժկամակիմ՝ վախնալով թէ այսպիսի քննութիւնը ինծի պէս մարդու մը ձանձրալի պիտի ըլլայ : Հիմա ո՞րն թերցասէր, սա հետեւեալ ճշմարտութիւնը կ'ուզեմ որ աղէկ միտք առնես, ու չ'մոռնաս, որ չըլլայ թէ Եստուած մէկ ձախորդ ժամանակ մը յիշեցունէ քեզի : Աթէ ան մարդուն բարեկամը մէկ տկար հաւանականութիւն մը ցուցունէր անոր՝ թէ կրնար իր ստացուածքը երկպատիկ ընել չափաւոր աշխատութեամբ մը՝ առանց վտանգի, անմիջապէս պիտի ձեռք զարնէր ջանքով : Աթէ իմացունէր անոր մէկ նարաւոր վտանգ մը, որ կ'սպառնար թէ պիտի կորսնցունէր երեք հարիւր հազար դահեկանի արժէք ունեցող կալուածք մը, աճապարելով հարկաւ պիտի աշխատէր նոյն գալու վնասէն ազատելու համար : Բայց անվախճան փառք և ուրախութիւն փրնտուելու, և յաւիտենական կորուստէն զգուշանալու՝ չէր կրնար անոր բարեկամը համոզել զինքը : Մէկ առիթ մը զինքը չէր կրնար շարժել սկսելու : Եսոր պատճառը ի՞նչ է : Ենոր համար է որ՝ որ և իցէ ուրիշ բանի փափաք ունինք, բայց ճշմարտութեան փափաք չունինք : Քարը

լեռն 'ի վար դիւրաւ կը գլտորի: Ինկած բնութեան տէր մարդը ճշմարտութեան լեռն 'ի վեր դժուար կ'ելլէ, մինչև անգամ ելլել ուղած ատենը: Ուրեմն որչափ արագ կը վազէ, երբոր ինք կ'ուզէ ստութեան վարի մութ ճորը իջնել:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ

ԵՄԵՆԵՕՕՐ ԸՍՈՒԵՎ ԵՐԿՐՈՐԴ
ԴԵՐՄԵՆԸ:

Հիմա կու գանք անհաւատութեան բժշկութեան երկրորդ մասին: Են դարմանը՝ որ անսխալ լիլի է, որ բնաւ անյաջող չըլար, կը կոչուի փորձառութեան վկայութիւն: Եսիկա է պարզապէս ընել ինչ որ Եւետարանը կը պահանջէ. մէկ դարման մը, որ միշտ կը յաջողի: (Տես Յովհ. Է. 17:) Միլիոնաւոր մարդիկ գործածեցին առ դարմանը, և յաջողեցան. և բնաւ մէկը պարապ չելաւ: Երդ՝ կարելի է ոմանք պիտի հարցունեն՝ ուրեմն ինչո՞ւ անհաւատ կայ, ինչո՞ւ ամէն անհաւատ չ'բժշկուիր: Պատճառաւ առ է՝ որ դարմանը չէն գործածեր: Միրելի՛ ընթերցող, ասիկա մի՛ կարծեր այլաբանական զրուցուածք մը կամ մտաց գրգռութեան արդիւնք. ինչ որ գրեցինք, ճիշդ ան ըսել կ'ուզենք: Ըսել կ'ուզենք թէ, բժշկուելու կերպ մը կայ՝ որ ամէնը 'ի գործ կրնան

գնել . շատերը գործածեր են , հազարաւորներն
 ալ չեն գործածեր . և իրօք ամենազօր է : Այսու
 ամենայնիւ՝ պիտի հասկընաս մեր ըսածը և առ
 դարմանին ներգործելու կերպը , եթէ չես վախ
 նար մեր ըսածները լսելու , և հաւատարմու
 թեամբ դիտելու , ու անկողմնաբար մտածելու
 նոյն ճշմարտութեանը վրայ , որ քեզի վերաբե
 րութիւն ունի : Գուն կարողութիւն ունիս ան
 նիւթին վրայ կատարեալ տեսութիւն մը ունե
 նալու . և եթէ չ'ընես , յանցանքը քուկդ պիտի
 ըլլայ և ոչ մերը . վասն զի մենք Աստուծոյ օգ
 նութեամբ քու առջևդ պիտի գնենք նոյն ճշմար
 տութիւնը : Մենք պարզութեամբ խօսիլը որոշեր
 ենք . և մթութիւնը հեռացունելու համար , կը
 խնդրենք որ՝ միտքդ պահես ան առաջին սկզբ
 բունքները , որոնց արդէն տեղեակ ենք , և անոնց
 վրայով վիճարանութիւն չ'կայ : Տարբերութիւն
 չ'կայ մէջերնին իրեք սկզբունքներու կամ ճշմար
 տութիւններու վրայ : Աս ճշմարտութիւնները
 աւելի պայծառ և որոշ ըլլալու համար՝ առ
 դլուխը հատուածներու պիտի բաժնենք , և ամէն
 մէկին մէյմէկ հատուած պիտի տանք :

Հաստատութիւն

Քորյասիւնի վայրի վեհաժողովուրդի պատգամ
 վայրի վեհաժողովուրդի : Եթէ տեսնէինք մէկ ճշմար
 տասէր ու առաքինի մարդ մը , որ մօտենար

մէկ չ'տեսնուած պտուղի մը, և այն ճաշակելէն վերջը ըսէր՝ թէ անոր համը այնքան գեղեցիկ է՝ որ նմանը չ'կայ, և ազդեցութիւնը գինիին գրգռութենէն աւելի զոտարխութիւն է, կրնայ ըլլալ՝ որ հաւատայինք կամ չ'հաւատայինք, կարելի է մէկը պիտի հաւատար ու միւսը չ'հաւատար: Այժմ տեսնէինք՝ տասը ուրիշ նոյնպէս պատուաւոր անձինք հետզհետէ առնէին անկէ, և իսկոյն վկայէին թէ՛ անոր համը նոր է, բայց հաճելի և ազդեցութիւնը զոտարխացիչ. ան ատենը անոնց վկայութեամբը սպացոյցը աւելի պիտի զօրանար: Գուժարէ՛ ասոնց հարիւր այնպէս անձինք ալ, որ նոյնպէս վկայեն խնդիրը պէտք եղածէն աւելի հաստատուած կրնանք սեպել: Բայց և այնպէս՝ բոլորովին չ'հաւասարիր բուն մեր փորձառութեանը, երբոր մենք անձամբ առնենք, և անոնց ըսածին պէս գտնենք: Փորձարարութեան վկայութիւնը ամենէն ատէլէ ներգործութեան կ'ընէ մեր դասարարութեանը:

Հասարակութիւն

Մարդիկ ուղիւստ զգացումներն զէն կրնար ունենալ՝ պարզ ջանքով և լոկ որոշումով: Այժմ անսահման գանձերու տէր եղող մէկը խոստանար տալ քեզի մէկ ամբողջ ազգի մը ունեցածին հաւասար ստացուածք, ան պայմանովը որ վառեալ փրով սիրես իր յիշած մէկ մարդը՝ որ բոլորո-

վին օտար է քեզի, և ոչ տեսած ունիս՝ ոչ ալ բան մը չես գիտեր անոր վրայ, կարող պիտի չըլլայիր աս բանը ընել՝ պարզապէս ջանք ընելով: Մեր զգացումները աս կերպով չեն շարժիր: Հոգ չէ՝ ո՛ր չափ փափաքիս ան խոստացուած բանը ստանալու, չես կրնար սրտիդ մէջ մէկ եռանդուն սէր մը արթնցունել լոկ մտքի որոշումով: Կրնաս կեղծաւորիլ, ու անկէ աւելի բան մը չես կրնար ընել: (Ջանք թէ շատ մը ոսկի տան քեզի՝ որ ատես մէկ անկեղծ զուանքով մը այն ինչ մէկը, որուն վրայ բան մը չես գիտեր. չես կրնար անանկ զգացում մը յառաջ բերել քու սրտիդ մէջ, այլ միայն կրնաս կեղծաւորութիւն ընել ձեռք ձգելիք շահուդ համար: Մարդիկ պարզ ջանքով և լոկ հոգի որոշումով ուղածին շէն կրնար պահել: Աթէ մեր ուզելովը ոչ կրնանք ատել և ոչ կրնանք սիրել մեզի բոլորովին անձանօթ առարկաները, ուրեմն մտածելու է թէ՛ ո՛րքան աւելի դժուար պիտի ըլլայ բոլորովին ատել մեր եռանդուն սիրոյ առարկան, կամ եռանդով սիրել ան՝ որ սրտանց կ'ատենք: Ես կերպով մեր հոգին ուզած կողմերնիս չենք կրնար շարժել:

Հարո-տժ Գ

Են Բանը՝ որ լատժ ասիննիս այս ինչ զգացումները կը զարկուցանէ սրտերնուս մէջ, իր ազդեցութիւնը շահիր յամառի կրկնութեամբ: Աթէ քեզի

մարդասպանութեան դործ մը պատմելու ըլլամ, և քու բնական գութդ չ'շարժի, չէ յուսալի՝ որ նորէն պարագաներով շատ հեղ պատմելու ալ ըլլամ, այնպիսի զգացումներու գրգռիս: Եթէ ամիս մը ամէն օր պատմեմ քեզի անիկա, և եթէ ուրիշ հազարաւոր մարդիկ ալ դանձու պատմեն քեզի նոյն բանը, կարելի է հետզհետէ պիտի նշանօրհաս, բայց բնաւ սիրտդ պիտի չկուկոյնայ: Մինչև անգամ՝ եթէ մէկը շատ սրտառու չ պատմութիւն մը պատմէ, որ շատ լացունէ քեզ, եթէ նոյնը ամէն օր լսես, շաբաթ մը չ'անցած՝ լալդ պիտի քիչնայ. և եթէ տարի մը այնպէս շարունակուի, այնքան ազդեցութիւն պիտի չընէ, որ ականջ ալ չես դներ:

Եղելութիւն մը յաճախ յաճախ կրկնուելով՝ բռնի չ'զօրանար մեր դիւրազգաց դրդիւր: Ո՛ր ընթերցասէր, մինչև հոս հասարակ գաղափարներ է խօսածնիս, և մարդոց սովորական խօսքերն է: Եսիկա ամէն բարեպաշտ և ամբարիշտ մարդիկ կը խոստովանին: Բնաւ աս պարզ սկզբունքներուն և այս բացայայտ առ օրին եղելութիւններուն դէմ խօսք չինք լսած. բայց ասոնք թէ որ կրօնական ճշմարտութեան վերաբերութեամբ խօսուի, անհաւատները անոնց դէմ կը խօսին: Ես պարզ ճշմարտութիւնները՝ մարդոց յիշածէն շատ աւելի անգամ իրենց ամէն մէկուն փորձառութեանը առարկայ եղած են, և բնաւ անոր դէմ կեցուիլը չենք տեսած, այլ միայն անատենը դէմ կը խօսուի՝ երբոր կը տեսնուի թէ

անիկա լծակ մը կ'ըլլայ, նոյն լծակով ալ տակն ու վրայ կ'ըլլայ և կը կործանի անհաւատութիւնը :

Քրիստոնեային համար՝ այնքան յարմար չ'գար կը հաստատուի ըսելը, որքան որ գիտէ ըսելը : Խօսքերնիս շնորհքով ու գիտութիւնով աճած Քրիստոնեային համար է : Մանուկը չ'կրնար քալել՝ չ'կրնար նստիլ՝ ծանր բան մը չ'կրնար վերցունել, բայց և այնպէս մեր ցեղէն է : Մանուկի մը և կատարեալ չափահաս մարդու մը գործողութիւններուն մէջ այնքան տարբերութիւն կայ, որ հազիւ նմանութիւն մը կը տեսնենք անոնց մէջ : Բայց ան մանուկը Ազամի մէկ զաւակն է, և մեր մարդկային ազգին սերունդը : Եստուածաչունչը տկար Քրիստոնեան Քրիստոսով փրկայ կը կոչէ, միւսները չափահաս մարդիկ կամ կնիկներ Քրիստոս Յիսուսով : Այնպէս որ ներկայ դարուս մէջ մեր տեսածներուն շատը ուրիշ բան չեն, այլ Քրիստոսով փրկուած են և դուրսէ իրօք Քրիստոնեայ ալ չեն : Տղայ Քրիստոնեան ալ՝ աս դարմանին բնութիւնը գրեթէ չ'նորոգուածին չափ դժուարութիւնով կը հասկընայ : Ուրիշ բան չունի իր վրան, այլ մանանեխի հատի չափ շնորհքներ՝ որ կատարեալ լուսոյ մէջ միայն կրնան երևնալ : Բայց մենք հիմա Եստուծոյ չափահաս զաւակին վրայ կը խօսինք : Եմենուն արտօնութիւն կայ՝ ճրիպպէս խմելու կենաց բանին կաթէն, և անկէ արագ աճում ընդունելու, բայց մարդիկ ծոյլ են, և շատ անգամ

իրենց ամբողջ երկրաւոր ճամբորդութիւնը կը
 կատարեն՝ առանց զգալի չափով աճելու : Քրիս-
 տոսով չափահաս եղողը Եստուածաշունչին եր-
 կինքէն ըլլալը գիտէ փորձ գիտութիւնով մը ,
 որ իրմէն չես կրնար հանել : Թո՛ղ որ և իցէ մէ-
 կը՝ որուն խելքը չէ ցնդած՝ իր մատը վառած
 ճրագի մը բոցին մէջը բռնէ , որչափ որ կրնայ
 դիմանալ . և ետ առնելէն վերջը , թո՛ղ ուրիշ մէ-
 կը իրեն ըսէ թէ , դուն ցաւ չ'զգացիր , անիկա մի-
 այն երեւակայութիւն էր՝ տաքութեան գաղա-
 փար և ոչ թէ ցաւ զգալ : Թո՛ղ անոր շատ խո-
 բունկ և համոզիչ ապացոյցներ բերէ թէ՛ ջեր-
 մութեան բնութիւնը երեւակայութիւն է . թո՛ղ
 նախատէ՛ ծաղը ընէ՛ աղաչէ կամ սպառնալիք
 ընէ , ինչ որ կ'ուզէ՛ թող ընէ . չ'կրնար փոխել
 անոր հաւատքը աս բանին մէջ , որովհետև բուն
 իր զգայութիւնն է և ոչ թէ պարզ կարծիք :
 Եյսպէս է Քրիստոնեան . ան որ աս ամենալօր
 դարձանը կը գործածէ , ինք անձամբ կը զգայ և
 կ'իմանայ անիկա : Աթէ իր մատը ճրագին բո-
 ցին մէջ բռնող մարդը մոռնայ , և կրկին բոցին
 մէջ խոթէ , իսկոյն իր գիտութիւնը պիտի նո-
 րոգուի : Քրիստոնեային զգայութիւնը այնքան
 պարզ և որոշ է , որքան որ ճրագին բոցին տու-
 ած զգայութիւնը զօրաւոր է : Ավ որ ուզէ՛ կրը-
 նայ գործածել աս դարմանը , որ է փորձառու-
 թեան վկայութիւնները : Հիմա աւելի պիտի
 բացատրենք աս բանը՝ քանի մը բաներ եղածին
 պէս պատմելով :

Օրինակ իմ : Մէկ մարդ մը կար միջակ հասակով՝ պաղ՝ ծանր՝ և տարակուսող բնութեան տէր , որ վերջապէս քրիստոնէական յոյսը ընդունեց : Ար յուսար՝ որ կենաց գիրքին մէջն է իր անունը . բայց ուրիշ բան չէր , այլ մանուկ մը և տկար մանուկ մը : Անց եօթը տարուան մէջ կ'երևար թէ քիչ քիչ կ'աճէր , բայց շատ կամաց : Ես մարդը վախ մը ունէր՝ որ քրիստոնէական որպիսութեան մէկ մասին մէջ պակասութիւն ունի : Քանի որ կը խորհէր , սիրտը կը ցաւէր : Եսիկա կարգաց իր Տէրօջը նամակին մէկ հատուածին մէջ՝ թէ «Սիրեցէք ձեր թշնամիները» : Ետեն մը (իր եղբայրներէն հազարաւորներուն պէս) միտքը դրեր էր՝ ես անոնց վնաս չեմ՝ ըներ , կռիւ չեմ՝ ըներ , կամ չարին փոխարէն չար չեմ՝ հատուցաներ , և կը յուսար թէ ասիկա է «էրբ» : Ար լսէր անանկները՝ որ իրենց կրած զրկանքին համար կ'ըսեն թէ , «կրնամ ներել , բայց պիտի չ'հոռանամ» . և անոնց վրայ պայծառ կրնար տեսնել թէ՛ ասիկա Սատանայի պէս ներում է : Եսկէ իրեն ալ վախ կու գար՝ թէ ինք իր լեռնաձիւնը չէր «երբ» : Ար մտածէր որ՝ իր արեւն լափող Եռաջնորդը այնքան թոյլ չէ իր սրբութեանը մէջ , որ կեղծ սէր մը ընդունի : Գիտէր որ՝ անոնց բուն մեղքերուն հասանող լեռն սէր ըսել չէր ուզեր անիկա , այլ գլուխ լեռն սէր : Գիտէր որ՝ գթութեան սէրը մէկ փափուկ ու սիրտը հալեցունող սէր մըն է , և ինք չունի անիկա : Ակսեց ջանալ՝ որ զգայ ան սէրը ,

բայց չ'կրցաւ : Տարի մը կրկին և կրկին ջանաց • և չէր սիրեր իր թշնամիները : Աս նիւթին վրայ կարդաց • ամէն կերպով խորհեցաւ անոր վրայ • տարի մըն ալ աղօթք ըրաւ անոր համար : Աւ չէր սիրեր իր թշնամիները : Ակսեց աւելի զօրաւոր ջանքեր ընել • որովհետև կը խորհէր թէ պզտիկ բան չէ երկինքէն զրկուել : Շարունակեց այսպէս ջանք ընել՝ տասն և մէկ տասներկու տարի : Արբեմն կը խորհէր թէ՛ թերևս իր զգացումները քիչ մը կակուղցան • բայց վերջը կը տեսնէր թէ սէր չէ : Այնքապէս իմացաւ թէ՛ լոկ կամելով մը ինք կարող չէ իր ունեցած ատելութիւնը սիրոյ փոխարկել :

Այսը բռնեց զինքը : Ծոմ պահեց , և եռանդուն աղօթք ըրաւ , և մէկ ժամու մը՝ որ ինք չէր սպասեր , և գրեթէ ակնկալութիւն չուներ , սիրեց իր թշնամիները : Իրտկան սէր էր տնիկտ : Անանկ դիտէր ինք աս բանը՝ ընթերցող , ինչպէս որ դուն կրնաս որոշել որտախոթիւնը որտոհոթիւնէ , երբոր դուն անձամբ կը զգաս անիկա : Արբոր սիրտդ դառն տազնապով լեցուած է մէկ սիրուն զաւակ մը կորսնցունելէդ վերջը , եթէ քու բարեկամը քեզի ըսէ , « Աարելի է սխալած ես , միթէ վստահ ես՝ որ քու զգացածդ ուրախութիւն չէ » , դուն անոր պիտի ըսես թէ՛ ես երկուքն ալ զգացեր եմ , և տարբերութիւնը շատ յայտնի է : Աս մարդը երբոր մտածեց թէ՛ որքան ատեն և որքան փութով աշխատեցաւ՝ որ իր թշնամիները սիրէ , ու չ'կրցաւ , սկսեց զգալ թէ Աստու-

Տոյ Հոգին՝ ան աներեւոյթ Հոգին էր որ՝ յօժար է հաղորդակցութիւն ընել ան մարդոց հետ, որոնք որ կը փափաքին անիկա և մեղքէն կը հեռանան, փոխեց իր սիրտը, և նոր զգացում մը անկեց այն սրտին մէջ: Եսկէ ետքը՝ երբոր սկսեց մոռնալ իր այս օրինակ վերին օգնութեան կարօտ ըլլալը, յանկարծ իր հին վիճակին մէջ ինկաւ. այսինքն՝ այնքան հեռու իր թշնամիները սիրելէն որքան որ դուն՝ չ'նորոգուած ընթերցող, հեռու ես բուկիներդ սիրելէն: Բայց երբ որ ասոր համար կրկին ծնկան վրայ եկաւ, և երկնային օգնութեան ցօղը իր հոգւոյն մէջ ընդունեց, դարձեալ զգաց Սրբոյ Հոգւոյն գոյութիւնը: Ինք Եստուածաշունչին աս ճշմարտութիւնը զգաց: Սրբոյ հոսումը իր հոգւոյն մէջ՝ իր խմած ջուրին իր քմացը հաղորդած ըզգայութենէն աւելի զօրաւոր զգայութիւն մըն էր: Աթէ ջանաս համոզել ան ծարաւ մարդը, որ ախորժելով ջուր կը խմէ աղբիւրէն, թէ իր զգացումները երեակայութիւն են. և ջուրը տաք է և ոչ թէ պաղ: Պիտի չ'կրնաս փոխել անոր հաւատքը աս բանին վրայ:

Չարերը կրնան 'ի գործ դնել Եստուածաշունչին կանոնները: Ենոնք՝ որ կը կատարեն մէկ խոնարհ ջանացողութեամբ մը, կ'ընդունուին և օգնութիւն կը գտնեն: Ըսել կ'ուզենք, բոլոր անոնք՝ որ կորսուած հոգիներուն Փրկչին կը հետեւին՝ իրենց մեղքերը թողելով՝ կ'ընդունուին և ո'չ մէկը կը մերժուի: Ենոնք՝ որ կ'ապրին հը-

բամայուածին պէս, կ'ընդունին իրենց հոգիներուն մէջ քաջ ճանաչում մը թէ՛ Սուրբ Գիրքը յաստուածուստ է: Ոչ թէ միայն մարդիկ արտօնութիւն ունին Աստուծոյ իրենց մեղքերուն թողութիւն գտնալ, այլ և ստիպուած չեն փորձ կրօնքին մէջ տգէտ մնալ, հապա աճիլ ու զարգանալ: Աս ամենազօր դարձանք կ'առաջարկուի ամենուն: Եւ շարունակելու ենք քննել՝ և նայիլ անոր վրայ կրկին և կրկին: Պիտի ցուցունենք անիկա՝ մինչև ամէնը կարող ըլլան հասկընալ անոր բնութիւնը:

Օրինակ ք: Քրիստոնեային մէկը տեսաւ՝ որ Գողգոթայի տեսարանին պատմութիւնը իր սիրտը բաւական չէր շարժեր, և իր սրտին չ'շարժիլը զինքը կը արտմեցունէր: Ատեն մը խորին զգացում ունէր Փրկչին չարչարանացը վրայ, բայց գացեր էին այն զգացումները: Քարոզիչ մը պատմեց նոյն Քրիստոսի չարչարանքը, և ինք մտիկ ըրաւ. բայց առաջ հարիւրաւոր անգամ լսած կամ կարդացած էր: Աւետարանը առաւ կրկին կարդաց և ջանաց որ զգայ. բայց իր զգացումները թմրած էին: Հաղորդութեան խորհուրդին ներկայացաւ, և ահա հոն էին գաւաթն ու հացը՝ որ կը պատմեն արիւնը ու խաչելութիւնը: Հարիւրաւոր անգամ խորհեր ու ջանացեր էր՝ որ զգայ. բայց պարապը ելաւ: Ընթերցող, եթէ գուն նորոգուած չես, և կը կարծես որ մէկ մարդ մը կրնայ յաջողիլ ասանկ բանի մը՝ պարզապէս միտքը դնելով. փորձէ՛ ու

ախ՝ քու սրտիդ մէջ եթէ կրնաս գրգռել դուն քեզի ան զգացումը :

Սանրամասն պարագաներուն վայ չերկարելով՝ համառօտապէս վախճանը ըսենք : Կարծրասիրտ Քրիստոնեան աղօթք ըրաւ շաբաթէ շաբաթ , և չ'զգաց : Ահրջապէս ինքզինքը խոնարհեցուց , ծով պահեց ու աղօթք ըրաւ : Եւ երբ չէր սպասեր ու չէր ակնկալեր զգալ , եղաւ որ յանկարծակի Քրիստոսի անունը սիրտը կը շաբօթէր անպատմելի գրգռներով : Փրկչին վրայ ինչ խօսք որ կարգար Սուրբ Գրոց մէջ , և կամ լսէր ուրիշներէն , աչքէն արտասուք կը վազէր : Գողգոթա բառը անանկ զգացումներ կ'արթնցունէր իր սրտին մէջը՝ որ չէր կրնար խօսքով բացատրել : Եստուծոյ մարդոց հետ հաղորդակցութիւն ընելու յօժարութեանը վերայ աս մարդուն ունեցած փորձառութեան վայոյնը հոս չ'զադրեցաւ : Ուրիշ վարդապետութիւն մը կար՝ որ չէր զգար , ջանաց որ զգայ , բայց չ'կրցաւ . դիմեց իր առջի բարերարին՝ օգնութիւն խնդրելու համար , և յաջողեցաւ : Եւ ուրիշ քրիստոնէական առաքինութիւն կը փափաքէր ստանալ՝ հաստատուն դիտաւորութեամբ , բայց չ'կրցաւ : Խոնարհեցուց ինքզինքը իւր Տէրոջ առջին , և ընդունեց առատապէս :

Սիրելի՛ ընթերցող , երկու խորհրդածութիւն կայ՝ որ հիմա կ'ուզիմ որ միտքդ պահես : Ախ՝ ան երկու անձինքը , որոնց փորձառութեան վայութեանը վրայ գրեցինք , մինակ անոնք չեն

վկաները : Ե՛յլ ընտրուած են հազարաւորնե-
րուն և բիւրաւորներուն խումբէն : Ղշմարիտ է՝
որ Քրիստոնեայ կոչուածներուն մեծ մասը հո-
գեւոր մանկամտութեան վիճակէն անդին չեն
անցնիր • հետեապէս անոնք չեն սեպուիր վերո-
յիշեալ խումբէն : Եւստ Քրիստոնեաներ և բա-
րեպաշտութեան մէջ քիչ մը յառաջ գացածներ
կ'ընդունին իրենց աղօթքներուն պատասխաննե-
րը , և կը մոռնան կամ որոշ չեն տեսներ թէ ո՛ւր-
կէ եկաւ իրենց օգնութիւնը : Վարդկային սրտին
խանգարմանը վրայօք վկայութիւնը , այսինքն՝
քրիստոնէական թմրութիւնը ամէն օր կը տես-
նուի : Բայց Տէրը միշտ վկաներու խումբ մը ու-
նի երկրի վրայ՝ մեր վնասիչեալ երկու անձանց
նման : Եւս վկաներուն ամբարիշտ դրացինն էր
ճշմարտասէր մարդ կը կոչէին այն մարդիկը , և
դատաստանի ատեանի մէջ անոնց վկայութիւնը
արժանահաւատ կը սեպէին , բայց յաւիտենա-
կանութեան վրայօք ունեցած ճշմարտութեանը
ականջ չէին դնէր :

Գարձեալ , աղէկ միտք առ հոս՝ որ աս վկանե-
րը ոչ թէ մէկ երկու անգամ միայն իրենց կենաց
մէջ վայելիցին երկնաւոր բաներուն տեսու-
թիւնը և Եստուծոյ հետ հաղորդակցութիւնը ,
և Սրբազան Վատեանին վարդասօտութեանցը
վրայ փորձառութեան վկայութիւնը կ'ունենան ,
այլ կը շարունակեն ամէն օր ու ամէն ժամ ,
քանի որ իրենց պարտաւորութեանցը համեմատ
և իրենց Փրկչին մօտ կ'ապրին : Մէկ Քրիստոնե-

Եայ մը թերևս կը զգայ՝ թէ ինք պէտք եղածին
 չափ չ'տրտմիր աստուածպաշտութենէ թուլ-
 ցածներուն վիճակին վրայ • և վերոգրեալ ջան-
 քը ընելէն ետքը, Հոգին Սուրբ կը դպչի անոր
 սրտին, և ահա՛ ամէն շնչառութեան ատեն տրտ-
 մութեամբ կը հառաչէ և կը սգայ Միօնին աւե-
 րումներուն համար: Աւրիշ ատեն մը կը դիտէ՝
 որ պէտք եղածին չափ չ'զգար աշխարհիս ու-
 նայնութիւնը, և ոչ ըստ արժանոյն կ'արհամար-
 հէ ժամանակաւոր բաները: Ես բանին մէջն ալ
 նոյնօրինակ յաջողութիւնը կը պատմէ իրեն՝ ա-
 մենալուր Եստուծոյ վրայօք: Վերջը կ'ուզէ իր
 դութը շարժի հեթանոսաց համար, կամ թէ
 կ'ուզէ որ աւելի սաստիկ ամօթ մը զգայ իր առջի
 մեղքերուն համար • կամ թէ կը փափաքի աւելի
 ժրջանութեան կամ աւելի համբերութեան կամ
 հեղութեան կամ սրտի ուրախութեան կամ թէ
 որ և իցէ քրիստոնէական առաքինութեանց •
 և երբոր կու գայ ու աղաչողի մը վայլած կեր-
 պովը կը խնդրէ, կ'առնէ՝ մինչև դարձեալ մեծ
 ուրախութեամբ կ'աղաղակէ թէ, «Գիտէ՞ որ ի՞մ
 Փրկելու ողջ է, ու անիկա վերջն ժամանա-
 իւր ոյտի էլէ՛ երկրի վրայ • ու թէ և մորթէս ետ-
 քը՝ աս ալ փճանայ, բայց իմ մարմնովս զԵստ-
 ուած պիտի տեսնեմ՝, որն որ ես ինծի համար պի-
 տի տեսնեմ, ու իմ աչքերս պիտի դիտեն զանի-
 կա, և ո՛չ թէ ուրիշինը»: Յոբ • ԺԹ • 25: Ըն-
 թերցող, Նազանգ՝ արթուն՝ և փութաջան Քը-
 րիստոսի զինւորը՝ որ հաւատքով կը քալէ և

նչ թէ տեսութեամբ, շնորհաց հոգևոր ու պայծառ հաղորդակցութիւններովը ամէն օր երկինքը տեսածի պէս կ'ըլլայ: Ար ստանայ անհաստատ վստահութիւնը երկնային բաներուն վրայ, որ Առաքեալը զգաց, երբոր ըսաւ առանց երկբայութեան կամ տարակուսութեան՝ «Այ կը մնայ ինծի արդարութեան պսակը»:

Հիմա աս դարմանին դործածութեանը վրայ խօսելէն առաջ՝ երկու ուրիշ օրինակ ալ պատմելու ենք: Բնութեցող, խորհէ՛ աս բաներուն վրայ ու աղօթք ըրէ՛, վասն զի հոգիդ անմահ է:

Օրինակ ք: Մէկ մարդ մը Քրիստոսով մէկ յոյս մը ստացեր էր, մեծ դժկամակութիւն կը զգար ընտանեկան աղօթք ընելու: Բայց կը հաւատար՝ որ ընտանեկան պաշտօնը անհրաժեշտ պարտք մըն է. և միտքը դրաւ որ ջանք ընէ իր պարտաւորութիւնը կատարել՝ թէ և իր կամացը դէմ ըլլայ: Ինը տարի այսպէս շարունակեց, ուզելով որ անանկ ձանձրալի չըլլար. բայց բնազանց չընելով: Ալ երբոր իր աղօթքները կը լսուէր, զարմանալի էր՝ թէ ինչ մեծ չափով Տէրը ինքզինքը կը յայտնէր անոր՝ իր սեղանին առջևը եղած ատենը: Իր զգացումները ուրիշ ատեն թոյլ կ'ըլլային. կրնար ըլլալ՝ որ եկեղեցիին մէջ և մինչև անգամ հաղորդութեան ատեն նոյն զգացումները պաղ ըլլան. բայց առտուան ու իրիկուան աղօթքի ատեն՝ շատ անգամ անանկ տեսութիւններ կ'ունենար երկնային բաներու վրայ, որ հազիւ կրնար աղօթքը շարունակել:

Ըսաւ թէ երբեմն մէկ բարեպաշտ Քրիստոնեայի մը ըսածը միտքս կու գայ, որ իր հոգեւոր տեսութիւնները այնքան պայծառ եղան, որ աղաղակեց՝ «Տէր՝ ետ բռնէ քու ձեռքդ, վասն զի ալ չ'կրնար վերցունել քու ծառագ» :

Ընթերցող, Տէրոջը սիրելիները՝ ոչ միայն առջի թմրած բաներուն վրայ զգացում կ'ունենան, այլ և առջի ունեցած զգացումներու գէմ կ'ունենան : Կը տրուի անոնց ատել ան բանը՝ որ ատեն մը կը սիրէին, և սիրել ան՝ որ առաջ կ'ատէին : Որչափ որ հոգւոյն Սրբոյ ազգեցութեամբը ներքին վկայութիւնը ունենալ ուզեն, կրնան նոյն վկայութիւնը վայելել, որովհետեւ Սուրբ հոգին անսպառ դանձ է : Հոգ չէ՝ որչափ ստուգութեամբ որ մէկը կ'ուզէ աս հետեւալ խօսքերը գործածել, թէ «Ես գիտեմ որ իմ Փրկիչս ողջ է», թող խնդրէ Եստուծմէ որ պիտի տրուի անոր : Օրէ օր շերմեռանդութեամբ ապրելով և քրիստոնէական պարտաւորութիւնները կատարելով, իր փրկութեանը վրայ յայտնի ստուգութեան կրնայ հասնիլ, ինչպէս զիշերուան մէջ ըսել՝ թէ արեւը մարը մտած է արդէն : Բարկասիրտ մը հեզութիւն կրնայ ստանալ, ազահը առատաձեռնութիւն կրնայ սովորիլ, կարծրասիրտը կակուղ սիրտ կրնայ ունենալ : Եսանկները՝ այս շնորհքները ստանալով՝ իրենց օգուտ կը քաղեն, և միանգամայն կ'իմանան՝ թէ իրենց Փրկիչը ողջ է : Կ'ստանան արդարեւ ան թանկագին յոյսը՝ որ միշտ աւելի

երջանիկ կ'ընէ զերեսք : Երանի՛ թէ չար մար-
 դիկ սկսէին ՚ի գործ դնել Մատուածաշունչին կա-
 նոնները : Չ'նորոգուած բարեկամ , քանի մը
 գլուխներու մէջ ալ պիտի քննենք քու վեճակդ
 թէ արդեօք դուն կրնաս Սուրբ Գիրքին նա-
 զանգիլ , անանկ որ վերէն վկայութիւնը ընդու-
 նիս . և թէ ինչպէ՞ս ընելու ես անիկա : Բայց ա-
 ռաջ քանի մը օգտակար խորհրդածութիւններ
 ընենք , կամ արդէն յիշուածներէն մէկ քանի-
 ները կրկնենք :

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Ը

ՆՈՅՆ ՆԻՒԹԻՆ ԵՐՐՈՒՆԵԿՈՒԹԻՒՆԸ

Մատուածաշունչին մէջ մէկ քանի բաներ խոս-
 տացուած են խնդրողներուն . այսինքն՝ երկնա-
 յին և հողեր պարգեւներ , խոնարհութիւն՝
 և գայթակղեցուցիչ մեղքի վրայ յաղթութիւն՝
 ջերմեռանդութիւն՝ քրիստոնէական առաքի-
 նութիւններ՝ և : Ուրիշ բաներ կան՝ որ խոս-
 տացուած չեն , և Մատուծոյ զաւակ եղողը բնաւ
 չուզեր ու չունենար անոնք : Ես կարգէն են՝
 անձնական փառք՝ չար նպատակներու յաջողու-
 թիւն՝ և : Օ՛րի ասանկ բաներու փափաքիլը մեղք
 է : Գարձեալ , կան անանկ պարգեւներ , որոնք
 կրնանք խնդրել և յուսալ՝ թէ պիտի ընդունինք ,
 բայց և այնպէս վստահ չըլլանք անոնք ընդունե-

լու, որովհետև անիկա արգիլող բան մը կրնայ ըլլալ՝ որ Եստուած կը տեսնէ ու մենք չենք տեսներ: Ես վերջին կարգէն է հիւանդ ազգականի մը բժշկուիլը՝ բարեկամի մը դարձի գալը՝ ժանտախտի դադարումը, և: Յիշեալ պարզեաներուն առաջին կարգը՝ Յիսուս Քրիստոսի սիրելիները միշտ կ'ընդունին, երբ որ կը խնդրեն ասպարհահաճոյ կերպով: Իրենց միակերպ և յայտնի յաջողութիւնը իրենց վկայութիւնը այնքան պարզ կ'ընէ, որ անկէ առաւելին չեն կարօտիր: Թէպէտև երբեմն աւելի վկայութիւն կը տրուի՝ անանկ պարզեաներու համար եղած խնդրուածքներուն պատասխանովը, որ միշտ վստահ չեն թէ պիտի ընդունին: Աղօթքի աս պատասխանները բոլորը չ'նորոգուած մարդուն՝ պատահական բաներ կ'երևին, որպէս թէ՛ եթէ աղօթք չըլլար ալ՝ պիտի պատահէին: Քրիստոնեանքիչ ատեն դիտողութիւն ընելով՝ այնքան միակերպութիւն կը տեսնէ, որ չ'կրնար դիպուածին տալ ան բաները, որոնց համար ինք աղօթք կ'ընէ: Ես նիւթը չ'վերջացուցած՝ քանի մը օրինակ պիտի տանք աս վկայութիւններուն:

Օրինակ ւ: Մարդ մը ուրիշ էակի մը մեզի հոգևոր ազդեցութիւն ընելուն չէր հաւատար, և ծաղը կ'ընէր: Մասնաւոր կերպով չէր հաւատար ան վարդապետութեանը՝ թէ Սատանան մեզի չար թելադրութիւններ կը հաղորդէ: Ենգամ մը զուարթ պատանիի մը հետ ժողովքի գրնաց: Դողովքը չ'լմնցած՝ լսեց որ երկու քարո-

զիչ մէկզմէկու հետ կամաց մը խօսելով միաբանեցան՝ որ յատուկ աղօթք ընեն ան պատանիին համար : Արբոր անոնք գլուխնին ծռեր էին աղօթքի համար , տեսան որ՝ պատանիին երեսին գոյնը նետեց , ու յառաջ երթալով Աստուծոյ ժողովրդէն աղօթք կը խնդրէր իրեն համար : Աս կէս սկեպտիկեանը Աստուծոյ երբէք մեր զգացումներուն ներգործելը՝ Սատանային ներգործութիւնը ուրանալուն չափ հաստատութեամբ՝ բնաւ ուրացած չէր : «Աոյն իրիկունը ինք ալ ներկայ էր՝ երբոր ան պատանիին երկիւղալից դէմքով մը մօտեցաւ քարոզիչին և ըսաւ : «Տէր իմ՝ ես առանձին տեղ մը դացի որ աղօթք ընելու համար ջանք ընեմ՝ ու չ'կրցայ : Արբոր և ուր որ ընեմ աւ ջանքը՝ ծնկան վրայ եկածիս պէս անանկ ահարկու՝ հայհոյական ու չ'զրուցուելու խորհուրդներ կու գան միտքս , որ բոլոր իմ ունայնութեան հետեւած տարիներուս մէջ կամ չարութեան գործքերուս մէջ անանկ եղած չունէր : Միթէ ես աւելի չար կ'ըլլամ կոր նոյն իսկ ան ատենը՝ որ կը ջանամ ապաշխարութեան գալ՝ : Քարոզիչը պատասխան տուաւ անոր՝ այսպէս . «Պատանի՛ բարեկամս՝ մենք գիտենք թէ ինչպէս մարմին մարմինի կը ներգործէ , վասն զի կընանք տեսնել ու շոշափել անիկա : Հոգին անտեսանելի է , և անշոշափելի : Մենք չենք գիտեր հոգի հոգիի ինչպէս կ'ազդէ կամ կը ներգործէ , բայց կը ներգործէ : Ըն Չարը բնաւ իր կողմը թողելու մօտ չ'տեսաւ քեզ , և բնաւ վախ չու

նէր՝ որ քեզ կորսնցունէ : Հատ անգամ երբոր
 իրմէն բաժնուելու սպառնալիք կայ, ան ատենը
 իր ճիգը՝ ի գործ կը դնէ : Ենիկա արգարև մէկ
 կերպով մը կրնայ մեր մտքին խիստ դարշելն
 խորհուրդներ հաղորդել . բայց անոնք մեզի մեղք
 չեն, եթէ մենք չ'աւժենք զանոնք կամ հաւա-
 նութիւն չ'տանք : Այժէ փողոցէն անցնող մէկ
 մարդ մը շատ մը ոսկի առաջարկէ քեզի՝ որ մար-
 դասպանութիւն ընես . դուն յանցաւոր պիտի
 չըլլաս, եթէ սրտանց ատեցիր անոր փորձու-
 թիւնը” :

Ա բաները տեսնող սկեպտիկեանին զարմանքը
 քիչ մը շարժեցաւ, երբոր իմացաւ թէ աս տեսակ
 դիպուածները շատ անգամ պատահող բաներ
 են : Մէկ քանի անգամ Սուրբ Հոգւոյն ազդե-
 ցութենէն, և նոյն վերոգրեալներուն նման գրե-
 թէ հարիւր օրինակ ալ տեսնելէն վերջը՝ սկսեց
 խորհիլ թէ հաւանական է մեր ենթակայ ըլլալը
 հոգևոր համոզական ներգործութիւններու :

Խնդրուած բաները չ'յուսացուած կերպով
 կամ հաւանականութեան դէմ կը կատարուին :

Օրինակ ք : Ղշմարիտ հաւատացեալ մը
 բնականապէս ամչկոտ էր, մանաւանդ կրօնքի
 վերաբերեալ բաներուն մէջ : Հատ աւելի կա-
 մը չնար իր ազօթքը լսողներէն՝ քան թէ առաջ
 իր յիշոցքը լսողներէն : Աս զգուելի վախկոտու-
 թիւնը շատ տարի նեղեց ու տանջեց զինքը : Իր
 որդին ալ իրեն պէս ամչկոտ ու քաշուող բնու-
 թեան տէր էր . և եթէ երբէք աշխարհասիրու-

Թիւնը ձգէր, դրեթէ ստոյգ էր որ պիտի ունե-
նար նոյնօրինակ ամչկոտութիւնը Տէրոջը ծա-
ռայութեանը մէջ : Ես խորհուրդներով և վախ-
նալով՝ որ չըլլայ թէ իր որդին շատ ատեն թե-
րևս մինչև իր երիտասարդութեանը ատենը Սա-
տանային ծառայութեանը մէջ մնայ, մինչև որ
Տէրոջը նուիրէ ինքզինքը, ստիպուեցաւ Տէրոջը
շնորհաց աթոռին առջևը խոնարհելու և խնդ-
րելու այս երկու շնորհքը, այսինքն՝ իր որդւոյն
տղայութեան ատենը դարձի գալը, և իր ունե-
ցած ամչկոտութեանը վրայ յաղթութիւնը :
Հաղորդութեան օրը մօտ էր, և կը հաւատար
որ իր աղօթքին պատասխանը ընդունեց . ինք
իր որդւոյն հետ չ'խօսեցաւ, բայց հսկելով կը
դիտէր անիկա : Տեսաւ՝ որ եկեղեցւոյ անդամ ե-
ղաւ . և լսեց ժողովքին մէջ անոր աղօթք ընելը
առանց յապաղելու՝ իրեն զրուցուելուն պէս :
Քանի մը տարուան մէջ՝ երբոր խնդրելով շատ
անհաւանական դիպուածներ պատահեցան, կրը-
նար ըսել, « Եթէ աս բաները դիպուածով են,
զարմանալի միակերպութեամբ ու հաւանակա-
նութեան երևոյթին դէմ կը պատահին :

ՄԵՆԸ ԵՄ ԴԵՐՄԵՆԷՆՆԵՆ ԶՐԿՈՒԵՆՆԵՆ

21 :

Եմենը աս դարմանը կրնան ունենալ, որոնք
մեղքով ինքզինքնին անյարմար չեն ըներ : Ե-

նոնք՝ որ այսպէս անյարմար կ'ընեն ինքզինքնին ,
 իրենց անկարողութեանը համար անմեղադրելի
 չեն ըլլար : Գիցուք թէ մէկը իր աչքերը կը
 կուրցունէ , արեւէն գանգատելու չէ : Մարդ մը
 եթէ իր քիմքը խանգարէ , մինչև իր բերնին համը
 կորսնցունէ , չ'կրնար կերակուրին յանցանք
 գտնել : Ընթերցող , եթէ առնես Տասը Պատ-
 ուիրանքները իրենց խորին իմաստներովը և բո-
 լոր իրենց վերաբերութիւններովը , նաև Փրկ-
 չին քարոզները՝ առակները՝ և ամէն խօսքերը
 ինչպէս որ ինք խօսեր է , անոնք մէկտեղ բնրնս ,
 ու վրան մտածես . տարակոյս չունինք՝ որ ան ա-
 տենը պիտի ըսես թէ՛ անոնց ամէն մէկուն գոր-
 ծադրութիւնը շատ հաճելի է : Հաւաստի մտօք
 կ'ըսենք այսպէս , որովհետև անհաւատներուն
 առաջնորդները այլ և այլ դարերու մէջ խոս-
 տովանած ու հաստատած են վերոյիշեալները :
 Եթէ կրնաս մէկ օրէնք մը գտնել Ըստուածա-
 շունչին մէջ , որ անիրաւ՝ անպարկեշտ՝ կամ ամ-
 բարշտական է , մենք ալ քեզի կ'ըսենք թէ՛ Երե-
 կա թի՛ ընէր : Եթէ Սուրբ Գրոց ամէն կանոն-
 ները ուղիղ են , մենք չենք սխալիր՝ եթէ կա-
 նոններուն նազանդինք , և ուրիշներն ալ նազան-
 դութեան յորդորենք : Ենոնք՝ որ ինքնին պատ-
 ուական նշած կանոնները չեն պահեր , անշուշտ
 մէկ կերպով մը վնաս պիտի քաշեն : Ըստուա-
 ծաշունչին կանոններուն նազանդիլը քիչ կամ
 շատ զանց ընող՝ կամ տղայութիւնէ հետէ անոնց
 չ'նայելու վարժուողներէն՝ ի զատ ոչ մէկը ան-

Հաւատ կ'ըլլայ : Եմենայն ճշմարտութեան և սրբութեան Հոգին իր ազդեցութիւններովը մեզ միշտ ճշմարտութեան կ'առաջնորդէ : Եմենէն չար մարդն ալ պարտաւոր է Հոգւոյն Սրբոյ՝ իր մտքին մէջ տակաւին մնացած քիչ մը ճշմարտութեան համար : Սէկ մարդ մը Եստուածաշունչին բոլոր ճշմարտութիւնը թողուցած կամ Սուրբ Հոգիէն բոլորովին ձգուած չըլլար, մինչև որ բոլորովին անաստուած չըլլայ՝ թէ դաւանութեամբ թէ գործքով : Ըսել չենք ուզեր անհաստատ անաստուած, այլ սրտանց : Ճշմարտութեան Հոգին՝ պղծութիւնով լեցուած սիրտի մը մէջ չ'ընակիր, այլ միշտ կը բնակի միայն չնազանդողներուն սրտին մէջ : Ըն կ'սկսի ետ բռնակ իր ազդեցութիւնները անոնցմէ՝ որ կ'սկսին կապուել չարագործութիւններու, և անոնցմէ՝ որ կ'ընակ կը դարձունեն Եստուծոյ պատուիրանքներուն : Արոնցմէ որ ան Հոգին կ'սկսի ետ քաշուել, անոնք կ'սկսին ճշմարտութեան վրայ տարակուսիլ : Երկնից լոյսը կ'սկսի մութ երևնալ անոնց աչքին, որոնք ճշմարտութեան Հոգիին դէմ դրած են՝ մինչև որ անոր ներգործութիւնը տկարանայ : Ճշմարտութեան գեղեցիկ ու պայծառ կերպարանքը կ'սկսի խաւար ու տգեղ երևնալ անոնց աչքին, որ քիչ քիչ կը զրկուին այն ճշմարտութեան լուսէն : Եթէ ան Օրհնալ Մատեանին պատուէրները աղէկ են, ուրեմն յորդորենք ամէնը՝ որ չնազանդին անոնց : Ընթերցող, եթէ կ'ուզես որ երկնից Եստուծմէն

կրթութիւն առնես . եթէ կը փափաքիս որ քեզ ստեղծող Կալը ու ամէն ճշմարտութեան հեղինակը քեզի առաջնորդէ , ըրէ՛ ինչպէս որ քեզի կ'ըսէ : Ենոր կանոնները Եստուածաշունչին մէջն է : Սրտանց ու փութով 'ի գործ զի՛ր այն ամէնը , ինչ որ պատուիրուած է . և երկնային հաղորդակցութիւնը ու վերէն լոյսը պիտի ընդունիս : Եթէ սրբազան գրութեան կանոնները զանց ընողներէն մէկն ես , և Քրիստոնէութիւնը կ'սկսի անհաճոյ երեւնալ քու աչքիդ , ու ցուրտ անհաւատութիւնը կ'սկսի պաղեցունել աղօթք ընելու փափաքդ , մտի՛կ ըրէ՛ ինչ խորհուրդ կու տայ քեզի Եմենակարողը , « Ինձի դարձի՛ր , և ես +եղի պիտի դառնամ , կ'ըսէ Տէրը » : Ոմանք հեռեկալ ընդդիմութիւնը կ'ընեն , երբոր իրենց կ'ըսուի թէ , սկսէ բարին գործել : « Միթէ ատ բանը մեզի՞ կ'ըսես՝ որ Եստուածաշունչին չենք հաւատար » , կ'ըսեն , « միթէ կ'ուզես որ Դ^օն⁺ նազանդիներ անոր » :

Քու հարցմանդ պատասխան չ'տուած՝ ան Գիրքին ճշմարտութեանը շահապապողին և անոր իրօք անհաւատք էողին մէջ եղած տարբերութիւնը որոշելու ենք . և պիտի ջանանք՝ որ ըսածնիս սխալ չ'հասկըցուի : Վասնորոյ մտադրութիւն ըրէ՛ հեռեկալ օրինակին : Գիցուք թէ՛ մէկ ճշմարտասէր մարդ մը կէս գիշերուն քեզ արթընցունէ , և քու քանի մը մղոն հեռու եղած տանդ համար ըսէ թէ՛ կրակը կը մօտենայ անոր և խիստ մօտ է վտանգը : Գիցուք թէ երթալու

պատրաստուելու ատենդ ուրիշ նոյնպէս արժանահաւատ անձ մը անկէ կ'անցնի և քեզի կ'ըսէ թէ՛ Տիմա անկէ անցայ և բոլորովին սխալ է ադ բանը . հոն կրակ չ'կայ և ոչ ալ վտանդ : Ես բանին մէջ կրնանք ըսել թէ՛ երկու կողմէն ալ անանկ հաւասարութիւն կայ վկայութեան , որ դրեթէ չես գիտեր ինչ ընելիքդ : Այլ ջը ըսնք թէ կու գայ ուրիշ լրաբեր մը՝ արժանահաւատութեան մասին անոնցմէ քիչ մը վար , և կ'ըսէ թէ՛ կրակը քու տանդ կը մօտենայ : Հիմայ պիտի ըսես թէ՛ «Գրեթէ չեմ գիտեր ինչպէս հաւատամ , բայց Գործելու է՛ : Ծուլութիւնը չ'կրնար արգարանալ՝ երբոր վտանգին կողմը քիչ կամ շատ աւելի հաւանականութիւն կայ : Գործելը աւելի ապահով է՛ : Թէ և հաստատուն ստուգութիւն մը չունիս բորբոքեալ հրդեհին վրայ , բայց յիմարութիւն կ'ընես՝ եթէ զանց ընես ջանքը : Ուրեմն գնա՛ աշխատէ՛ քու հոգիիդ համար : Եթէ մեզի կ'ըսես թէ , ես չեմ կրնար հաւատալ Սուրբ Գիրքին , մենք կը պատասխանենք թէ գնա՛ նազանդէ՛ անոր : Ճշմարիտ է որ եթէ հասարակական շահահասարկ մըն ես դուն , շատ յոյս չունինք որ պիտի գործես . բայց կրակին մօտեցողը որչափ և ջերմութիւնը զգալով ստոյգ վկայութիւնն ունի , նոյնպէս ալ անկեղծութեամբ և եռանդով այն սուրբ պատուիրանքը կատարողները վկայութիւնը ունին , անոր ճշմարտութիւնը քաջ ճանչնալնուն համար : Եթէ մէկ մարդ մը կրակէն հեռուն կե-

Ինք գիտէ : Եթէ դուն բոլորովին Մատուածաշունչին թշնամի ես , բայց և այնպէս կը հաւատաս թէ Մէկը ստեղծեց աշխարհը և աստղերը , այսինքն՝ մէկ ճշմարտութեան մը կը հաւատաս : Սուրբ Հոգին դացած չէ , բայց հազիւ երբեք և շատ տկար կը զարնէ քու հոգիիդ լարերուն : «Գարձէք ինձի և ես պիտի դառնամ ձեզի» , կ'ըսէ Տէրը , Գաղաադու մէջ բալասան կայ . հոն բծիշկ կայ , բայց հնապանդոսի-ն կը պահանջէ . և մարդիկ անոր դարմանը չեն սիրեր :

Ոմանք կ'ըսեն . «Մենք չենք գիտեր բոլոր ան պատուիրանքները , որ ան Գիրքին մէջ պարունակուած են , և տակաւին զօրութիւննին անցած չէ» : Կը պատասխանենք թէ , հիմա չես նազանդիր քու արդէն Գիտցած պատուէրներուդ , չես ջանար կատարել ան պահանջմունքները , որ պարզ են քու առջևդ : Են որ սիրելի է , քեզ չ'կրնար մնասել . փորձը ըրէ՝ տես : Են որ արդար է , քեզ չ'կրնար մնասել . սկսէ ընել : Երբոր ան մարդը գաւաթ մը ջուր բերաւ քեզի , և դուն շնորհակալ եմ ըսիր , անիրաւութիւն չըրիր : Դուն կը հաւատաս՝ որ երախտագիտութիւն ցուցունելը աղէկ բան է : Մատուած կուտայ քեզի շատ գաւաթ ջուրեր և կերակուրներով զարգարուած սեղաններ : Մատուածաշունչը հրաման կ'ընէ քեզի՝ որ ըսես «շնորհակալ եմ քեզի» : Եմէն անգամ անոր պարգևը ընդունելուդ թող քու զաւկրներդ լսեն ասիկա ըսելդ : Պիտի սկսիս : Ո՛հ կը վախնանք թէ չես ուզեր

ընել : Եթէ ասոր մէջ նազանդութիւն ընել
 չես ուզեր , ուրիշ հարիւր պատուէր ալ զրու-
 ցենք , օգուտ չընենք : Դուն բանը ընելուն ընդ-
 դիմութիւն ունիս . մէկ գաղանիք մըն է քու
 սրտիդ մէջը՝ որուն վրայ գրեթէ մինչև անգամ
 միաքէդ ալ չանցնիր , դուն՝ որ Եստուծոյ հրա-
 մայածը կատարելու չես ակորժիր :

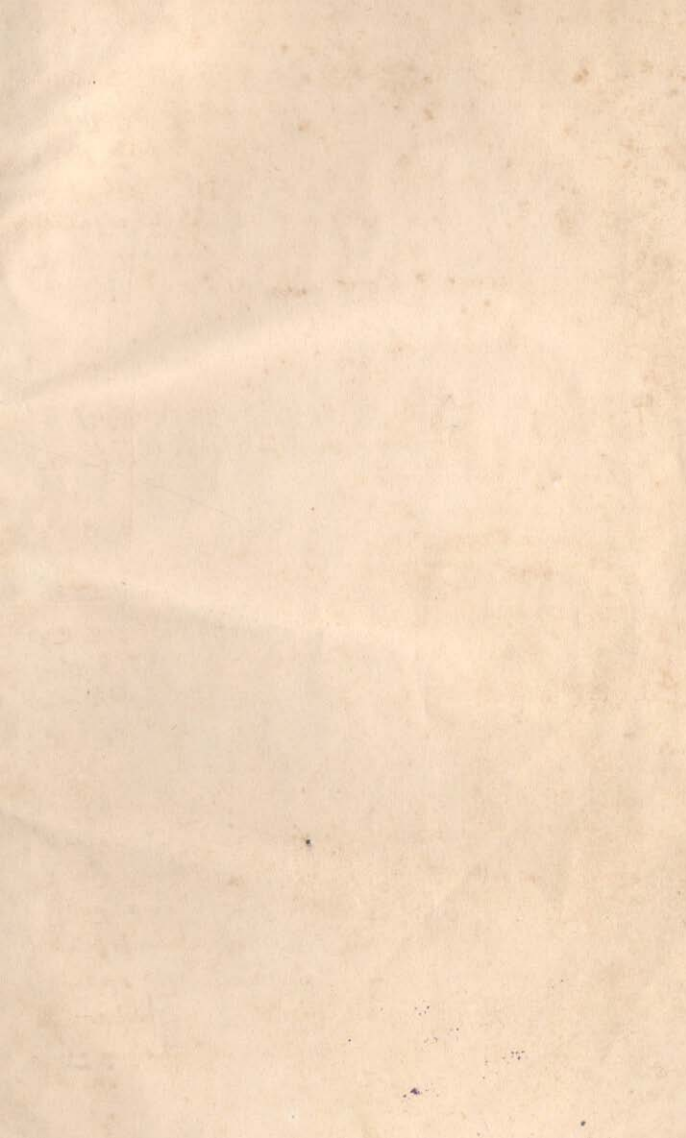
ՎԵՐՔԵՐԵՆ ՈՒԹԻՒՆ

Եթէ մէկ մարդ մը կրակին կը մօտենայ և
 կ'ըսէ թէ՛ բաւական տաքութիւն կայ , ուրիշն ալ
 եթէ ուզէ կրնայ երթալ հոն : Եթէ հեռուն կե-
 նայ և ապացոյց ուզէ , ըսելով թէ ապացոյց
 չ'կայ , ան կրակը շինողը մեղադրելի չըլլար : Ե-
 րարչութենէն հետէ ոչ մէկը ան կրակին կից
 մօտեցած է՝ առանց նոյն խոստովանութիւնը ը-
 նելու , այսու ամենայնիւ՝ եթէ կը կանչէ թէ վը-
 կայութիւն չ'կայ , սուտ կը զրուցէ : Եթէ ա-
 ղաղակ հանելով կը կանչէ , « Ես գիտեմ որ ձեր
 վկայութիւնը երեւակայութիւն է , և խարէու-
 թիւն ու կեղծաւորութիւն » . « Ուրեմն անձամբ
 մօտեցիր և դուն քեզի համար դատէ » ըսուած
 ատենը՝ տակաւին մէկ դի կը կենայ ծաղը ընե-
 լով , ան ատենը ուրիշ բան չենք կրնար ըսել
 անոր , այլ Մնաս բարով : Հաւատարմութիւնն
 ու ճշմարտութիւնը մեզմէ կը պահանջէ՝ որ ան
 Մնաս բարովին վրայ աւելցունենք այն տէրու-
 նական խօսքը .

Մնաս բարովի

1922

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

2201

